

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: “Νίκος Καζαντζάκης – Λιλίκα Νάκου: Η ζωή και το έργο τους”
(Επισκόπηση των έργων τους - Ανάλυση της *Αναφοράς στον Γκρέκο* και της *κυρίας Ντορεμί* - Η σημαντικότητα της εκπαίδευσης και ο ρόλος του δασκάλου)

Όνομ/μο: Πετανίτη Πολυξένη

A.M: B2011061

Επόπτης: κ. Diego D’Oria (μέλος Ε.Ε.Π)

ΚΕΡΚΥΡΑ, 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ-ABSTRACT	σ. 3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ. 4
ΑΦΙΕΡΩΣΗ.....	σ. 5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο Βιογραφικά στοιχεία	
1.1. Βιογραφικά στοιχεία Νίκου Καζαντζάκη.....	σ. 6-12
1.2. Βιογραφικά στοιχεία Λιλίκας Νάκου.....	σ. 13-15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο Επισκόπηση των Έργων	
2.2. Η εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη.....	σ. 16-24
2.2.1 «Αναφορά στον Γκρέκο»	σ. 25-33
2.3. Η εργογραφία της Λιλίκας Νάκου.....	σ. 34-38
2.3.1 Η «κυρία Ντορεμί».....	σ. 39-46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο Εκπαίδευση	
3.1. Το «Θρασάκι» αρχίζει να εκπαιδεύεται.....	σ. 47-56
3.2. Η σημαντικότητα της εκπαίδευσης από την αρχαιότητα ως σήμερα.....	σ. 57-65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο Ανιχνεύοντας τον δάσκαλο	
4.1. Η «Νέα Παιδαγωγική» του Νίκου Καζαντζάκη.....	σ. 66-71
4.2. Η δασκάλα κυρία Ντορεμί.....	σ. 71-75
4.3. Ο ρόλος του δασκάλου σήμερα.....	σ. 76-77
4.3.1 Τρόποι διδασκαλίας.....	σ. 78-82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο Η αξία του «καλού» δασκάλου	
5.1. Έρευνα του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ.....	σ. 83-84
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
Ο Νίκος Καζαντζάκης και η Λιλίκα Νάκου μας δείχνουν τον σωστό τρόπο διδασκαλίας.....	σ. 85-86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σ. 87-89

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

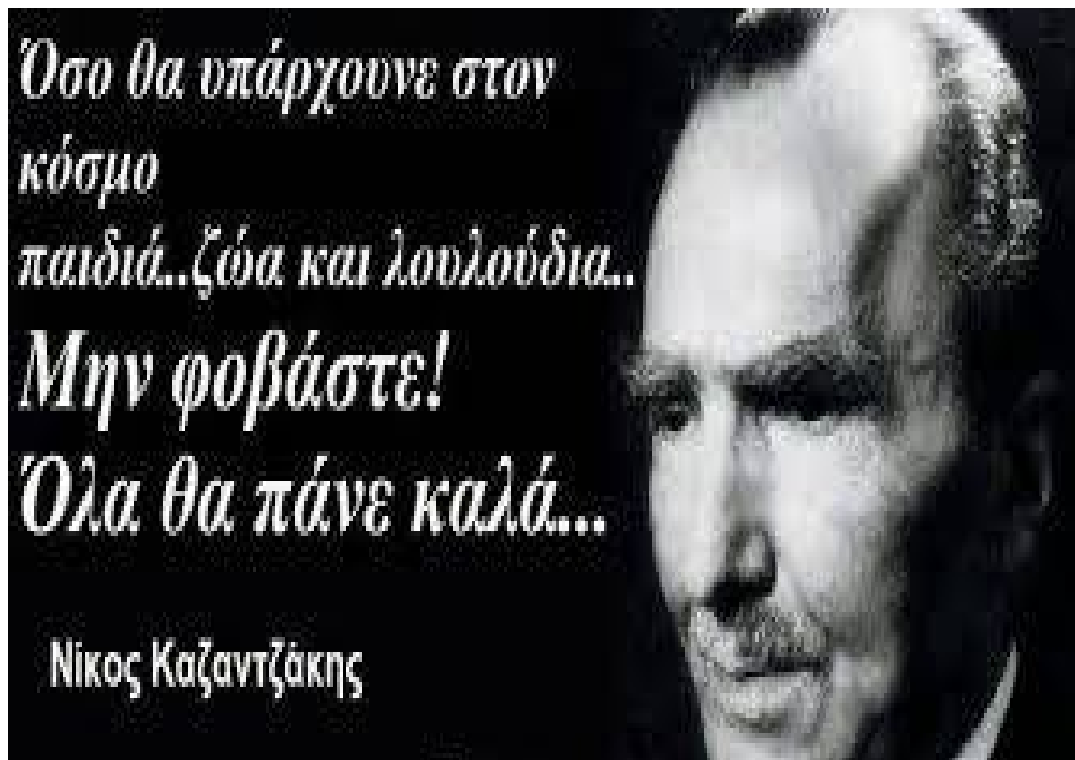
Με την παρούσα εργασία ερευνάται η αντίληψη, του Νίκου Καζαντζάκη και της Λιλίκας Νάκου για το υπόδειγμα του καλού δασκάλου. Μέσα από αυτούς τους σημαντικούς «δασκάλους» της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας γίνεται μια προσπάθεια προς ανίχνευση των πρότυπων τρόπων διδασκαλίας, που στοχεύουν να διδάξουν το παιδί – μαθητή και όχι να το στιγματίσουν άσχημα και ανώφελα στην υπόλοιπη ζωή του. Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται τα βιογραφικά τους στοιχεία και δίνεται μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση που έλαβαν οι ίδιοι . Στο δεύτερο μέρος, αρχικά, παρουσιάζεται η εργογραφία τους και ύστερα έπεται ανάλυση των έργων «Αναφορά στον Γκρέκο» του Νίκου Καζαντζάκη και η «κυρία Ντορεμί» της Λιλίκας Νάκου. Στα έργα αυτά αναλύονται οι ήρωες που είχαν τον ρόλο του δασκάλου και οι μέθοδοι διδασκαλίας που ακολουθούσαν για να προσεγγίσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον μαθητή καθώς επίσης γίνεται λόγος για το τι εστί η «Νέα Παιδαγωγική» του Νίκου Καζαντζάκη. Τέλος, παρουσιάζονται οι συχνότεροι τρόποι διδασκαλίας που τηρούνται σήμερα στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας και γίνεται μνεία στη συμβολή που έχουν στη ζωή μας, το «Θρασάκι» και η Γαλλοτραφής «κυρία Ντορεμί».

ABSTRACT

This post-graduate essay examines the concept of Nikos Kazantzakis and Lilikas Nakos is investigated for the model of a good teacher. Through these important "teachers" of Modern Greek Literature an attempt is made to trace the standard ways of teaching that aim to teach the child-student and not to smash him badly and useless for the rest of his life. In the first part, their curriculum vitae are presented and they attach great importance to the training they have received. In the second part, their works are presented and then the works of "Reference to Greco" by Nikos Kazantzakis and "kuria Doremi" by Lilikas Nakos. These projects analyze the heroes who played the role of the teacher and the teaching methods they followed in order to reach out in the best possible way to the student as well as what is the "New Pedagogy" by Nikos Kazantzakis. Finally, we present the most common teaching methods currently in Greece's education system and mention is made of the contribution they have in our lives, "Thrasaki" and "kuria Doremi".

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι το καθετί το οποίο αποφασίζουμε ή στο οποίο προβαίνουμε αφορμάται τις περισσότερες φορές από κάτι πρότερο, γνώση ή εμπειρία, που μας εμβολιάζει με την ανάλογη επιλογή ή αντίδραση σε μελλοντικά σταυροδρόμια ή περιστάσεις πραγματικότητας. Κάτι τέτοιο συνέβη και όταν κλήθηκα να επιλέξω το θέμα της Πτυχιακής μου εργασίας. Η μεγάλη μου αγάπη για τη Λογοτεχνία και το πρόσωπο του Νίκου Καζαντζάκη καθώς και της Λιλίκας Νάκου αλλά και η μεγάλη μου αγάπη για τα παιδιά και στο πώς πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε και να τα μαθαίνουμε με οδήγησε στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος: “Νίκος Καζαντζάκης – Λιλίκα Νάκου: Η ζωή και το έργο τους” (Επισκόπηση των έργων τους - Ανάλυση της Αναφοράς στον Γκρέκο και της κυρίας Ντορεμί - Η σημαντικότητα της εκπαίδευσης και ο ρόλος του δασκάλου)

Ωστόσο, θερμές ευχαριστίες οφείλω στον δικό μου δάσκαλο, κ. Diego D’Oria για τις καθοδηγητικές του συμβουλές, την υπομονή του, τις πολύ εύστοχες παρατηρήσεις του, τις πολύτιμες γνώσεις του και την ακόμη μεγαλύτερη αγάπη που μού ενέπνευσε γι’ αυτό που ονομάζεται Νεοελληνική Λογοτεχνία. Ακόμη, ευχαριστώ πάρα πολύ τον κ. Δημήτριο Μεταλληνό, ο οποίος σε όλες τις απορίες μου ανταποκρινόταν αυθορμήτως και με ενθάρρυνε από την αρχή της φοίτησής μου για το έργο μου.

Στον άνθρωπό μου,
που με στηρίζει πάντα!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1 Βιογραφικά στοιχεία του Νίκου Καζαντζάκη

Ο Νίκος Καζαντζάκης (18 Φεβρουαρίου 1883 - 26 Οκτωβρίου 1957) ήταν Έλληνας μυθιστοριογράφος, ποιητής και θεατρικός συγγραφέας.

Αναγνωρίζεται ως ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους Έλληνες λογοτέχνες και ως ο περισσότερο μεταφρασμένος παγκοσμίως. Έγινε ακόμα γνωστότερος μέσω της κινηματογραφικής απόδοσης των έργων του «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται», «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά» και «Ο Τελευταίος Πειρασμός». Γεννήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης στις 18 Φεβρουαρίου του 1883, εποχή κατά την οποία το νησί αποτελούσε ακόμα μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν γιος του καταγόμενου από το χωριό Βαρβάρει (σημερινή Μυρτιά), εμπόρου γεωργικών προϊόντων και κρασιού, Μιχάλη Καζαντζάκη (1856 - 1932), και της Μαρίας (- 1932) και είχε δύο αδελφές. Στο Ηράκλειο έβγαλε το γυμνάσιο και το 1902 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου ξεκίνησε νομικές σπουδές.

Εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα το 1906 δημοσιεύοντας το δοκίμιο «Η Αρρώστια του Αιώνας» και το πρώτο του μυθιστόρημα «Οφίς και Κρίνο» (με το ψευδώνυμο Κάρμα Νιρβάμη). Τον επόμενο χρόνο ξεκίνησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι. Παράλληλα, σημαντική επίδραση στον Καζαντζάκη είχαν οι διαλέξεις του Ανρί Μπεργκσόν, τις οποίες παρακολουθούσε. Με την επιστροφή του στην Ελλάδα, δημοσίευσε αρκετές κριτικές μελέτες σε διάφορα περιοδικά και εξέδωσε το 1909 τη διατριβή του επί υφηγεσία «Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη Φιλοσοφία του Δικαίου και της Πολιτείας». Το 1910 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

Το 1911 παντρεύτηκε την πρώτη του γυναίκα Γαλάτεια Αλεξίου, κρυφά¹ στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, το 1912, κατατάχτηκε εθελοντής, αποσπασμένος στο γραφείο του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου. Στη συνέχεια, πρωτοστάτησε στην κίνηση για την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, μέσω του οποίου συνδέθηκε φιλικά, το 1914, με τον ποιητή Άγγελο Σικελιανό. Μαζί ταξίδεψαν στο Άγιον Όρος, όπου διέμειναν περίπου σαράντα ημέρες, ενώ περιηγήθηκαν και σε πολλά ακόμα μέρη της Ελλάδας. Την περίοδο αυτή ήρθε σε επαφή και με το έργο

¹ Το 1911 παντρεύεται δίπλα από το νεκροταφείο του Ηρακλείου, στην εκκλησία Άγιος Κωνσταντίνος. Είναι γνωστό πως ο Καζαντζάκης φοβόταν τον πατέρα του - ο οποίος δεν ήθελε για νύφη του τη Γαλάτεια. Ο Ν. Καζαντζάκης μιλάει πολλές φορές γι' αυτόν του το γάμο και για την πίκρα που του άφησε βλ. *Νίκος Καζαντζάκης, Ο ασυμβίβαστος, Ελένης Ν. Καζαντζάκη, σ.62-64*

του Δάντη, τον οποίο ο ίδιος χαρακτηρίζει στα ημερολόγιά του ως έναν από τους δασκάλους του, μαζί με τον Όμηρο και τον Μπεργκσόν. Το 1915 άρχισε μια επιχείρηση ξυλείας, που απέτυχε, στο Άγιο Όρος, μαζί με τον Ιωάννη Σκορδίλη.

Το 1919 ο Ελευθέριος Βενιζέλος διόρισε τον Καζαντζάκη Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Περιθάλψεως με αποστολή τον επαναπατρισμό Ελλήνων από την περιοχή του Καυκάσου. Οι εμπειρίες που αποκόμισε αξιοποιήθηκαν αργότερα στο μυθιστόρημα του «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται».

Τον επόμενο χρόνο, μετά την ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων, ο Καζαντζάκης αποχώρησε από το Υπουργείο Περιθάλψεως και πραγματοποίησε αρκετά ταξίδια στην Ευρώπη. Το 1922 επισκέφτηκε τη Βιέννη, όπου ήρθε σε επαφή με το έργο του Φρόυντ και τις βουδιστικές γραφές. Επισκέφτηκε ακόμα τη Γερμανία, ενώ το 1924 έμεινε για τρεις μήνες στην Ιταλία. Την περίοδο 1923-1926 πραγματοποίησε επίσης αρκετά δημοσιογραφικά ταξίδια στη Σοβιετική Ένωση, την Παλαιστίνη, την Κύπρο και την Ισπανία, όπου του παραχώρησε συνέντευξη ο δικτάτορας Πρίμο ντε Ριβέρα. Τον Οκτώβριο του 1926 πήγε στη Ρώμη και πήρε συνέντευξη από τον Μπενίτο Μουσολίνι.

Επίσης, εργάστηκε ως ανταποκριτής των εφημερίδων «Ελεύθερος Τύπος» και «ΗΚαθημερινή».

Είχε, βέβαια, γνωριστεί με την Ελένη Σαμίου, το 1924 {2 } με την οποία έζησε 21 χρόνια χωρίς γάμο. Παντρεύτηκαν το 1945 κι αυτό γιατί με τον καλό του φίλο, τον Άγγελο Σικελιανό και τη δεύτερη γυναίκα του, θα πήγαιναν στις ΗΠΑ. Τον Αύγουστο του 1924, ο Καζαντζάκης φυλακίστηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης, επειδή είχε αναλάβει την πνευματική ηγεσία μιας κομμουνιστικής οργάνωσης δυσαρεστημένων προσφύγων. Σ' αυτό το επεισόδιο αναφέρεται ο αδερφικός του φίλος, ο Παντελής Πρεβελάκης και η Έλλη Αλεξίου. Τον Μάιο του 1927 απομονώθηκε στην Αίγινα με σκοπό την ολοκλήρωση της Οδύσσειας. Τον ίδιο χρόνο ξεκίνησε την ανθολογία των ταξιδιωτικών του άρθρων για την έκδοση του πρώτου τόμου του «Ταξιδεύοντας», ενώ το περιοδικό «Αναγέννηση», του Δημήτρη Γλυνού, δημοσίευσε την «Ασκητική», το φιλοσοφικό του έργο. Τον Οκτώβριο του 1927, ο Καζαντζάκης φεύγει για τη Μόσχα προσκαλεσμένος από την κυβέρνηση της Σοβιετικής Ένωσης, για να

2 Το διαζύγιο με την πρώτη του γυναίκα Γαλάτεια εκδόθηκε στις 28/04/1926. Βλ. *Νίκος Καζαντζάκης, Ο Ασυμβίβαστος, Ελένης Ν. Καζαντζάκη*, σ. 169

πάρει μέρος στις γιορτές για τα δεκάχρονα της Οκτωβριανής Επανάστασης. Εκεί γνωρίστηκε με τον λογοτέχνη Παναΐτ Ιστράτι, μαζί με τον οποίον επέστρεψε στην Ελλάδα.

Τον Ιανουάριο του 1928 στο θέατρο «Αλάμπρα», στην Αθήνα, μιλούσε εξυμνώντας τη Σοβιετική Ένωση, ο Καζαντζάκης και ο Ιστράτι. Στο τέλος της ομιλίας έγινε και διαδήλωση. Τόσο ο Καζαντζάκης όσο και ο συνδιοργανωτής της εκδήλωσης Δημήτρης Γληνός διώχθηκαν δικαστικά. Η δίκη ορίστηκε στις 3 Απριλίου, αναβλήθηκε μερικές φορές και δεν έγινε ποτέ.

Τον Απρίλιο, ο Καζαντζάκης, ξαναβρέθηκε στη Ρωσία, όπου ολοκλήρωσε ένα κινηματογραφικό σενάριο με θέμα τη Ρωσική Επανάσταση. Τον Μάιο του 1929 απομονώθηκε σε ένα αγρόκτημα στην Τσεχοσλοβακία, όπου ολοκλήρωσε στα γαλλικά τα μυθιστορήματα «Toda-Raba» (μετονομασία του αρχικού τίτλου *Moscou a crie*) και *Kapetan Elia*. Τα έργα αυτά εντάσσονταν στην προσπάθεια του Καζαντζάκη να καταξιωθεί διεθνώς ως συγγραφέας. Η γαλλική έκδοση του μυθιστορήματος «Toda-Raba» έγινε με το ψευδώνυμο Νικολάι Καζάν. Το 1930 θα δικαζόταν, πάλι, ο Καζαντζάκης για αθεϊσμό, για την «Ασκητική». Η δίκη ορίστηκε για τις 10 Ιουνίου, αλλά κι αυτή δεν έγινε ποτέ.

Το 1931 επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε εκ νέου στην Αίγινα, όπου ανέλαβε τη συγγραφή ενός γαλλοελληνικού λεξικού από κοινού με τον Παντελή Πρεβελάκη^{3}, όμως με αρκετές δυσκολίες.^{4} Μετέφρασε ακόμα τη Θεία Κωμωδία του Δάντη. Επίσης, έγραψε ένα μέρος των ωδών, που τα ονόμασε "κάντα". Αυτά ενσωματώθηκαν, αργότερα, σ' έναν τόμο με τον τίτλο «Τερτσίνες» (1960. Αργότερα, ταξίδεψε στην Ισπανία ξεκινώντας παράλληλα τη μετάφραση έργων Ισπανών ποιητών. Το 1935 πραγματοποίησε ταξίδι στην Ιαπωνία και την Κίνα εμπλουτίζοντας τα ταξιδιωτικά του κείμενα.

Το 1938 ολοκλήρωσε την Οδύσσεια, ένα επικό ποίημα στα πρότυπα της Οδύσσειας του Ομήρου, αποτελούμενο από συνολικά 33.333 στίχους και 24 ραψωδίες. Η «Οδύσσεια» είχε φτάσει τους 42.000 στίχους. Αφαίρεσε, όμως, μερικές χιλιάδες ο Καζαντζάκης, γιατί θεωρούσε γούρικο αριθμό το 3. Για το έργο αυτό ο Καζαντζάκης

3 4 Μαΐου του 1931 ο Νίκος Καζαντζάκης είχε ήδη «τελέψει» το Γαλλοελληνικό λεξικό του Ελευθερουδάκη και ανυπομονούσε να ξαναπιάσει στα χέρια του την *Οδύσσεια*, βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ. 246 – 248.

4 Ο Νίκος Καζαντζάκης σε πολλά γράμματά του στον Παντελή Πρεβελάκη έδειχνε την δυσαρέσκειά του στο πρόσωπο του Ελευθερουδάκη γιατί ήταν κακοπληρωτής και πολλές φορές του ήταν αδύνατον να επικοινωνήσει μαζί του καθώς ο Ελευθερουδάκης ήταν απών. Βλ. Τετρα Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ. 249.

εργαζόταν για δεκατρία χρόνια και πριν την τελική του μορφή προηγήθηκαν οκτώ αναθεωρημένες γραφές. Η πρώτη αυτοέκδοση της «Οδύσσειας» έγινε στην Αθήνα τον Οκτώβρη του 1938 με χρήματα της Αμερικανίδας Joe MacLeod. Το ίδιο διάστημα, πλήθος κειμένων του δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες ή περιοδικά, ενώ το μυθιστόρημά του Ο «Βραχόκηπος», που το είχε γράψει στα Γαλλικά, εκδόθηκε στην Ολλανδία και τη Χιλή.

Κατά την περίοδο της κατοχής, συνεργάστηκε με τον Ιωάννη Κακριδή για την μετάφραση της Ιλιάδας. Το 1943 ολοκλήρωσε το γράψιμο του μυθιστορηματός του «Ο βίος και η πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά».

Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, δραστηριοποιήθηκε στην ελληνική πολιτική ζωή, αναλαμβάνοντας την προεδρία της Σοσιαλιστικής Εργατικής Κίνησης, ενώ διετέλεσε και υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου της κυβέρνησης του Σοφούλη από τις 26 Νοεμβρίου του 1945 έως τις 11 Ιανουαρίου του 1946. Παραιτήθηκε από το αξίωμά του μετά από την ένωση των σοσιαλοδημοκρατικών κομμάτων.

Το Μάρτιο του 1945 προσπαθεί να πάρει μια θέση στην Ακαδημία της Αθήνας, αλλά αποτυγχάνει για δύο ψήφους.

Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου παντρεύεται την Ελένη Σαμίου, στον Άι - Γιώργη τον Καρύτση, με κουμπάρους τον Άγγελο και την Άννα Σικελιανού.

Τρεις φορές προτάθηκε ο Καζαντζάκης για το Βραβείο Νόμπελ. Την πρώτη απ' την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών, που τον έχει Πρόεδρο, έχοντας συνυποψήφιό του τον Άγγελο Σικελιανό. Επίσης δυο φορές προτάθηκε, το 1952 και 1953, απ' τη Νορβηγική Εταιρεία Λογοτεχνών, ποτέ όμως απ' την Ακαδημία της Αθήνας. Τον επόμενο χρόνο διορίστηκε στην UNESCO {5} με αποστολή την προώθηση μεταφράσεων κλασικών λογοτεχνικών έργων, με απώτερο στόχο τη γεφύρωση των διαφορετικών πολιτισμών. Παραιτήθηκε τελικά το 1948, προκειμένου να αφοσιωθεί στο λογοτεχνικό του έργο.

Για τον σκοπό αυτό εγκαταστάθηκε στην Αντίμπ της Γαλλίας, όπου τα επόμενα χρόνια ακολούθησε μία ιδιαίτερα παραγωγική περίοδος, κατά την οποία ολοκλήρωσε το μεγαλύτερο μέρος του πεζογραφικού του έργου.

Το 1953 προσβλήθηκε από μία μόλυνση στο μάτι, γεγονός που τον υποχρέωσε να νοσηλευτεί αρχικά στην Ολλανδία και αργότερα στο

5 1 Μαΐου 1948 ο Νίκος Καζαντζάκης διορίζεται στην UNESCO ως σύμβουλος στη Λογοτεχνία, έπειτα από επίμονη προσπάθεια, δική του και των φίλων του. Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ. 532

Παρίσι. Τελικά έχασε την όρασή του από το δεξί μάτι. Ενώ ο Καζαντζάκης είχε επιστρέψει από την Αντίμπ στην Ελλάδα, η Ορθόδοξη Εκκλησία εκκινούσε τη δίωξή του. Κατηγορήθηκε ως ιερόσυλος, με βάση αποσπάσματα από τον Καπετάν Μιχάλη και το σύνολο του περιεχομένου του Τελευταίου Πειρασμού (1953), έργο το οποίο δεν είχε ακόμη κυκλοφορήσει στην Ελλάδα.

Το 1954 η Ιερά Σύνοδος με έγγραφό της ζητούσε από την κυβέρνηση την απαγόρευση των βιβλίων του Νίκου Καζαντζάκη. Ο ίδιος ο Καζαντζάκης, απαντώντας στις απειλές της εκκλησίας για τον αφορισμό του, έγραψε σε επιστολή του: «Μου δώσατε μια κατάρρα, Άγιοι Πατέρες, σας δίνω μια ευχή: Σας εύχομαι να 'ναι η συνείδησή σας τόσο καθαρή όσο η δική μου και να 'στε τόσο ηθικοί και θρήσκοι όσο είμαι εγώ».

Τελικά η Εκκλησία της Ελλάδος δεν τόλμησε να προχωρήσει στον αφορισμό του Νίκου Καζαντζάκη, καθώς ήταν αντίθετος σε κάτι τέτοιο ο οικουμενικός πατριάρχης Αθηναγόρας.

Η Εκκλησία της Ελλάδας είναι αυτοκέφαλη και υπάγεται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο μόνο δογματικά. Επομένως, για τις οποιοσδήποτε ποινές που θα επιβάλλει δε χρειάζεται την έγκριση του Πατριαρχείου. Βέβαια, τελικά δεν αφορίστηκε ο Καζαντζάκης, αλλά η Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδας τον καταράστηκε και το όνομά του εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να φέρει το στίγμα αυτό της εκκλησίας. Επίσης, ο Τελευταίος Πειρασμός καταγράφηκε στον Κατάλογο των Απαγορευμένων Βιβλίων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, το καταργηθέν πλέον Index Librorum Prohibitorum. Ο Καζαντζάκης απέστειλε τότε σχετικό τηλεγράφημα στην Επιτροπή του Index με τη φράση του χριστιανού απολογητή Τερτυλλιανού «Ad tuum, Domine, tribunal apello», δηλαδή «στο Δικαστήριό σου, Κύριε, κάνω έφεση». Ο «Ζορμπάς» του Καζαντζάκη, εκδόθηκε στο Παρίσι το 1947 και με την επανέκδοση του, το 1954, βραβεύτηκε, ως το καλύτερο ξένο βιβλίο της χρονιάς. Το 1955, ο συγγραφέας μαζί με τον Κακριδή αυτοχρηματοδότησαν την έκδοση της μετάφρασης της Ιλιάδας, ενώ την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε τελικά στην Ελλάδα ο Τελευταίος Πειρασμός.

Τον επόμενο χρόνο, τιμήθηκε με το Βραβείο Ειρήνης στη Βιέννη, ένα βραβείο το οποίο προερχόταν από το σύνολο των τότε Σοσιαλιστικών χωρών. Καθώς μια από αυτές ήταν η Κίνα επιχείρησε δεύτερο ταξίδι εκεί τον Ιούνιο του 1957, προσκεκλημένος της κινεζικής κυβέρνησης.

Επέστρεψε με κλονισμένη την υγεία του προσβληθείς από λευχαιμία. Νοσηλεύτηκε στην Κοπεγχάγη της Δανίας και το Φράιμπουργκ (Freiburg im Breisgau) της Γερμανίας, όπου τελικά κατέληξε στις 26 Οκτωβρίου του 1957 σε ηλικία 74 ετών. Εντούτοις, σύμφωνα με

άλλες μαρτυρίες, η λευχαιμία εμφανίστηκε στον Καζαντζάκη κατά το χειμώνα του 1938, 19 χρόνια πριν απ' το τέλος του {6} ,το οποίο αποδίδεται σε βαριάς μορφής ασιατική γρίπη.

Η σορός του μεταφέρθηκε στο στρατιωτικό αεροδρόμιο της Ελευσίνας. Η Ελένη Καζαντζάκη ζήτησε από την Εκκλησία της Ελλάδος να τεθεί η σορός του σε λαϊκό προσκύνημα, επιθυμία την οποία ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Θεόκλητος απέρριψε. Έτσι, η σορός του συγγραφέα μεταφέρθηκε στο Ηράκλειο. Έπειτα από την παρουσία του Αρχιεπισκόπου Κρήτης Ευγενίου και 17 ακόμη ιερέων, έγινε η ταφή του Νίκου Καζαντζάκη, στην οποία όμως εκείνοι δεν συμμετείχαν κατόπιν απαγόρευσης του Αρχιεπισκόπου. Η ταφή έγινε στην ντάπια Μαρτινέγκο, πάνω στα Βενετσάνικα τείχη. Τη σορό συνόδευσαν ο τότε υπουργός Παιδείας Αχιλλέας Γεροκωστόπουλος και ο ιερέας Σταύρος Καρπαθιωτάκης, ο οποίος αργότερα τιμωρήθηκε σαν αριστερός. Στον τάφο του Νίκου Καζαντζάκη χαράχθηκε, όπως το θέλησε ο ίδιος, η επιγραφή: Δεν ελπίζω τίποτα, δε φοβούμαι τίποτα, είμαι λέφτερος.

6 Η νεκρώσιμη ακολουθία του Ν. Καζαντζάκη έγινε στις 5/11/1957 στο μητροπολιτικό ναό Ηρακλείου Κρήτης. Σημειώνεται ότι νοσηλευόταν στο Φριβούργο και πάντα δίπλα του βρισκόταν η Ελένη Ν.Καζαντζάκη. Μέσα σε τρεις μέρες μετά από υψηλό πυρετό ο Ν. Καζαντζάκης δεν άντεξε και έφυγε από τη ζωή. Βλ. *Νίκος Καζαντζάκης, Ο ασυμβίβαστος, Ελένης Ν. Καζαντζάκη*, σ.647-655

Στιγμές από τη ζωή του. Πρώτη φωτ. από αριστερά ο Καζαντζάκης όρθιος με την οικογενειά του, από κάτω μαζί με τον Φίλο του Άγγελο Σικελιανό, Ο Καζαντζάκης με τα παιδιά ενός σπιτονοικοκύρη του, στη μέση ο Καζαντζάκης φοιτητής. Από δεξιά στην αρχή φωτ. με την πρώτη του γυναίκα Γαλάτεια, από κάτω με τη δεύτερη γυναίκα του Ελένη Ν.Καζαντζάκη και στη τελευταία φωτ. ο τάφος του έτσι όπως είναι σήμερα στο Ηράκλειο Κρήτης.

1.2 Βιογραφικά στοιχεία της Λιλίκας Νάκου

Γεννήθηκε στην Αθήνα στις 23 Ιουνίου 1903. Πατέρας της ήταν ο διαπρεπής δικηγόρος Λουκάς Νάκος, ο οποίος καταγόταν από παλιά οικογένεια της Λιβαδειάς. Ήταν σοσιαλιστής, συνεργάτης του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και στενός φίλος του Γάλλου συγγραφέα Ανρί Μαρμπύς. Διετέλεσε βουλευτής Αττικοβοιωτίας του κόμματος των Φιλελευθέρων και για ένα διάστημα υπουργός Γεωργίας του Βενιζέλου. Στη δίκη των Αθεϊκών του Ναυπλίου ήταν ο κυριότερος συνήγορος υπεράσπισης των Δελμούζου, Σαράτση και Ζάχου. Η μητέρα της, Ελένη Παπαδοπούλου, καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια, ο πατέρας της ήταν καθηγητής Ιστορίας στη Δρέσδη και η αδελφή της, Αρσινόη Παπαδοπούλου, μια από τις πρώτες γυναίκες συγγραφείς παιδικής λογοτεχνίας. Μέχρι τα έξι της χρόνια η Λιλίκα Νάκου ταξίδευε πολύ και μάλιστα διέμενε για κάποιο διάστημα στη Μασσαλία και τη Γένοβα. Όταν το 1911 οι γονείς της χώρισαν, αναγκάστηκε να ακολουθήσει τη μητέρα της στη Γενεύη, όπου τον πρώτο καιρό αντιμετώπισε δυσκολίες προσαρμογής.

Το 1912 γράφτηκε στο γυμνάσιο και παράλληλα φοιτούσε στο ωδείο, από όπου πήρε δίπλωμα καθηγήτριας της μουσικής. Στο σπίτι έπαιρνε ιδιαίτερα μαθήματα ελληνικών για να μην ξεχάσει τη μητρική της γλώσσα. Σε ηλικία 16 ετών γνωρίστηκε με τον δημοσιογράφο και ιστορικό Γιώργο Βεντήρη, φίλο του πατέρα της, τον οποίο ερωτεύτηκε. Ο Βεντήρης επηρέασε τη μετέπειτα πορεία της και καθοδήγησε τα πρώτα της βήματα στη δημοσιογραφία. Το 1917 ξεκίνησε τις σπουδές της στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Γενεύης. Λόγω ρήξης των σχέσεων με τον πατέρα της, η ίδια και η μητέρα εργαζόταν ως πιανίστρια και σερβιτόρα για λόγους βιοπορισμού.

Την ίδια εποχή, στην πανσιόν που έμενε στη Γενεύη, γνώρισε τον Γάλλο συγγραφέα Ρομαίν Ρολάν, οποίος έγινε φίλος και δάσκαλός της. Το 1923 εγκαταστάθηκε με τη μητέρα της στο Παρίσι όπου διέμενε ο πατέρας της. Από το 1924 ως το 1928, προφασιζόμενη ασθένεια, έζησε στο Νταβός της Ελβετίας με τον Γιώργο Βεντήρη, ο οποίος έπασχε από φυματίωση και νοσηλευόταν σε σανατόριο. Το ζευγάρι δεχόταν τακτικά επισκέψεις από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Επιστρέφοντας στο Παρίσι σπούδασε γαλλική λογοτεχνία στη Σορβόνη και εργάστηκε ως αναγνώστρια (lectrice) σε μεγάλους γαλλικούς εκδοτικούς οίκους. Την ίδια εποχή γνωρίστηκε και συναναστράφηκε με εξέχουσες προσωπικότητες της γαλλικής διανόησης και της πολιτικής όπως ο Ανρί Μαμπύς, ο Αντρέ Ζιντ, ο Μιγκέλ Ουναμούνο που την επηρέασαν βαθιά. Παράλληλα, μετά από προτροπή του Βεντήρη, έγραψε τα πρώτα της

διηγήματα, τα οποία δημοσιεύτηκαν σε διάφορα γαλλικά περιοδικά {7} και στην εφημερίδα *Les Nouvelles Littéraires*. Ένα από τα διηγήματα αυτής της περιόδου, η *Φωτεινή* μεταφράστηκε στα ελληνικά από την Γαλάτεια Καζαντζάκη και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Πρωία*.

Το 1930 επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Συναναστράφηκε με την ομάδα λογοτεχνών της Δεξαμενής, και ιδιαίτερα με τον Κώστα Βάρναλη, την Έλλη Αλεξίου, τη Σοφία Παπαδάκη, τη Γαλάτεια και το Νίκο Καζαντζάκη. Είχε πάρει ευρωπαϊκή παιδεία, είχε δεχτεί δυτικές επιδράσεις, ήταν εργαζόμενη και χειραφετημένη, οπότε επαναστατούσε ενάντια στην αστική καταπίεση, την κοινωνική αδικία, την ανελευθερία και την υποκρισία. Αμφισβητούσε την πατριαρχική δομή της ελληνικής κοινωνίας και δεν αποδεχόταν τη μειονεκτική θέση της Ελληνίδας που ήταν περιορισμένη στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και δεν είχε δικαιώματα. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα ζητήματα της εκμετάλλευσης των γυναικών, των συζυγικών σχέσεων, της προίκας και της πορνείας. Το 1930 δημοσίευσε άρθρο στο περιοδικό *Εργασία* με θέμα: «Πώς βλέπω τις Ελληνίδες» όπου ασκούσε έντονη κριτική στον τρόπο ζωής των Ελληνίδων και εξέφραζε την ελπίδα ότι από την εργαζόμενη γυναίκα, που ήταν υγιές στοιχείο στην ελληνική κοινωνία, θα δημιουργούνται μια νέα, καλύτερη γενιά γυναικών. «Την πονώ την αδελφή μου την Ελληνίδα για την φρικτή ανατροφή που της έδωσαν, που της στρέβλωσαν την ψυχή. Για την κούκλα που έφτιαξαν οι άνδρες, όμοια στο γούστο τους, για την κατάντια της, που πουλιέται για μια «αυτοκινητάδα» κ'ένα ζευγάρι κάλτσες μεταξωτές. Για την αγραμματοσύνη που την αφήνουν και τον καϋμό που της έβαλε η μάνα της πρώτη στο κεφάλι, να βρη τον «περίφημο γαμπρό». Για την αγωνία της ώσπου να τον βρη και τους εξευτελισμούς που περνά πριν και μετά τον γάμο. Κυττώ έξω τα κορίτσια και ψάχνω να βρω στα μάτια τους καλωσύνη και ανθρωπισμό. Μα στα περισσότερα βλέπω αναίδεια και ανοησία. [...] Από την εργαζόμενη Ελληνίδα μπορεί να βγει μια άλλη γενεά γυναικών, περήφανη και δυνατή. Να το ελπίσωμε».

Το 1932 εξέδωσε τη συλλογή πέντε αφηγημάτων *Η ξεπάρθενη*, πρώτα στα γαλλικά, που αποτελούσαν τη δεύτερη μητρική της γλώσσα, και μετά στα ελληνικά. Το βιβλίο προλόγισε ο Γ. Βεντήρης, ο οποίος την προέτρεπε διαρκώς να γράφει. Η ηρωίδα του έργου, ανεξάρτητη οικονομικά μητέρα παιδιού που αποφάσισε να μεγαλώσει μόνη της, αισθανόταν περιφρόνηση για την μητέρα της, γυναίκα της παλιάς γενιάς που ζούσε συμβιβασμένη με έναν άνδρα που δεν την αγαπούσε ούτε τη σεβόταν. Ήταν υποταγμένη στην εξουσία του, δεν αντιδρούσε ούτε όταν δεχόταν προσβολές και έπαιζε το ρόλο της «καθώς πρέπει κυρίας». Πρόκειται για ένα έργο πρωτοποριακό για την εποχή του, καθώς

7 Όπως *Monde*, *Clarté*, *Europe* κ.ά

αναφέρεται στη γυναικεία σεξουαλικότητα με όρους που παραδοσιακά χρησιμοποιούνταν για την ανδρική, προβάλλοντας τις γυναικείες ερωτικές επιθυμίες και τη λειτουργία του ασυνείδητου. Η Νάκου υιοθέτησε έναν πρώιμο φεμινιστικό λόγο συνδυασμένο με παραδοσιακά στοιχεία, αφού στο τέλος παραδεχόταν ότι «το κέντρο της ζωής μου, ο σκοπός της ύπαρξής μου είναι η αγάπη του παιδιού μου». Το 1933, διορίστηκε δασκάλα στο Ρέθυμνο. {8}

Η Λιλίκα Νάκου σε ηλικία 16 ετών. {9}

8 Μετά τον θάνατο του πατέρα της το 1933, διορίστηκε δασκάλα μουσικής και γαλλικών στο Ρέθυμνο. Την περίοδο της παραμονής της στην Κρήτη περιγράφει στο βιβλίο της *Η κυρία Ντορεμί*.

9 Σημειώνεται ότι δεν υπάρχει αρκετό φωτογραφικό υλικό της Λιλίκα Νάκου ούτε σε έντυπη ούτε σε ψηφιακή μορφή μετά από έρευνα που πραγματοποιήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ

2.1 Η εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη

Μέσα στα περιορισμένα όρια μιας ιστορίας της λογοτεχνίας δεν είναι εύκολο να περιγράψει κανείς και να αποτιμήσει το τεράστιο σε όγκο αλλά και σε ευρύτητα έργο του Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957). Συνομήλικος με το Σικελιανό (με τον οποίο άλλοτε συνδέονται αδερφικά και άλλοτε χωρίζουν γιατί δεν μπορούν να ταιριάσουν) και με το Βάρναλη, είναι και εντελώς ξεχωριστός και ιδιόρρυθμος· το έργο του δύσκολα εντάσσεται στη ροή που επιτελεί η νεοελληνική λογοτεχνία, στην ποίηση ή στην πεζογραφία, στα χρόνια της δράσης του. Πνεύμα ανήσυχο άλλωστε καθώς ήταν και διψασμένος για την κάθε είδους γνώση, ο Καζαντζάκης όχι μόνο ταξιδεύει πολύ, αλλά και εγκαθίσταται κατά περιόδους μονιμότερα στο εξωτερικό (στη Γαλλία, τη Γερμανία ή τη Ρωσία) και σαν να ξεκόβει έτσι θεληματικά από τη νεοελληνική σύγχρονή του πραγματικότητα.

Την πρώτη του ουσιαστική εμφάνιση στα γράμματα την κάνει ο Καζαντζάκης προς τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας, ύστερα από τις σπουδές του στο Παρίσι. Μια τραγωδία του, *Ο Πρωτομάστορας*, είναι βασισμένη στο δημοτικό τραγούδι του Γεφυριού της Άρτας, με έκδηλα όμως και στοιχεία αισθητισμού. Γράφει επίσης και μια επιστημονική μελέτη για τον Νίτσε. Η επίδραση του Νίτσε είναι άλλωστε φανερή και στην τραγωδία και θα μείνει μόνιμη σε όλο το έργο του, φανερή είτε στο στοιχείο της απιστίας, είτε στη σύλληψη του υπερανθρώπου.

Αλλά ο νους του Καζαντζάκη, και από τα νεανικά ακόμη αυτά χρόνια, είναι ανήσυχος, η ψυχή του βασανίζεται από αγωνίες και από προβλήματα θεμελιακά —μια αγωνία μεταφυσική (ή υπαρξιακή), όπως θα τη χαρακτηρίσουν οι βιογράφοι του. Αναζητεί τη λύτρωση στη γνώση, στα ταξίδια, στην επαφή με τους ανθρώπους, σε κάθε λογής εμπειρίες. Ανησυχίες θρησκευτικές τυραννούν επίσης τον άπιστο αυτόν νιτσεϊστή· ιδιαίτερα η μορφή του Χριστού («αυτή η ένωση η τόσο μυστηριώδης και τόσο πραγματική του ανθρώπου και του Θεού», όπως γράφει σ' ένα του γράμμα) τον παρακολουθεί σαν έμμονη ιδέα από τα νεανικά ως τα τελευταία του χρόνια. Το έργο που ο Καζαντζάκης και

τότε αλλά και αργότερα θεωρούσε ως το *magnum opus* ήταν το επικό ποίημα που έφερε τον τίτλο, απλά και τολμηρά, *Οδύσσεια*. {10} Παρ' όλο που η δημοσίευσή του τοποθετεί το έργο στη δεκαετία του 1930, η σύλληψη και η εκτέλεσή του ανήκουν στη δεκαετία του 1920, και από πολλές απόψεις το έργο αυτό στρέφει το βλέμμα του προς τα πίσω, στις 'επικές' συνθέσεις του Κωστή Παλαμά, τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, και όχι προς τα μπρος, προς οποιαδήποτε άλλη εξέλιξη της ελληνικής ποίησης μετά το 1930.

Το έργο εξαγγέλλεται στον Πρόλογο, σε γλώσσα και ύφος που απηχεί έντονα τη λαϊκή παράδοση, ως 'τραγούδι', και η *Οδύσσεια* αυτή εκτείνεται σε είκοσι τέσσερα βιβλία (όπως και η ομηρική). Με έναν προσεκτικά επιτηδευμένο (και δεδηλωμένο) συνολικό αριθμό 33.333 στίχων σε δεκαπεντασύλλαβο, η *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη, είναι πιθανώς το εκτενέστερο {11} ποίημα που γράφτηκε ποτέ. Η γλώσσα της είναι ένας εξεζητημένος θησαυρός, τεκμήριο του προφορικού λόγου όλων των περιοχών του Ελληνισμού, με τέτοια περιεκτικότητα, ώστε πολλοί αναγνώστες να χρειάζονται γλωσσάρι ως βοήθημα.

Η ιστορία αρχίζει εκεί που σταματά η *Οδύσσεια* του Ομήρου, με τον Οδυσσέα να βρίσκει την Ιθάκη πολύ μικρή για να τον κρατήσει μετά από όλες τις περιπτώσεις τις οποίες βίωσε καθ' οδόν και, παρατώντας τις υποχρεώσεις του απέναντι στην οικογένεια και το λαό του, ρίχνεται εκ νέου σε καινούριες εξερευνήσεις. Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1940 (δηλαδή ως τα 60-63 του χρόνια) ο Καζαντζάκης εθεωρείτο ποιητής, και μάλιστα από τους κορυφαίους του καιρού του. Έχοντας ξεκινήσει τη συγγραφική πορεία του στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του αιώνα με δοκιμές σε ποικίλα λογοτεχνικά είδη (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, δοκιμιογραφία, χρονογράφημα, κριτική), ως τα μέσα της δεκαετίας του 1910, εποχή που γράφει τα πρώτα έμμετρα δράματά του (1915: *Οδυσσέας*, *Νικηφόρος Φωκάς*, *Χριστός*), έχει κατασταλάξει ως προς τη συγγραφική ταυτότητα που θα είναι εκείνη του ποιητή. Άλλωστε και στα πεζογραφικά και θεατρικά κείμενα που είχε δημοσιεύσει ως τότε η ποιητική ατμόσφαιρα ήταν εμφανής.

10 Το γράνισμο αυτού του τεράστιου έργου έγινε σε διαδοχικές φάσεις και κράτησε δεκατέσσερα χρόνια, από το 1925 μέχρι τη δημοσίευσή του το 1938. Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη.

11 Ο Καζαντζάκης υπολόγιζε αρχικά ότι το βιβλίο της *Οδύσσειας* θα είχε έκταση 800-1000 σελίδες, όμως επειδή δυσκολευόταν να βρει εκδότη τις περιορίσε στις 400 σελίδες. . Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ.135

Οι επόμενες τρεις δεκαετίες (1916-1946), εποχή ωρίμανσης και ωριμότητας του Καζαντζάκη, θα είναι δεκαετίες ποιητικές. Δημοσιεύει τα έμμετρα δράματα του 1915 (1922, 1927, 1928 αντιστοίχως), αρχίζει τη σύνθεση της *Οδύσσειας* (1925) —«του μεγαλύτερου έπους απ' όσα έγραψε η λευκή φυλή»— που θα την τελειώσει το 1938 και θα τη δημοσιεύσει τον ίδιο χρόνο, γράφει (1932-1937) τα 21 ποιήματα που θα αποτελέσουν τη συλλογή *Τερτσίνες* [...]. Και μεταφράζει τη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη (1932· δημοσ. 1934), το πρώτο μέρος του *Φάουστ* του Γκαίτε (1936-1937· δημοσ. 1942), ποιήματα Ισπανών ποιητών (δημοσ. 1933-1937) και στίχους από την *Ιλιάδα* (δημοσ. 1945-1946).

Η *Ασκητική*, δημοσιεύτηκε¹² το 1927 δεν έχει γίνει όσο θα έπρεπε αντιληπτή η ποιητική της φύση. Μπορεί αυτό το βιβλίο, που έχει χαρακτηριστεί ως το πνευματικό μανιφέστο του Καζαντζάκη, να κατατάσσεται στα έργα της «στοχαστικής πεζογραφίας»^{13}, όμως το συναίσθημα που το διατρέχει, οι ποιητικές του εικόνες, η προσωδιακή άρθρωση το καθιστούν περισσότερο ένα στοχαστικό πεζοτράγουδο, που μπορεί (και θα έπρεπε) να διαβάζεται ως ένα ποιητικό προοίμιο της *Οδύσσειας*.

Τα χρόνια που περνά στη Γερμανία (1922-23) είναι αποφασιστικά για τη μελλοντική διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας του. Τα χρόνια αυτά στη Γερμανία γράφτηκε και η *Ασκητική*, ένα από τα σημαντικότερα κείμενα του Καζαντζάκη, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1927 με τον τίτλο *Salvatores Dei*.

Η *Ασκητική* είναι ένα κείμενο σχετικά σύντομο, πολύ συμπυκνωμένο, που εκφράζει τη μεταφυσική πίστη του Καζαντζάκη. Ο ίδιος το θεωρούσε «το σπόρο απ' όπου βλάστησε όλο το έργο του». Το έργο έχει ένα ύφος στιβαρό, πλαστικό, και —παρά το μεταφυσικό του περιεχόμενο— μια δροσιά που του δίνει τη χάρη του λογοτεχνήματος. Το ιδεολογικό του μήνυμα χαρακτηρίστηκε, όταν κυκλοφόρησε, σαν «μια κραυγή πέρα από τον κομμουνισμό»· ύστερ' από την επίσκεψή του στη Ρωσία, ο Καζαντζάκης, αρνούμενος πια και τις έως τότε θεωρίες του και προχωρώντας προς έναν ολοκληρωτικό μηδενισμό, τροποποίησε το

12 Η *Ασκητική* δημοσιεύτηκε τον Αύγουστο του 1927. Το περιοδικό *Αναγέννηση* την δημοσίευσε για πρώτη φορά και κυκλοφόρησε επίσης και σε ανάτυπο. Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ.19

13 Νάσος Βαγενάς, «Πεζογράφος ή ποιητής;». Στο αφιέρωμα «Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957). 50 χρόνια από τον θάνατό του», ένθετο *Νέες Εποχές*, εφ. *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Νοεμ. 2007, Β63

κείμενο και πρόσθεσε στο «πιστεύω» του έναν τελικό «μακαρισμό» για όσους λυτρώνουν το Θεό και λένε: Εγώ και συ είμαστε ένα — «και το ένα τούτο δεν υπάρχει».

Εκείνο που είναι πιο αποφασιστικό στα τελευταία του χρόνια είναι η στροφή του προς το μυθιστόρημα, ένα είδος με το οποίο δεν είχε καθόλου ως τότε καταπιαστεί, τουλάχιστο στη γλώσσα του. Κίνητρο για τη στροφή του αυτή ήταν η επιθυμία του να επικοινωνήσει με το πλατύτερο κοινό, κάτι που το είχε ως τότε στερηθεί. Και η φιλολογική του διαίσθηση του έδειχνε πως η κατάλληλη μορφή γι' αυτό, ήταν το μυθιστόρημα.

Το πρώτο του μυθιστόρημα είναι ο *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946). Ο Καζαντζάκης μυθοποιεί εδώ ένα πραγματικό πρόσωπο, έναν λαϊκό πρωτόγονο τύπο από τη Μακεδονία, με τον οποίο μάλιστα συνεργάστηκε σε μια περίεργη επιχείρηση μεταλλείων στα 1916-17 στη Μάνη. Η δράση μετατίθεται από το συγγραφέα στην Κρήτη, αλλά η κεντρική μορφή που κυριαρχεί στο μυθιστόρημα είναι η ξεχειλισμένη ζωική ορμή του πρωτόγονου αυτού, μη κοινωνικού ανθρώπου, που ο στοχαστής και πολιτισμένος Καζαντζάκης τον βλέπει στην απέναντι όχθη με κάποια ζήλεια. Είναι σίγουρα ένας από τους πιο αληθινούς μυθιστορηματικούς τύπους του Καζαντζάκη, όπως άλλωστε ολόκληρο το πρώτο του μυθιστόρημα είναι ασφαλώς και το καλύτερό του. Στα υπόλοιπα ο Καζαντζάκης θέτει προβλήματα ηθικά και μεταφυσικά {14}, πράγμα που πολλές φορές θολώνει την καθαρή λογοτεχνική προσφορά, καθώς μάλιστα ο ίδιος δε δίνει και πολλή σημασία στη λογοτεχνική επεξεργασία· σε κάποιο γράμμα του λέει με κάποια υπερβολή πως δεν έχει καμία σχέση με τη λεγόμενη λογοτεχνία και πως μεταχειρίζεται τα ίδια μέσα, τις λέξεις, μα εντελώς για άλλο σκοπό.

η θεμελιώδης διπολική αντίθεση που διέπει την οργάνωση όλου του κειμένου του συγκεκριμένου μυθιστορήματος είναι η αντίθεση μεταξύ του πρωτοπρόσωπου Αφηγητή, του «χαρτοπόντικα» και «καλαμαρά», και του Ζορμπά, του «ανθρώπου του λαού». Ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι το μυθιστόρημα *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* έχει ως θέμα το πώς ένας νέος διανοούμενος, ο οποίος περιφρονεί τις

14 Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998 (9η έκδ.), 276-277.

χαρές της ζωής, μαθαίνει από έναν ηλικιωμένο άνθρωπο του λαού να τις εκτιμά.

Το κύριο ερώτημα σε αυτό το σημείο είναι: όταν τελειώσουμε την ανάγνωση του μυθιστορήματος, έχουμε αντιληφθεί ότι ο Αφηγητής έχει πάψει να ζει με το μυαλό και έχει μεταβληθεί σε έναν άνθρωπο που απολαμβάνει πλήρως με τις αισθήσεις του τις χαρές της ζωής ή που τα ένστικτά του έχουν ξεπεράσει την καταπίεσή τους και τον παρωθούν σε μια παθιασμένη ζωτικότητα; Η απάντηση στο ερώτημα είναι «όχι»: στο τέλος του βιβλίου, αντί ο Αφηγητής να παρουσιάζεται ως ένας άνθρωπος που έχει διδαχθεί να ζει έντονα τη ζωή με τις αισθήσεις του, περιγράφεται ως κάποιος που γράφει ένα βιβλίο.

Δεν έχει, από όσο μπορώ να ελέγξω, μέχρι τώρα επισημανθεί ότι οι πρώτες φράσεις του: «Τον πρωτογνώρισα στον Πειραιά. Είχα κατέβει στο λιμάνι...», αποτελούν πιστή αντανάκλαση της περίφημης εισαγωγικής πρότασης από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα: «Κατέβην χθες εις Πειραιά...». Από τη στιγμή που αυτή η ομοιότητα διαπιστωθεί, γίνεται πλέον σαφές γιατί ο Καζαντζάκης απέρριψε τον αρχικό τίτλο του βιβλίου, που ήταν *Το συναξάρι του Ζορμπά*, για χάρη ενός τίτλου που θα περιλάμβανε στοιχεία από τη ζωή του αγίου (*Βίος και πολιτεία*), αλλά και τη λέξη *πολιτεία*, την οποία χρησιμοποίησε ο Πλάτωνας για να περιγράψει το ιδανικό του κράτος. Ο πλατωνικός φιλοσοφικός διάλογος ξεκινάει, κατά το συνήθη τρόπο, με μια ρεαλιστική περιγραφή της καθημερινής τάχα ζωής. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ο Καζαντζάκης, χρησιμοποιώντας ακόμη και τις ίδιες λέξεις με τον Πλάτωνα, ξεκίνησε μian αφήγηση, ολόκληρο το μυθιστόρημα δηλαδή, που προβάλλεται ως το σύγχρονο αντίστοιχο ενός πλατωνικού διαλόγου. Έχοντας αυτό υπόψη, κατανοούνται και δικαιολογούνται οι ατελείωτες συζητήσεις του Ζορμπά με το ‘αφεντικό’ του-αφηγητή, σχετικά με σοβαρότατα θέματα. Το μυθιστόρημα, εκτός από σύγχρονο συναξάρι είναι και ένας σύγχρονος πλατωνικός {15} διάλογος.

Τα μυθιστορήματά του είναι πολλά· Τα πιο άρτια, ύστερ’ από τον Ζορμπά, είναι *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* και *Ο Καπετάν Μιχάλης*. *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (1948) προβάλλει ένα πλήθος κόσμου. Σ’ ένα

15 Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996, 232.

ελληνικό χωριό της Ανατολής αναπαριστούν θεατρικά τα πάθη του Χριστού. Οι διάφοροι χωρικοί θα ενσωματώσουν τα ευαγγελικά πρόσωπα, αλλά τελικά ταυτίζονται με τα πρόσωπα που υποδύονται· ο Μανολιός, που υποδύεται το Χριστό, στο τέλος θα «ξανασταυρωθεί», επειδή υποστήριζε τους φτωχούς και το δίκιο. Δραματική είναι η σύγκρουση ανάμεσα στους μόνιμους κατοίκους του χωριού, που δε θέλουν να χάσουν την ησυχία τους, και στους πεινασμένους και ξεσπιτωμένους πρόσφυγες από ένα άλλο ελληνικό χωριό. Το έργο αυτό είχε δυσκολέψει {16} τον Νίκο Καζαντζάκη αλλά τελικά το 1947 καταφέρνει να το τελειώσει.

Από τα άλλα μυθιστορήματα, *Ο τελευταίος πειρασμός* (1950-51) έχει ως βασικό θέμα του το Χριστό (και είναι εκείνο που γέννησε τις περισσότερες αντιδράσεις), *Ο φτωχούλης του Θεού* (1952-53) είναι μια μυθοποιημένη βιογραφία του αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης, και *Οι Αδερφοφάδες* (1954) διαδραματίζονται στον καιρό του ανταρτοπολέμου ύστερ' από την απελευθέρωση (1944-49). Οι χρονολογίες είναι της συγγραφής· τα περισσότερα εκδόθηκαν στα ελληνικά πολύ υστερότερα, το τελευταίο μετά το θάνατό του. Τέλος, το τελευταίο του έργο *Αναφορά στον Γκρέκο*, δημοσιευμένο μεταθανάτια (1961).

Στο βιβλίο *Αναφορά στον Γκρέκο*, ο συγγραφέας κάνει μια ανασκόπηση της ζωής του, διευθετώντας τις εμπειρίες και τις διάφορες πνευματικές καταστάσεις ώστε να τις κληροδοτήσει στις επερχόμενες γενιές όπως θα ήθελε ο ίδιος. Εκεί, λέει ότι η Κρήτη, η κρητική θέαση των πραγμάτων, η «κρητική ματιά», όπως την αποκαλεί, ήταν η καθοδηγητική δύναμη της ζωής του σε αυτή την άγρια και καταστροφική εποχή στην οποία ζούμε. Η «κρητική ματιά» —η ματιά που αντιμετωπίζει τον κίνδυνο και το θάνατο χωρίς φόβο ή ελπίδα— είναι το βασικό χαρακτηριστικό του πρωταγωνιστή της *Οδύσσειας*, τον οποίο ο Καζαντζάκης θεωρεί ως το πιο σημαντικό και ηρωικό δημιούργημά του.

Έχει πολλές φορές επισημανθεί ότι οι ήρωες του Καζαντζάκη μοιάζουν μεταξύ τους: όλοι απεικονίζονται ως μεγάλοι επαναστάτες, που αγωνίζονται εναντίον ενός εχθρικού πολιτικού, ηθικού ή θρησκευτικού περιβάλλοντος: εκτός από αυτούς, με τον

16 Στις 7 Σεπτεμβρίου 1948 ο Καζαντζάκης τελειώνει το έργο του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*. Από τις επιστολές του στον Π. Πρεβελάκη ήταν ένα έργο που τον κούρασε κυρίως ψυχικά όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Πρήστηκε το χέιλι μου την ώρα πού 'γραφα πώς πρήστηκε ο ήρωας που θα 'κανε το Χριστό.»

Με τον γενικό τίτλο *Ταξιδεύοντας* δημοσίευσε για πρώτη φορά τις εντυπώσεις του από ταξίδια στην Ισπανία, την Ιταλία, την Αίγυπτο και το Σινά (1927), από τον εμφύλιο πόλεμο στην Ισπανία αργότερα (1937), από την Ιαπωνία και την Κίνα (1938), την Αγγλία (1941). Σε μεταθανάτιες εκδόσεις προστέθηκαν και άλλες από τη Ρωσία, την Ιερουσαλήμ, την Κύπρο, την Πελοπόννησο. Ίσως δεν έμεινε τόπος, από τους πολλούς που επισκέφτηκε, που να μην τον κατέγραψε στις ταξιδιωτικές του περιγραφές, που είναι ασφαλώς από τα καλύτερα δημιουργήματα του Καζαντζάκη.

Στο εξωτερικό ο *Ζορμπάς*{17} και ο *Τελευταίος πειρασμός* έγιναν περισσότερο γνωστά ως κινηματογραφικές ταινίες των Μιχάλη Κακογιάννη και Μάρτιν Σκορσέζε αντίστοιχα παρά ως μυθιστορήματα.

Στη διεθνή συλλογική φαντασία, το όνομα «Ζορμπάς» έχει καταστεί ένα είδος υπερβολικού, αν και αξιαγάπητου, στερεότυπου αντιπροσωπευτικού της νεότερης Ελλάδας. Σχεδόν κάθε τουρίστας, αλλά και κάθε φιλέλληνας σε ολόκληρο τον κόσμο, θα «εκτεθεί» υποχρεωτικά στο «χορό του Ζορμπά», το συρτάκι, που επινοήθηκε για το εν λόγω φιλμ, και στη μουσική του Μίκη Θεοδωράκη. Στην Κρήτη, όπου εκτυλίσσεται η ιστορία του Ζορμπά, πολλές ταβέρνες φέρουν το όνομα του καζαντζακικού ήρωα. Πόσα, αλήθεια, ελληνικά εστιατόρια, μπαρ και νυχτερινά κέντρα σε ολόκληρο τον κόσμο δεν στηρίζονται στο όνομα «Ζορμπάς», στο ούζο, στη ρετσίνα και τη γαλανόλευκη για να διαφημίσουν τα ξεχωριστά εδέσματά τους! Με άλλα λόγια ο Νίκος Καζαντζάκης έχει δημιουργήσει Λογοτεχνικό τύπο.

Με τρόπο πιο μελαγχολικό, η κατακραυγή που ακολούθησε την προβολή της ταινίας του Μάρτιν Σκορσέζε με τον τίτλο *Ο τελευταίος πειρασμός του Χριστού*, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και στην Ελλάδα, το 1988, αποδεικνύεται εκ των υστέρων μια από τις πρώτες αψιμαχίες σε έναν πόλεμο που μπορεί να αποδειχτεί η πιο σημαντική σύγκρουση των πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα — ανάμεσα στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό και τον εκκοσμηκευμένο «δυτικό» φιλελευθερισμό. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η πίεση των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων στις αλυσίδες των κινηματογραφικών αιθουσών ήταν τόσο μεγάλη, που οδήγησε στην ουσιαστική απαγόρευση{18}

17 Ο *Ζορμπάς* εκδίδεται στη Στοκχόλμη τον Οκτώβριο του 1949 από τον Ljus Forlag. Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ.533

18 Αυτό που, κυρίως, σκανδάλισε τις συντηρητικές θρησκευτικές ομάδες ήταν οι σεξουαλικές σκηνές, στις οποίες συμμετέχουν ο Ιησούς και η Μαρία η Μαγδαληνή.

προβολής της ταινίας — και να σκεφτεί κανείς ότι όλα αυτά συνέβησαν πριν από μια εικοσαετία. Η αντίληψη ότι ο Θεάνθρωπος μπορούσε να έχει γήινες επιθυμίες κατά τη διάρκεια της εγκόσμιας ζωής του, όπως και το ευφρές εύρημα να παρουσιαστούν οι επιθυμίες αυτές ως φαντασιώσεις του την ώρα που βρισκόταν πάνω στο σταυρό, δεν ανήκουν στον Σκορσέζε, αλλά στον Καζαντζάκη, ο οποίος είχε τολμήσει να φανταστεί όλα αυτά τα πράγματα σαράντα περίπου χρόνια νωρίτερα.

Παρ' όλα αυτά, ακόμα κι αν στις μέρες μας το όνομά του είναι στα χείλη κάθε ανθρώπου, ο Καζαντζάκης, παραμένει με τα έργα του «ζωντανός» και ας έχει πεθάνει εδώ και μισόν αιώνα. Στην Ελλάδα και στην Κύπρο, όλα σχεδόν τα έργα του κυκλοφορούν συνεχώς σε ανατυπώσεις από τις Εκδόσεις Καζαντζάκη (πρώην Εκδόσεις Ελένη Καζαντζάκη). Στην Αγγλία, και τα επτά μυθιστορήματα, που εδραίωσαν τη διεθνή φήμη του κατά τη διάρκεια των τελευταίων δέκα χρόνων της ζωής του, βρίσκονται ακόμα στα βιβλιοπωλεία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μόνο ο *Ζορμπάς* και ο *Τελευταίος πειρασμός* κυκλοφορούν ακόμα από τον αρχικό εκδοτικό οίκο^{19}, αν και μπορεί να βρει κανείς και άλλα μεταφρασμένα έργα του Καζαντζάκη. Σε ό,τι αφορά τα γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά και ισπανικά, και τις γλώσσες της Ανατολικής Ευρώπης, τα μείζονα έργα του κυκλοφορούν, αν και όχι πάντοτε από μεγάλους και γνωστούς εκδοτικούς οίκους.

Όπως ο Conrad ξαναγεννήθηκε για τον 20ό αιώνα χάρη στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι και ο Καζαντζάκης τώρα ξαναγεννιέται για τις ανάγκες του 21ου αιώνα χάρη στη συνεχιζόμενη διαμάχη ανάμεσα στις παραδοσιακές απόψεις και την επιστημονική αλήθεια. Κατά κάποιο τρόπο, θα ήταν ωραία να ήταν ο συγγραφέας ξεπερασμένος επειδή δεν θα τον χρειαζόμασταν πια. Τα μαθήματα όμως που παίρνουμε από τον Ζορμπά για τη ματαιότητα του εθνικισμού και του πολέμου, από τον Φώτη για την αντοχή σε πείσμα της ήττας, απ' τον Ιησού στον *Τελευταίο Πειρασμό* για το πώς η πνευματική ζωή έχει ανάγκη να εξελιχθεί όπως και όλα τα άλλα πράγματα, από τον Οδυσσέα για την πιθανότητα μιας μετάβασης από τη ζωή μέσω των αισθημάτων στην ηθική ζωή και τελικά στη θρησκευτική ζωή ολοένα και περισσότερο συνδεδεμένη με τη Μηδαμινότητα, απ' την Ασκητική για την ανάγκη κάθε τόσο μιας σιωπής που θα δρα σαν βόμβα για να ανατινάξει την ανούσια πολυπλοκότητα που έχει προηγηθεί, από τον Άγιο Φραγκίσκο για τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να αντέξουμε την καταβαράθρωση των οραμάτων μας από την τετριμμένη καθημερινότητα της ζωής, από κάθε χαρακτήρα των

19 Ο εκδοτικός οίκος ήταν ο *Simon and Schuster*

μυθιστορημάτων και των θεατρικών του για την συνεχή παρουσία της δαρβινικής εξέλιξης — όλα αυτά, αλίμονο, είναι απολύτως απαραίτητα στον 21ο αιώνα που περνάμε, φαινόμενο που ο Καζαντζάκης θα ονόμαζε «η μεταβατική μας εποχή». Προέβλεψε ότι θα διαρκούσε διακόσια χρόνια. Άρα, ίσως, ο Καζαντζάκης θα εξακολουθήσει να είναι απαραίτητος και να διαβάζεται όχι μόνο κατά τον 21ο αιώνα αλλά και στον 22ο!

2.1.1 «ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΓΚΡΕΚΟ»

Η «Αναφορά στον Γκρέκο», άρχισε να γράφεται {20} το φθινόπωρο του 1956. Ήταν το τελευταίο έργο του μεγάλου Έλληνα-Κρητικού συγγραφέα, και αυτό, όχι τυχαία. Ο Ν. Καζαντζάκης σημειώνει ότι δεν πρόκειται για μια αυτοβιογραφία, τονίζοντας πως η μόνη της αξία συνοψίζεται σε λίγες λέξεις, όπως: αγώνας, κόκκινη γραμμή, ανήφορος, Γολγοθάς, Ανάσταση. Αυτές οι λέξεις, όταν ξεπερνούν την προσωπική ύπαρξη, πράγμα που συμβαίνει και στην Αναφορά, αποκτούν μια πανανθρώπινη σημασία. Έτσι, τα προσωπικά βιώματα και οι αναμνήσεις του Καζαντζάκη, αναπόφευκτα γίνονται μέρος της συλλογικής συνείδησης μέσα στην οποία η ατομικότητα χάνει τα προσωπικά της χαρακτηριστικά, ρέει και ενσωματώνεται, όπως μια σταγόνα νερού μέσα στον ωκεανό της ανθρώπινης Οδύσσειας. «..η σταύρωση είναι ο μόνος δρόμος της ανάστασης, άλλον δεν έχει», διαβεβαιώνει με μίαν ορθόδοξη αναστάσιμη χαρμολύπη.

Οι μορφές που στάθηκαν «σκαλοπάτια στο ανηφόρισμα», ήταν τέσσερεις και έχουν όνομα ιερό: Ο Χριστός, ο Βούδας, ο Λένιν και ο Οδυσσεύς. Ο καθένας με διαφορετικό τρόπο, με άλλα πνευματικά υλικά, συντέλεσε στη διαμόρφωση της ψυχοσύνθεσης του Νίκου Καζαντζάκη. Πόσο μακριά να βρίσκεται άραγε η μορφή του Χριστού από τον Λένιν, σε ένα έργο όπως το «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» και πόσο κοντά ο βίος του «Ζορμπά» στον Οδυσσέα; Ωστόσο, όπως φαίνεται από τα πολλά έργα που έγραψε, το πιο αγαπημένο του θέμα, ήταν ο Χριστός. Ο δικός του Χριστός, ο άνθρωπος της ματωμένης γης και της λαμπρής Ανάστασης, ο αγωνιστής και αιρετικός με τα πολλά γιατί και πώς. Ο συνεκτικός ιστός που συνδέει αυτές τις μορφές μεταξύ τους, είναι ο αγώνας της πολυεπίπεδης ύπαρξης. Αγώνας για την ανάσταση, για την απελευθέρωση από την ύλη, για την κοινωνική δικαιοσύνη και την αναζήτηση των αρχών της ζωής. Αυτός ήταν και ο δικός του αγώνας.

Η Αναφορά είναι αυτό ακριβώς που δηλώνει το όνομά της. Πρόκειται για τον απολογισμό του αγώνα ενός στρατιώτη προς τον στρατηγό του: «...στέκουμαι σάν στρατιώτης μπροστά στο στρατηγό και κάνω την Αναφορά μου στον Γκρέκο». Γιατί όμως επιλέγει τον Γκρέκο για να κάνει την Αναφορά αυτή; «...γιατί αυτός είναι ζυμωμένος από τό ίδιο κρητικό χρώμα με μένα, και καλύτερα απ' όλους τους αγωνιστές που ζούν ή πού έχουν ζήσει μπορεί να με νιώσει. Δεν αφήκε κι αυτός τήν ίδια κόκκινη γραμμή απάνω στις πέτρες;». Ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, ο ΚΡΗΣ,

20 Τον Μάιο του 1956 ο Καζαντζάκης έχει τελειώσει την α' γραφή της *Αναφοράς στον Γκρέκο* και ετοιμάζεται να επισκεφθεί τον καθηγητή Heilmeyer στο Freiburg για την τακτική του θεραπείας.. Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ.539

είναι για τον Ν.Καζαντζάκη η προβολή του προγονικού πνεύματος της Κρήτης και ταυτόχρονα ένας αγωνιστής του πνεύματος μέσα από την τέχνη. Δεν είναι μόνο η καταγωγή που τον κάνει αποδέκτη της Αναφοράς, αλλά τον καθιστά στρατηγό η μεγάλη του αξία^{21}. Ο Γκρέκο ως καλλιτέχνης βρίσκεται πιο κοντά στο συγγραφέα που τον νιώθει οικείο και έτσι τον αποκαλεί «παππού» με όλη την αγάπη και το σέβας που απαιτεί αυτή η λέξη. Ο Θεοτοκόπουλος, όπως και ο Β. Κορνάρος, γεννήθηκαν από το ίδιο δημιουργικό πνεύμα της Κρήτης. Ο Κορνάρος με τον Ερωτόκριτο έγινε η φωνή της κρητικής λαϊκής ψυχής, όμως ο Θεοτοκόπουλος, φεύγοντας νέος ακόμη από την Κρήτη, έγινε η αιχμή του ελληνικού πνεύματος στην Ευρώπη. Έγινε ο Γκρέκο. Σε αυτή την διείσδυση και στις δυσκολίες της συνίσταται ο αγώνας του καλλιτέχνη μέσα στο καθολικό και καταθλιπτικό περιβάλλον του 16ου αι., της Ευρώπης. Ο Γκρέκο πέρασε από την Ιταλία, αλλά δεν έμεινε εκεί. Ούτε η τέχνη της, αλλά ούτε και το αλλοτριωμένο από την Αναγέννηση πνεύμα της, τον ανάπαυε. Ο Γκρέκο παρέκαμψε την ιταλική Αναγέννηση και παρότι ακολούθησε τον Μανιερισμό δεν εγκατέλειψε ποτέ τις βυζαντινές του καταβολές. Ένας Έλληνας καλλιτέχνης, που είχε μάθει να αψηφά τις συμβάσεις, να περιφρονεί το τέλειο σχέδιο, τις αρμονίες, την ομορφιά και την προοπτική, δεν είχε θέση στην Ιταλία. Έτσι, αναζήτησε μια νέα πατρίδα στην Ισπανία, που, αν και ήταν προπύργιο του καθολικισμού και την χαρακτήριζε μια ιδιαίτερη μυστικιστική ατμόσφαιρα και ένας ένθερμος θρησκευτικός ζήλος, η ισπανική ψυχή ήταν ωστόσο περισσότερο ανοικτή στην ιδιοσυγκρασία του. Βρήκε την νέα του πατρίδα στο Τολέδο όπου, παρά τις αντιξοότητες, μπόρεσε να εκφράσει στα έργα του την ένταση της εσωτερικής του φωτιάς. Ο Γκρέκο ήταν ένας βαθιά θρησκευόμενος άνθρωπος. Με την ουσιαστικότερη έννοια του όρου και ο Ν.Κ το ίδιο. Η ιδέα του Θεού, που είναι πάντα παρούσα στο έργο τους, έστω και με έμμεσο τρόπο, αποτελεί την μόνιμη πάλη της ψυχής για την αλήθεια και τη σωτηρία. Για τους Έλληνες Πατέρες η λέξη Θεός προέρχεται από το ρήμα «ειθείν», που σημαίνει καίω. Ο Θεός είναι φωτιά και ο Ν.Κ. αποδείχεται βαθύς γνώστης του έργου του Γκρέκο, όταν τον βάζει να ομολογεί τις ανατρεπτικές προθέσεις της πύρινης τέχνης του: «...ζύπνησε τη φωτιά, να το χρέος του ανθρώπου. Μια φλόγα διαπερνάει τις πέτρες, τους ανθρώπους, τους αγγέλους, αυτή θέλω να ζωγραφίσω, δε θέλω να ζωγραφίσω τη στάχτη, είμαι ζωγράφος, δεν είμαι θεολόγος, τη στιγμή που καίγονται τα πλάσματα του θεού, τη στιγμή αυτή θέλω να ζωγραφίσω, λίγο προτού γίνουν στάχτη».

21 . Ο Ελ Γκρέκο παραμένει και σήμερα, ο πιο προβεβλημένος διεθνώς Έλληνας καλλιτέχνης των τελευταίων αιώνων.

Ο αγωνιστής Γκρέκο αναζητά την ουσία {22} της τέχνης του. Προτιμά την αλήθεια από την αληθοφάνεια, το πνεύμα της θεϊκής ψυχής από τη σκέψη της λογικής. Τα λόγια που ξεστομίζει με τόλμη ο νεαρός Γκρέκο, όταν μιλάει για τους κολοσσούς της ευρωπαϊκής τέχνης, μοιάζουν με αυθάδεια : «...θα παλέψω, στη Φραγκιά πού πάω, μέ τους πιο τρανούς, για να ζορίσω την ψυχή μου ή να χαθεί ή να νικήσει. Θα δείς. Θα δείς. Και πρώτα πρώτα θά τά βάλω, μην τρομάξεις, με τον Μιχαήλ Άγγελο. Είδα προχτές ένα μικρό αντίγραφο της Δευτέρας Παρουσίας πού ζωγράφισε στη Ρώμη. Δε μού αρέσει...Όχι, δε μού αρέσει. Ανασταίνει τη σάρκα, γεμίζει πάλι ο κόσμος κορμιά, δεν τά θέλω!». Τα λόγια αυτά βασίζονται σε ανεκδοτολογικά στοιχεία της βιογραφίας του καλλιτέχνη.

Μέσα από αυτό το έργο, σκιαγραφείται το πρόσωπο της μητέρας και του πατέρα του Νίκου Καζαντζάκη καθώς και η συγκινητική προσπάθεια του ίδιου να μάθει γράμματα στον παππού του.

- Για την μητέρα {23} του λοιπόν, έγραφε: « Οι ώρες που περνούσα με τη μητέρα μου ήταν γεμάτες μυστήριο – καθόμασταν ο ένας αντίκρα στον άλλο, εκείνη σε καρέκλα πλάι στο παράθυρο, εγώ στο σκαμνάκι μου, κι ένιωθα, μέσα στη σιωπή, το στήθος μου να γεμίζει και να χορταίνει, σαν να 'ταν ο αγέρας ανάμεσά μας γάλα και βύζαινα. Από πάνω μας ήταν η γαζία, κι όταν ήταν ανθισμένη, η αυλή μοσκομύριζε. Αγαπούσα που τα ευωδάτα κίτρινα λουλούδια της, τα 'βαζε η μητέρα μου στις κασέλες και τα εσώρουχά μας, τα σεντόνια μας, όλη μου η παιδική ηλικία μύριζε γαζία. Μιλούσαμε, πολλές ήσυχες κουβέντες, πότε η μητέρα μου δηγόταν για τον πατέρα της, για το χωριό που γεννήθηκε, και πότε εγώ της στορούσα τους βίους των αγίων που είχα διαβάσει, και ξόμπλιαζα τη ζωή τους με τη φαντασία μου, δε μ' έφταναν τα μαρτύριά τους, έβαζα κι από δικού μου, ωστόσο έπαιρναν τη μητέρα μου τα κλάματα, τη λυπόμουν, κάθιζα στα γόνατά της, της χάιδευα τα μαλλιά και την παρηγορούσα:

– Μπήκαν στον Παράδεισο, μητέρα, μη στεναχωριέσαι, σεργιανίζουν κάτω από ανθισμένα δέντρα, κουβεντιάζουν με τους αγγέλους και ξέχασαν τα βάσανά τους. Και κάθε Κυριακή βάζουν χρυσά ρούχα, κόκκινα κασκέτα με φούντες και πάνε να κάμουν βίζιτα στο Θεό. Κι η μητέρα σφούγγιζε τα δάκρυά της, με κοίταζε σα να
μου
έλεγε:

22 Σύμφωνα με τον Γκρέκο η τροφή της γενναίας ψυχής είναι η αλήθεια.

23 Ο Καζαντζάκης συνήθιζε ως φοιτητής να στέλνει γράμματα στην μητέρα του που τόσο αγαπούσε και στις αδερφές του, στα οποία χωράτευε, συμβούλευε, αστειευόταν ενώ ξεχωριστά γράμματα έστελνε στον πατέρα του, στον οποίο μιλούσε στοργικά και με σεβασμό αλλά πάντα με φόβο και στον πληθυντικό αριθμό. Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος*, Ελένης Ν. Καζαντζάκη, σ. 40-42

«Αλήθεια λες;» και χαμογελούσε. Και το καναρίνι, μέσα από το κλουβί του, μας άκουγε, σήκωνε το λαιμό και κελαηδούσε μεθυσμένο, ευχαριστημένο, σαν να 'χε αφήσει μια στιγμή τους αγίους κι ήρθε στη γης να καλοκαρδίσει τους ανθρώπους.

Η μητέρα μου, η γαζία, το καναρίνι, έχουν σμίξει αχώριστα, αθάνατα μέσα στο μυαλό μου· δεν μπορώ πια να μυρίσω γαζία, ν' ακούσω καναρίνι, χωρίς ν' ανέβει από το μνήμα της -από το σπλάχνο μου- η μητέρα μου και να σμίξει με τη μυρωδιά τούτη και το κελάδημα του καναρινιού.

Ποτέ δεν είχα δει τη μητέρα μου να γελάει· χαμογελούσε μόνο, και τα βαθουλά μαύρα μάτια της κοίταζαν τους ανθρώπους γεμάτα υπομονή και καλοσύνη. Πηγαينوέρχονταν σαν πνέμα αγαθό μέσα στο σπίτι, κι όλα τα πρόφταινε ανέκοπα κι αθόρυβα, σαν να 'χαν τα χέρια της μιαν καλοπροαίρετη μαγική δύναμη, που κυβερνούσε με καλοσύνη την καθημερινήν ανάγκη.»

- Ενώ για τον πατέρα του έγραφε: «Ο πατέρας μου σπάνια μιλούσε, δε γελούσε, δε μάλωνε· κάποτε μονάχα έτριζε τα δόντια του ή έσφιγγε τη γροθιά του, κι αν τύχαινε να κρατάει κανένα πετραμύγδαλο, έστριβε τα δάκτυλά του και το 'κανε σκόνη». και συνεχίζει σε άλλο σημείο να λέει: «Η μάνα μου ήταν μια αγία γυναίκα. Πώς μπόρεσε πενήντα χρόνια, χωρίς να σπάσει η καρδιά της, να νιώθει πλάϊ της την αναπνοή και το χνότο του λιόντα;»

Ο Μιχάλης Καζαντζάκης, ήταν ένας γνήσιος ασυμβίβαστος Κρητικός. Αψόθυμος, βαρύς και γεροδεμένος «Άντρας» όπως λέγανε τότε στη Κρήτη. Αγαπούσε πολύ τον γιό του. Τον θαύμαζε. Όταν τον είχε κοντά του, ήθελε να τον κάνει δικηγόρο. Όνειρο{24} του γερο-Καζαντζάκη αρκετά γνωστό σ' όλη την οικογένεια.

Έτσι βλέπουμε στις αρχές του αιώνα μας τον Νίκο να σπουδάζει Νομικά. Το 1910 μάλιστα στέλνει και επιστολή στον πατέρα του και του λέει ότι θα γίνει καθηγητής των Νομικών. Ο χρόνος βέβαια διάψευσε τις προσδοκίες και των δύο. Και όσο αφορά τον Νίκο, δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα, γιατί μόνος αποφάσιζε. Ο Μιχάλης όμως; Η θύελλα της Κρητικής του ψυχής, απαλυνόταν μπροστά στο γιό. Ποτέ δεν έπαψε να τον θαυμάζει. Όταν

24 «Ο πατέρας, όπως όλοι οι Έλληνες χωρικοί, νειρεύεται να δει το γιό του δικηγόρο, βουλευτή, γιατί όχι, και κάτι παραπάνω. Η μητέρα φαίνει τον ιστό της αράχνης, «το μεγάλο σχέδιο», που θα αιχμαλωτίσει το γιό της στην Κρήτη...». Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, Ο ασυμβίβαστος, Ελένης Ν. Καζαντζάκη, σ.47

πέθανε{25}, ο πατέρας Καζαντζάκης και άνοιξαν οι κληρονόμοι το χρηματοκιβώτιο, βρήκαν εκτός από λίγα πολύτιμα αντικείμενα και ελάχιστα απομείνοντα χρήματα, μόνο τα γράμματα που τούχε στείλει γιός του. Τα φύλασσε εκεί, σαν κειμήλια.

Ο Μιχάλης Καζαντζάκης στάθηκε έξω από τις φημολογίες, που κυριαρχούσαν για το γιό του στο Μεγάλο Κάστρο. Ο Νίκος, είχε ιδρύσει μαζί με άλλους πνευματικούς Νέους, τον «Σύλλογο Δημοτικιστών Ο Σολωμός». Κατηγορή-θηκαν σαν πουλημένοι, ότι τάχα τους πλήρωναν για να καταστρέψουν την Ελληνική ... γλώσσα. Τους κλείσανε στις παλιές φυλακές του Ηρακλείου. Το μαντάτο, μαθεύτηκε γρήγορα. Κι ερχόταν οι φίλοι του Νίκου και οι συγγενείς να τον δουν,. χωρίς να ξεχάσουν να του πουν δυο κουβέντες :

– Είντα 'ναι μωρέ Νικόλα τουτανά τα ρεζιλίκια; Δε ντρέπεστε να παίρνετε ρούβλια»

Ύστερα απ' αυτά, ο Ν.Καζαντζάκης, τρώμαζε με την ιδέα της επίσκεψης του πατέρα του, ο οποίος σύμφωνα με το γενικό κλίμα, έπρεπε να σκέφτεται το ίδιο ή και χειρότερα λόγω της γνωστής ψυχοσύνθεσής του.

Άναυδος λοιπόν μια μέρα είδε τον πατέρα του στην φυλακή να του λέει :

- Εγώ δεν κατέχω απ' αυτά. Ότι πεις εσύ, αυτό είναι το σωστό. Εγώ σε σπούδαζα για να κατέχεις πιο πολλά από τους άλλους. Εμένα να μου πεις αν θέλεις πράμα κουβέρτα ή φαϊ να σου φέρω...

Αυτή την μικρή ιστορία, την είπε πολλές φορές ο Καζαντζάκης. Και δεν παρέλειπε να τονίσει τον θαυμασμό του για τον πατέρα του, τον οποίο σκιαγραφεί θαυμάσια στον «Καπετάν Μιχάλη». Σ' όλα τα σημεία η Καζαντζακική εξιστόρηση αγγίζει την πραγματικότητα. Ακόμη και στο σημείο εκείνο που αμφισβητείται από πολλούς μελετητές του. Στην οικογένεια Καζαντζάκη, η παραπάνω ιστοριούλα, ήταν πολύ πριν την γράψει Νίκος, οικογενειακό ανέκδοτο.

25 Τον Γενάρη του 1933 ο Ν. Καζαντζάκης χάνει τον πατέρα του. Ωστόσο ο ίδιος δεν θέλει να πάει στην κηδεία του, παρά τις παρεκκλίσεις της ίδιας Ελένης Σαμίου. Ο ίδιος φαίνεται να ελευθερώνεται με το θάνατο αυτόν όπως εξομολογείται σε μια επιστολή του γράφοντας: «...ο ίσκιος έφυγε από πάνω μου, κατέβηκε, χάθηκε στη γης... Τώρα που αφανίστηκε αυτός που με γέννησε, γεννιόμαι.» Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος, Ελένης Ν. Καζαντζάκη*, σ.324-325

Ήταν δεμένος πάρα πολύ με την οικογένειά του ο συγγραφέας. «Πάντα, κι όταν ακόμη απουσίαζε στο εξωτερικό, ήταν ζωντανή η παρουσία του μέσα στο σπίτι. Πάντα ήταν ενήμερος για το καθετί και ποτέ δεν ξεχνούσε να στείλει απ' όπου βρισκόταν ένα καρτ-ποστάλ». {26}

• **Η αγάπη του για τα παιδιά:**

Ένας παντοτεινός έρωτας του Καζαντζάκη, ήταν τα παιδιά, κάτι που φαίνεται και στις επιστολές του προς τον αγαπημένο του φίλο, τον Παντελή Πρεβελάκη. {27} Παρατηρούσε με τις ώρες τα παιδιά και διερωτόταν ψηλαφίζοντας τα κεφάλια τους «Άραγε τι άνθρωπος να γίνει;» Και η οικογένειά του, είχε πολλά παιδιά. Ένα από τα παιδιά του Βενιζελικού Βουλευτή Μιχάλη Σακλαμπάνη, ήταν ο Σοφοκλής μετέπειτα Μηχανικός, που πέθανε πριν μερικά χρόνια. Ο Σοφοκλής, ήταν ζωηρό παιδί. Πράγμα που ενθουσίαζε τον «Καπετάν Ψωμή» τον παππού του, ο οποίος μάλιστα βλέποντάς τον τόσο ζωηρό, τον φώναζε «αντάρτη». Ο μικρός πούχε συνηθίσει, όλα τα ονόματα στην Κρήτη που ξέφευγαν από το κανονικό, παρατσούκλια, θύμωνε. Μια μέρα επιτέθηκε εναντίον του γέρου –παππού του και τον δάγκωσε δυνατά στο γόνατο, μέχρι σημείου να τρέξουν αίματα. Άρχισαν οι παραινέσεις, κι οι συμβουλές, ότι πρέπει τελοσπάντων να σέβεται τον παππού του. Θηρίο αυτός. Δεν ήθελε ν' ακούσει τη λέξη «αντάρτης». Για το περιστατικό αυτό, ενημερώθηκε ο Καζαντζάκης όπως συνέβαινε συνήθως. Βρισκόταν τότε στην Κεντρική Ευρώπη. ίσως στη Γερμανία. Αγόρασε λοιπόν ένα καρτ-ποστάλ που παρίστανε τον Καραγιώργη της Σερβίας και τον έστειλε στον Σοφοκλή γράφοντας «Αυτός εδώ, ήταν αντάρτης, και έγινε βασιλιάς».

Η ψυχολογημένη αυτή ενέργεια του Καζαντζάκη, έπιασε αμέσως τόπο και ο Σοφοκλής επεδίωκε στο εξής να τον λένε «αντάρτη». Συνήθως ο Καζαντζάκης επιδρούσε θαυμάσια και έξυπνα και επηρέαζε τους συγγενείς του με τα καρτ-ποστάλ. Διάλεγε πάντα καρτ-ποστάλ ποιότητας και κατάφερνε να τα κρατά πάντα ζωντανά στη μνήμη του παραλήπτη. Έτσι βλέπανε οι δικοί του άγνωστα γι' αυτούς μέρη και με την διαβολική χιουμοριστική και έξυπνη τάση του Καζαντζάκη, να θυμούνται αρκετά

26 Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος*, Ελένης Ν. Καζαντζάκη, σ.40-54

27 Ο Ν. Καζαντζάκης ζητούσε πολλές φορές από τον Παντελή Πρεβελάκη εκτός από κάποια συγκεκριμένα τετράδια που χρειαζόταν και τα οποία χρησιμοποιούσε για την συγγραφή της *Οδύσσειας* να του φέρει και καραμέλες για τα παιδιά, συγκεκριμένα: «...Μού παίρνετε για τα παιδιά εδώ του σπιτιού λίγες καραμέλες από κείνες που δίνουν 36 δρχ. την οκά. 100 δράκια αρκούν. Ανεβαίνουν κάποτε το βράδυ τα παιδιά απάνου στη ταρατσα και δεν έχω τίποτα να τους δώσω και ντρέπουνται...». . Βλ. Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη σ.27

χαρακτηριστικά σημεία και ουσιώδεις λεπτομέρειες. Ταχτικά έστειλνε από τις πατρίδες των μεγάλων ζωγράφων καρτ-ποστάλ με κάποιο έργο ζωγραφικής, γράφοντας: «Το τελευταίο μου πορτραίτο».

Ο τρόπος του με το πηγαίο χιούμορ επιδρούσε πάλι θετικά στους παραλήπτες των καρτ-ποστάλ και μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε τέτοια σκοπιμότητα από την πλευρά του Ν.Καζαντζάκη.

Υπάρχει ένα ακόμη πρόσωπο στο οποίο μπορούμε να βρούμε κοινά στοιχεία με το Νίκο Καζαντζάκη. Το πρόσωπο αυτό είναι ο μικρός γιος του κ. Μιχάλη, το Θρασάκι. Η ταύτιση αυτή σχετίζεται πρώτα-πρώτα με την ηλικία. Το Θρασάκι έχει περίπου την ηλικία που ο Νίκος Καζαντζάκης θα είχε όταν διαδραματίζονταν τα πραγματικά γεγονότα. Αυτήν την εποχή προσπάθησε ν' αναπαραστήσει, σύμφωνα και με την ομολογία του. Το Θρασάκι είναι με μυθιστορηματικούς όρους ο παιδικός εαυτός του, που γύριζε με τους φίλους του στο τουρκοκρατούμενο Ηράκλειο επινοώντας φάρσες εις βάρος των ιδιόρρυθμων κατοίκων του Χάνδακα. Δε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το Θρασάκι πραγματοποιεί μυθιστορηματικά ό,τι στην πραγματικότητα έκανε ο Καζαντζάκης στην αντίστοιχη ηλικία. Ωστόσο, ο κόσμος του Ηρακλείου που αναπαρίσταται με ρεαλισμό, είναι πιο κοντά στην οπτική του μικρού ήρωα, παρά στην οπτική του ενήλικα ήρωα Κοσμά, ο οποίος μ' ένα σχεδόν ρομαντικό τρόπο πραγματοποιεί μια επιστροφή στο γενέθλιο τόπο, για να πεθάνει εκεί πολεμώντας, καθώς αναδύεται από μέσα του το πατρογονικό πρότυπο της ανδρείας και του αγώνα. Η αντίφαση στο γεγονός ότι το Θρασάκι, ο μικρός γιος του καπετάν Μιχάλη είναι ένα πρόσωπο εκείνος πιστεύει ότι θα τον διαδεχτεί επάξια στην ηρωική δράση, ενώ ο Κοσμάς είναι ο ήρωας τον οποίο αποδοκιμάζει γιατί το αίμα του έχει γίνει μελάνι, εξηγείται από τη διαφορά της ηλικίας. Το Θρασάκι παρουσιάζεται μέσα από την ταύτιση του με τον πατέρα του ως ο μελλοντικός ήρωας, ο αγωνιστής της επόμενης επανάστασης. Ο Κοσμάς είναι, πιθανόν το ενήλικο Θρασάκι, που με τον προσανατολισμό του στα γράμματα και την απομάκρυνση από τη δράση απογοητεύει στη συνέχεια τον πατέρα του (αν και για τις ανάγκες του ρεαλισμού της αφήγησης ο Κοσμάς παρουσιάζεται ως ανενψιός και όχι ως γιος). Υπάρχει μια αλληλοσυμπληρωματική σχέση ανάμεσα στους δύο ήρωες: Ο Κοσμάς είναι ο γραμματιζόμενος, ο άνθρωπος της θεωρίας, που καταφέρνει να περάσει στην πράξη. Όμως, πεθαίνει μαχόμενος δίπλα στον Καπετάν Μιχάλη, κάτι που θα μπορούσε να κάνει το Θρασάκι, ως ενήλικος, δικαιώνοντας τις προσδοκίες του πατέρα του. Ταυτόχρονα το Θρασάκι πραγματοποιεί την εναρμόνιση της αγωνιστικής πράξης με τα γράμματα και τη συγγραφή, δικαιώνοντας την ενασχόληση του Κοσμά με τα γράμματα.

Δε θα μπορούσαμε παρά να θεωρήσουμε ως συμβολικό το γεγονός ότι το Θρασάκι μαθαίνει στον εκατόχρονο παππού του γράμματα· του κρατά το χέρι για να μάθει ο παππούς να γράφει αυτό για το οποίο αγωνίστηκε στην πράξη σ' όλη του τη ζωή: «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΘΑΝΑΤΟΣ». Όταν ο παππούς πηγαίνει στο χωριό να γεμίσει τους τοίχους με αυτό το σύνθημα είχε συνειδητοποιήσει πως αυτός είναι ένας δρόμος προς την αθανασία: *Κατάλαβες τώρα γιατί μ' έπιασε η λόξα να μάθω γράμματα; έκαμε. Είχα το σκοπό μου· θα γεμίσω το χωριό, δε θ' αφήσω τοίχο, θ' ανέβω και στο καμπαναριό, θα πάω και στο τζαμί και θα γράψω: Ελευτερία ή Θάνατος! Ελευτερία ή Θάνατος πριν να πεθάνω.*

Μιλούσε κι έγραφε με χοντρές πινελιές τα μαγικά λόγια. Και κάθε τόσο έγερνε πίσω το κεφάλι, καμάρωνε τα γραφτά του. Δεν μπορούσε ακόμα να το χωνέψει ο νους του, τι μυστήριο είναι ετούτο, να σημαδεύεις μερικές γιώτες και κουλούρες κι από αυτές να βγαίνει μια φωνή, σα να' ταν στόματα ανθρώπου, χείλια και λαρύγγια και σπλάχνα και φώναζαν .

Η γραφή είναι αυτή που πραγματοποιεί αυτό το μαγικό κατόρθωμα: Μεταγράφει τους αγώνες σε κειμενική κραυγή που μπορεί να εγείρει συνειδήσεις εις το διηνεκές, ακόμα κι όταν οι ήρωες έχουν πεθάνει, ίσως ακόμη και οι συγγραφείς... Είτε πρόκειται για το γερο-Σήφακα, είτε πρόκειται για το γερο-Καζαντζάκη. Οι άνθρωποι ακολουθούν την κοινή μοίρα...

Η επιλογή των προσώπων δεν είναι τυχαία. Ο Σήφακας είναι μια γενιά γηραιότερος από τον Καπετάν Μιχάλη και το Θρασάκι μια γενιά νεότερος: Η παλιά γενιά μαθαίνει τα γράμματα από τη νέα, αναγνωρίζοντας μια αλήθεια που η ενδιαμέση γενιά της δράσης, του Καπετάν Μιχάλη, δεν μπορούσε να δει απορροφημένη στο έργο της αντίστασης ενάντια στον κατακτητή. Την αλήθεια αυτή αναγνωρίζει ο γέρο-Σήφακας, τώρα που η ηλικία του δεν του επιτρέπει να είναι στο πεδίο της μάχης. Αναγνωρίζει πως η γραφή αντικαθιστά σε πολλαπλάσιο βαθμό τη φυσική του παρουσία στο κάλεσμα του αγώνα. Ακόμα κι αν ο ίδιος πεθάνει, η φωνή του θα μπορεί να ακούγεται! Καθώς μάλιστα το μήνυμά του είναι Ελευθερία ή Θάνατος, θα μπορούσε μετωνυμικά η γραφή να αντιστοιχεί τόσο στην Ελευθερία όσο και στην Αθανασία!

Η ταυτοποίηση της γραφής με την κραυγή της Κρήτης για Ελευθερία, παραπέμπει σ' ένα άλλο σημείο του προλόγου του συγγραφέα, είναι και το ακροτελεύτιο. Η αναφορά γίνεται στα απόκρυφα Ευαγγέλια όπου, ο μαθητής του Χριστού Ιωάννης

στέκουνταν κάτω από το Σταυρό και κοίταζε με βουρκωμένα μάτια το Χριστό σταυρωμένο. Έβλεπε καθαρά το πρόσωπο του Ιησού να σπαράζει από τον πόνο· μα σιγά-σιγά το πρόσωπο αφανίζονταν, κι ο Ιωάννης άξαφνα κυριεύτηκε από τρόμο: δεν έβλεπε πια απάνω στο Σταυρό το πρόσωπο του Χριστού, παρά χιλιάδες πρόσωπα -άντρες, γυναίκες και παιδιά- σταυρωμένα. Κι έπειτα, ολομεμιάς, όλα αφανίστηκαν· δεν έμεινε

πια στον έρημο βράχο παρά ο Σταυρός, κι απάνω στο Σταυρό μια Κραυγή σταυρωμένη. Η Κραυγή σήμερα ετούτη η σταυρωμένη, η γεμάτη πόνο και ανάσταση, είναι η Ελλάδα».

Είναι πάμπολλες οι αναφορές στο κείμενο, που παρουσιάζουν την Κρήτη σταυρωμένη· ο Σταυρός είναι μετωνυμικά η σκλαβιά της, ενώ η ανάστασή της παραπέμπει στην απελευθέρωσή της.

Το “σήμερα” του προλόγου, σχετίζεται βέβαια με τον ιστορικό χρόνο που γράφεται και δημοσιεύεται ο Καπετάν Μιχάλης, με τη μαχόμενη Κύπρο και την Ελλάδα. Το κείμενο, επομένως, του μυθιστορήματος Καπετάν Μιχάλης, πραγματοποιεί σε μια ευρεία μετωνυμία αυτό που κάνει ο γερο-Σήφακας γράφοντας το μήνυμά του: μετατρέπει την κραυγή σε κείμενο και αντίστροφα· γίνεται μια κραυγή που καλεί τους Έλληνες σ’ έναν ακόμα αγώνα. Το μυθιστόρημα και οι ήρωές του, σε μια παραδειγματική ακολουθία, γίνονται οι φορείς του αγωνιστικού πνεύματος.

Μια τρίτη ταυτότητα αναδύεται, επομένως, μέσα από αυτή τη σχέση, που παραλληλίζει τον αγώνα της πράξης με τον αγώνα της γραφής.

Η πράξη του παππού «εξιλεώνει» τους γραμματιζόμενους αλλά τότε μόνον, όταν η γραφή μπορεί να γίνει η ψυχή και η καρδιά και το στόμα του αιώνια αγωνιζόμενου Έλληνα, του αιώνια αγωνιζόμενου ανθρώπου.

Εδώ βρίσκεται και η ουσία της γραφής του ίδιου του Νίκου Καζαντζάκη, όπως μπορεί να ανιχνευτεί σε όλα του τα έργα. Στον καπετάν Μιχάλη υπάρχει περισσότερο από άλλα έργα η προσπάθεια μυθιστορηματικής επένδυσης των ιδεών του στους ήρωες, αν και αυτό δεν γίνεται με τον πιο προφανή τρόπο.

2.3 Η εργογραφία της Λιλίκας Νάκου

Το 1932 εξέδωσε τη συλλογή πέντε αφηγημάτων *Η ξεπάρθενη*, {28} πρώτα στα γαλλικά, που αποτελούσαν τη δεύτερη μητρική της γλώσσα, και μετά στα ελληνικά. Το βιβλίο προλόγισε ο Γ. Βεντήρης, ο οποίος την προέτρεπε διαρκώς να γράφει. Η ηρωίδα του έργου, ανεξάρτητη οικονομικά μητέρα παιδιού που αποφάσισε να μεγαλώσει μόνη της, αισθανόταν περιφρόνηση για την μητέρα της, γυναίκα της παλιάς γενιάς που ζούσε συμβιβασμένη με έναν άνδρα που δεν την αγαπούσε ούτε τη σεβόταν. Ήταν υποταγμένη στην εξουσία του, δεν αντιδρούσε ούτε όταν δεχόταν προσβολές και έπαιζε το ρόλο της «καθώς πρέπει κυρίας»..

Το 1933, διορίστηκε δασκάλα μουσικής και γαλλικών στο Ρέθυμνο. Την περίοδο της παραμονής της στην Κρήτη περιγράφει στο βιβλίο της *Η κυρία Ντορεμί* στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Με την επιστροφή της στην Αθήνα, λιοπόν, το 1934, διορίστηκε καθηγήτρια μουσικής στο 8^ο Γυμνάσιο αρρένων Αθηνών, στα Πατήσια. Όπως ομολογούσε η ίδια «Αγαπούσα πολύ τα παιδιά, μα τα λυπόμουν να τα μαλώνουνε ή με τη βίτσα να τα χτυπάνε στα χέρια. Δεν μπορούσα να το κάνω αυτό, αν και με βασάνιζαν οι μεγάλοι, οι μαντράχαλοι, με την καζούρα τους. Το μάθημα της θεωρητικής μουσικής στα σχολεία λες κι είναι φτιαγμένο για να βασανίζουν τα παιδιά τον δάσκαλο. Δεν μπορεί να γίνει αλλιώς. Έτσι έβρισκα πάντα τον μπελά μου με τους γυμνασιάρχες». Ωστόσο, η δημοσιογραφία ήταν πάντα το μεράκι της από τον καιρό που ζούσε στο εξωτερικό και εργαζόταν σε εκδοτικούς οίκους και εφημερίδες. Όταν, μετά την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά (1936), απολύθηκε από τη δημόσια εκπαίδευση λόγω της αντιφασιστικής ιδεολογίας της, έπιασε δουλειά στη λαϊκή εφημερίδα *Προπύλαια*, όπου όπως η ίδια έλεγε «ήταν πολύ διασκεδαστικά». Στα γραφεία της εφημερίδας αισθανόταν πιο ελεύθερη να εκφραστεί, να συμπεριφερθεί, να συζητήσει για τις ιδέες της, να ζήσει «σε μια ατμόσφαιρα που έπαλλε από τα γεγονότα όλου του κόσμου». Το περιβάλλον ήταν τελείως διαφορετικό από εκείνο των σχολείων και οι συνάδελφοί της είχαν πολλά κοινά με αυτήν: «Μποέμ οι περισσότεροι πότε είχαν λεφτά και πότε όχι. Όλοι με προκαταβολές ζούσαμε. Κι όλοι απλοχέρηδες [...] κερνούσαν με κέφι και πειράζονταν αναμεταξύ τους. Α! δεν μοιάζανε καθόλου με τους κατσούφηδες καθηγητές του 8^{ου} Γυμνασίου όπου εργαζόμουν πριν μπω στα

28 Πρόκειται για ένα έργο πρωτοποριακό για την εποχή του, καθώς αναφέρεται στη γυναικεία σεξουαλικότητα με όρους που παραδοσιακά χρησιμοποιούνταν για την ανδρική, προβάλλοντας τις γυναικείες ερωτικές επιθυμίες και τη λειτουργία του ασυνείδητου.

Προπύλαια. Δεν μου θύμιζαν σε τίποτα τον γυμνασιάρχη που μ'είχε ψήσει με τη σχολαστικότητά του»

Το 1935 εκδόθηκε το πρώτο αυτοβιογραφικό της μυθιστόρημα *Παραστρατημένοι*{29} το οποίο οι κριτικοί υποδέχτηκαν με εγκωμιαστικά σχόλια, καθώς έθιγε πολλά από τα ζητήματα που απασχολούσαν την ελληνική κοινωνία του μεσοπολέμου. Το βιβλίο αναφέρεται στη διάπλαση, μαθητεία και αγωγή της ηρωίδας Αλεξάνδρας, η οποία αναζητά την ταυτότητά της μέσα από μια διαδικασία αυτοπροσδιορισμού και συνειδητοποίησης του φύλου της. Πρόκειται για αυτοβιογραφία, όπου αναπλάθονται λογοτεχνικά τα προσωπικά βιώματα, οι άμεσες εμπειρίες και τα συμβάντα των παιδικών και εφηβικών χρόνων της ηρωίδας, αρχικά στην Ελλάδα και κατόπιν στο εξωτερικό. Με το έργο αυτό η Νάκου αναγνωρίστηκε όχι μόνο από το αναγνωστικό κοινό αλλά και από τους ομοτέχνους της.

Από το 1935 καταπιάστηκε με τη μυθιστορηματική βιογραφία και δημοσίευσε στο περιοδικό *Νέα Εστία* τη βιογραφία{30} του Έντγκαρ Άλαν Πόε. Το 1936 εργάστηκε στις εφημερίδες *Ακρόπολη* και *Έθνος*, όπου δημοσίευσε πολλές μυθιστορηματικές βιογραφίες ξένων πνευματικών δημιουργών (Μολιέρος, Ρουσσώ, Ντανούντσιο, Ντοστογιέφσκι κ.ά.) ή για ηρωικά πρόσωπα της ελληνικής ιστορίας (Μόσχω Τζαβέλλα κ.ά.), αλλά και ταξιδιωτικές εντυπώσεις και κοινωνικές έρευνες που είχαν μεγάλη απήχηση και με τις οποίες έγινε ευρέως γνωστή. Κατά την περίοδο αυτή, μη μπορώντας να αντέξει την έλλειψη ελευθερίας και τον πνευματικό σκοταδισμό της δικτατορίας Μεταξά, ταξίδευε συνέχεια στο εξωτερικό ως ανταποκρίτρια ελληνικών εφημερίδων και για ένα διάστημα εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Η Νάκου ήταν πολιτικοποιημένη, έκρινε ευμενώς τις σοσιαλιστικές ιδέες και πολύ επιφυλακτικά τις κομμουνιστικές. Τάχτηκε στην υπηρεσία του ανθρώπου, αντιτάχτηκε στην πατριαρχική κοινωνία και την αστική καταπίεση, καταπολέμησε την αδικία και την εκμετάλλευση, αλλά ποτέ δεν στρατεύτηκε πολιτικά. Στα έργα της ζητούμενο ήταν πάντα η δικαιοσύνη, κοινωνική ειρήνη και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

29 Μ'αυτό το βιβλίο μπορεί κανείς να γνωρίσει και να καταλάβει πλήρως τον χαρακτήρα και τις επιρροές της Λιλίκας Νάκου. Το βιβλίο έκανε πολλές εκδόσεις στην Ελλάδα, μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στο εξωτερικό με τον τίτλο *Αλεξάντρα* (όνομα που χρησιμοποιείται συχνά στους ήρωες των έργων της.)

30 σε 12 συνεχή τεύχη, από 1/1/36 μέχρι 15/6/36.

Το 1937 παντρεύτηκε με τον γλύπτη Κωνσταντίνο Φώσκοιο. Ο γάμος τους κράτησε περίπου δύο χρόνια. Την ίδια εποχή πρόσφερε την αγρέπαυλή της στην Εκάλη, η οποία τα προηγούμενα χρόνια είχε γίνει στέγη λογοτεχνών, για να γίνει ο Βαλκανικό Κομμουνιστικό Συνέδριο.

Με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940 επέστρεψε στην Ελλάδα και έζησε από κοντά τις νίκες του ελληνικού στρατού, τη συνθηκολόγηση και την δύσκολη περίοδο της Κατοχής. Έχασε τη δουλειά της και για να επιβιώσει ξεπούλησε τα έπιπλα του σπιτιού της και πούλαγε τσιγάρα στους δρόμους της Αθήνας. Ωστόσο, η πείνα την εξάντλησε μέχρι θανάτου και τελικά σώθηκε από τον Ερυθρό Σταυρό. Στη συνέχεια εργάστηκε ως εθελόντρια νοσοκόμος στη Ριζάρειο που είχε μετατραπεί από τον Ερυθρό Σταυρό σε πρόχειρο νοσοκομείο για την περίθαλψη των παιδιών. Μέσα από αυτή τη δραστηριότητα έζησε από κοντά και συγκινήθηκε από το δράμα των παιδιών που πέθαιναν στους δρόμους της Αθήνας από την πείνα και το κρύο. Καθώς τα γαλλικά ήταν η δεύτερη μητρική της γλώσσα, αποφάσισε να γράψει διηγήματα για τα παιδιά της Κατοχής, πολλά από τα οποία εστάλησαν κρυφά στην Ελβετία και δημοσιεύτηκαν ως κύρια άρθρα ή ανταποκρίσεις στις εφημερίδες, με αποτέλεσμα να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη και να αποσταλεί βοήθεια (τρόφιμα και κιβώτια με γάλα) για τα εξαθλιωμένα Ελληνόπουλα. Αργότερα, μετά από ένα περιπετειώδες ταξίδι, η Νάκου έφτασε στην Ελβετία όπου έκανε διαλέξεις για το ελληνικό πρόβλημα σε διάφορες πόλεις και κατάφερε για μια φορά ακόμα να κινητοποιήσει τους Ελβετούς που απέστειλαν επιπλέον βοήθεια σε τρόφιμα στην Ελλάδα. Το 1944 τα 17 διηγήματα που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν σε τόμο με τίτλο *Η κόλαση των παιδιών* και αφιερώθηκαν από την συγγραφέα «στη μνήμη των παιδιών που θέρισε η πείνα στην Ελλάδα τον χειμώνα του 1941-42». Αργότερα μεταφράστηκε στα γαλλικά (*L'enfer des gosses*) και τα αγγλικά και στην Ελβετία εγκρίθηκε από το κράτος ως ελεύθερο ανάγνωσμα για τα παιδιά. Την εποχή αυτή η Νάκου έγραψε και νέο μυθιστόρημα με τίτλο *Ανθρώπινα πεπρωμένα* που εκδόθηκε το 1955.

Μετά το ξέσπασμα του Εμφυλίου πολέμου εγκατέλειψε την Ελλάδα, το 1947. Έζησε για μια οκταετία στην Ελβετία όπου εργαζόταν ως δημοσιογράφος σε εφημερίδες και περιοδικά και ταξίδευε τακτικά στο Παρίσι. Το 1953 εξέδωσε το βιβλίο *Ναυσικά*. Το 1955 επέστρεψε στην Ελλάδα και αποφάσισε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα. Εργάστηκε ως αρθρογράφος σε διάφορες εφημερίδες της πρωτεύουσας και τα καλοκαίρια πήγαινε συχνά στην Ικαρία.^{31} Το 1955 εκδόθηκαν τα

31 Η Λιλίκα Νάκου έπασχε από ρευματισμούς και επισκεπτόταν τακτικά τα λουτρά στην Ικαρία.

μυθιστορήματά της *Η κυρία Ντορεμί* και *Ανθρώπινα πεπρωμένα*, το οποίο εντάσσεται στην πεζογραφική παράδοση της ηθογραφίας και παρουσιάζει την ελληνική επαρχία του 1915, όπου κυριαρχούν η φτώχεια, ο ανθρώπινος μόχθος, η αμάθεια, η διχόνοια και η έντονη πολιτική αντιπαράθεση. Το 1959 κυκλοφόρησε εκ νέου *Η κόλαση των παιδιών* που θεωρήθηκε ένα από τα καλύτερα δείγματα στρατευμένης λογοτεχνίας και το σημαντικότερο έργο της συγγραφέως λόγω του κοινωνικού οφέλους που απέφερε στη χώρα μας.

Το 1960 κυκλοφόρησε το μυθιστόρημά της *Για μια καινούργια ζωή*, που ήταν συνέχεια του *Ανθρώπινα πεπρωμένα* και αντιστοιχούσε στα χρόνια της ωριμότητας, και το 1963 *Οι οραματιστές της Ικαρίας* όπου η συγγραφέας περιέγραψε με αγάπη την ήρεμη και γαλήνια ζωή που ζούσαν οι άνθρωποι του νησιού, τηρώντας τις παραδόσεις και περιφρονώντας το χρήμα και τον μηχανοποιημένο πολιτισμό. Το βιβλίο αυτό αποδεικνύει τους ισχυρούς δεσμούς που είχε αποκτήσει με το νησί, το οποίο επισκεπτόταν κάθε καλοκαίρι. Το 1965 εκδόθηκε η συλλογή μυθιστορηματικών βιογραφιών *Προσωπικότητες που γνώρισα* που περιέχει εντυπώσεις της από τη γνωριμία και συναναστροφή επιφανών Ευρωπαίων διανοουμένων και επιστημόνων όπως του Αϊνστάιν, της Κολέτ, του Ρολάν, του Ζιντ, του Ουναμούνο, του Άλντους Χάξλεϋ κ.ά.. Το 1967 ανατυπώθηκε το μυθιστόρημα *Ανθρώπινα πεπρωμένα* με τον τίτλο *Γη της Βοιωτίας*, που αποπνέει αγάπη για την πατρική γη και τα αγαπημένα πρόσωπα. Την δεκαετία του 1960 η Νάκου διαβάζεται μαζικά σε όλη την Ελλάδα και από μη συστηματικούς αναγνώστες λογοτεχνίας και η φήμη της έχει φτάσει στο απόγειό της.

Το 1978 κυκλοφόρησε το βιβλίο *Οι παραγνωρισμένοι (Ο ποιητής Γιώργος Κοτζιούλας, Η ζωγράφος Ερασμία Μπερτσά, Η λαογράφος Ειρήνη Σπανδωνίδου. Η ζωή και το έργο τους. Προσωπικές αναμνήσεις)*, το οποίο εντάσσεται στο είδος της μυθιστορηματικής βιογραφίας. Την δεκαετία του 1980 εκδόθηκαν: *Το χρονικό μιας δημοσιογράφου*, τα διηγήματα *Η ιστορία της παρθενίας της δεσποινίδας τάδε*, και *Η ζωή του Σεμελβαίς (Η ιστορία ενός γιατρού*{32}. Την ίδια περίοδο η τηλεοπτική μεταφορά τριών μυθιστορημάτων της (*Η κυρία Ντορεμί*, *Παραστρατημένοι*, *Για μια καινούργια ζωή*) ανατροφοδότησε μια μαζική συζήτηση για το έργο της. Ο Α. Ζήρας επισημαίνει ότι στα βιβλία της επικρατεί ρεαλιστική τεχνοτροπία και κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα. Η απόσταση από τα περιορισμένα όρια της ελληνικής πραγματικότητας και το δέσιμο της ζωής της με την πράξη της λογοτεχνικής δημιουργίας, της επιτρέπουν να περιγράφει με πειστικότητα ένα μεγάλο φάσμα

32 για το οποίο τιμήθηκε με το κρατικό βραβείο μυθιστορηματικής βιογραφίας το 1983.

ανθρώπων χαρακτήρων και γεωγραφικών τόπων, όπως και ηθών, ιδεών, ιδεολογιών σε μια εποχή που ο κυρίαρχος τόνος στην ελληνική πεζογραφία δινόταν από την επαρχιακή ή αστική ηθογραφία. Στα έργα της παρουσιάζονται με ρηξικέλευθο τρόπο οι ερωτικές σχέσεις, η θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία και η καθυστέρηση της επαρχιακής Ελλάδας.

Έζησε τα τελευταία της χρόνια σε άσυλο υπερηλίκων και λίγο πριν πεθάνει έγραψε τη μυθιστορηματική βιογραφία *Ζαν Ζωρές (Το χελιδόνι της ειρήνης)*. Πέθανε στην Αθήνα το 1989. Η Λιλίκα Νάκου είναι μια σημαντική σύγχρονη συγγραφέας και εκπρόσωπος της γυναικείας λογοτεχνίας, η οποία έζησε τα προβλήματα της εποχής της και τα πρόβαλλε μέσα από το έργο της με ρεαλισμό και ευαισθησία.

2.3.1 «Η κυρία Ντορεμί»

Την περίοδο της παραμονής της στην Κρήτη περιγράφει στο βιβλίο της *Η κυρία Ντορεμί*. Σε αυτό σκιαγραφεί το περιβάλλον της ελληνικής επαρχίας, την ψυχοσύνθεση και τους χαρακτήρες των ανθρώπων με τις στενές αντιλήψεις, την αφόρητη πλήξη της καθημερινότητας, την έλλειψη ψυχαγωγίας και το κουτσομπολιό που μοιραία γίνεται σκοπός ζωής και καταφύγιο για ξέσπασμα απωθημένων. Παρουσιάζει, όμως, ταυτόχρονα και την ομορφιά του κρητικού τοπίου όπως και τη μεγαλοψυχία και γενναιότητα των Κρητικών. Η ηρωίδα της, Κατερίνα Μακρή, δασκάλα ωδικής και γαλλικών, σχολιάζεται από την κοινωνία του Ρεθύμνου για την εμφάνισή της, τη συμπεριφορά της, τον ανοιχτό χαρακτήρα της και την παιδαγωγική της, η οποία δεν γίνεται αποδεκτή και της δημιουργεί πολλά δυσάρεστα επεισόδια. Κατηγορείται ακόμα γιατί δεν πηγαίνει τις Κυριακές στην εκκλησία και ερωτεύεται ένα μαθητή της από τη μεγάλη τάξη. Ο κρυφός αρραβώνας της μαζί του θεωρείται πρόκληση και απειλή για τα ήθη της πατριαρχικής Κρήτης. Η Κατερίνα δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στο περιβάλλον αυτό και πέφτει από γκάφα σε γκάφα με αποτέλεσμα την αποπομπή της από τη θέση της δασκάλας και την αποχώρησή της από την Κρήτη. Ωστόσο, οι μικροί μαθητές της δίνοντας ένα τελευταίο δείγμα αναγνώρισης και αγάπης την ακολουθούν στο λιμάνι των Χανίων, όπου την αποχαιρετούν φωνάζοντας με ρυθμό σολφέζ «Κυρία Ντο-ρε-μι!». Στο βιβλίο αυτό θίγεται για πρώτη φορά το ζήτημα της ισότητας της εργαζόμενης γυναίκας με τους άνδρες συναδέλφους της. Σημείωσε μεγάλη επιτυχία όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στη Γαλλία, όπου πούλησε 20.000 αντίτυπα, αριθμός πρωτοφανής για ξένο βιβλίο στη γαλλική βιβλιογορά.

Πιο αναλυτικά: Η υπόθεση διαδραματίζεται προπολεμικά, πιθανότατα κατά τη δεκαετία του 1930. Κεντρική ηρωίδα του μυθιστορήματος είναι η εικοσιτριάχρονη Κατερίνα Μακρή, η οποία και αφηγείται την ιστορία της. Η ηρωίδα γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Παρίσι, στις αρχές του 20ού αιώνα από Έλληνες γονείς. Ο πατέρας της, Πέτρος Μακρής, ήταν χρηματιστής στη γαλλική πρωτεύουσα. Θεωρείτο εξέχον μέλος της ελληνικής κοινότητας εκεί, και όσο ζούσε, εξασφάλιζε στη σύζυγο και στην κόρη του μίαν άνετη ζωή. Ωστόσο, ο ίδιος περιγράφεται από την ηρωίδα ως σπάταλος και γυναικάς. Η οικογένεια ζούσε σε μία από τις αριστοκρατικότερες γειτονιές του Παρισιού, και είχε άριστες σχέσεις με τα σημαντικότερα μέλη της ελληνικής κοινότητας εκεί. Η κόρη της οικογένειας, Κατερίνα, είχε μίαν αγαπημένη Γαλλίδα δασκάλα, τη δεσποινίδα Πωλίν, η οποία συνόδευε τη μαθήτριά της οπουδήποτε και αν πήγαινε, σύμφωνα με την επιθυμία του πατέρα της Κατερίνας. Η

Κατερίνα, στα χρόνια που έζησε στο Παρίσι, έλαβε αξιόλογη μόρφωση, και απέκτησε δίπλωμα στη γαλλική γλώσσα και στο πιάνο.

Ωστόσο, η άνετη και ανέμελη ζωή της Κατερίνας ανατράπηκε, όταν πέθανε ο πατέρας της. Τότε συνειδητοποίησαν, μαζί με τη μητέρα της, ότι ήταν πάμπτωχες, διότι ο θανών δεν τους είχε αφήσει καθόλου χρήματα ούτε άλλα περιουσιακά στοιχεία. Για το λόγο αυτό, αποφάσισαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, όπου η μητέρα της Κατερίνας είχε συγγενείς με σπουδαία κοινωνική θέση. Όμως αυτοί τις υποδέχτηκαν ψυχρά. Η Κατερίνα δεν είχε δουλέψει ποτέ της στη Γαλλία, αλλά τώρα, θέλοντας να μην είναι βάρος σε κανέναν, τής γεννήθηκε η ιδέα να εργαστεί στην εκπαίδευση, χρησιμοποιώντας ως προσόντα της τα διπλώματα που ήδη είχε. Για να πετύχει αυτό το σκοπό της, κάποιοι συγγενείς της μεσολάβησαν στο αρμόδιο Υπουργείο, και τελικά πέτυχε να διοριστεί ως καθηγήτρια γαλλικών και μουσικής. Η απογοήτευση όμως της ίδιας και της μητέρας της ήταν μεγάλη, όταν έμαθαν ότι θα διοριζόταν στο Ρέθυμνο. Ωστόσο, η Κατερίνα αποφάσισε να πάει στο Ρέθυμνο, ενώ η μητέρα της θα παρέμενε στην Αθήνα.

Όταν έφτασε στο Ρέθυμνο, την υποδέχτηκε και τη βοήθησε ένας Κρητικός, ο Ηρακλής, εκ μέρους του διευθυντή του Γυμνασίου αρρένων. Ο Ηρακλής ήδη τής είχε βρει ένα δωμάτιο για να νοικιάσει, λίγο έξω από την πόλη του Ρεθύμνου. Το δωμάτιο ήταν σε σχετικά κακή κατάσταση, άλλα ο Ηρακλής τής εξήγησε ότι δεν μπόρεσε να της βρει καλύτερο δωμάτιο, διότι η ίδια ήδη είχε κακή φήμη στο Ρέθυμνο και κανένας ντόπιος δεν ήθελε να της νοικιάσει δωμάτιο. Ο λόγος για την κακή φήμη της ήταν τα ψέματα που ήδη είχε διαδώσει για αυτήν, χωρίς καν να τη γνωρίζει, ο "Μουσίου Μεσακόλε", ο οποίος πιθανότατα πρέπει να ήταν ο εμφανιζόμενος αργότερα Ρεθυμνιώτης συκοφάντης, ο κ. Καρδερινάκης.

Η Κατερίνα αναγκαστικά νοίκιασε το εν λόγω δωμάτιο, το οποίο ανήκε στην κυρία Μαρίκα, μία Μικρασιάτισσα πρόσφυγα, η οποία ήταν μοδίστρα, και η οποία είχε ως μαθητευόμενες εργάτριες αρκετές κοπέλες της περιοχής του Ρεθύμνου. Την ίδια μέρα, η Κατερίνα γνώρισε και τον διευθυντή του Γυμνασίου αρρένων, τον κύριο Ρώμα, έναν ευγενικό άνθρωπο, ο οποίος τη στήριξε σε όλη τη διάρκεια της διαμονής της στην Κρήτη. Ο κ. Ρώμας καταγόμενος από τη Ζάκυνθο, είχε γνωρίσει τον πατέρα της Κατερίνας, όταν ο τελευταίος ήταν νομάρχης στη Ζάκυνθο, πριν αποφασίσει να τα αφήσει όλα και να μετοικήσει στο Παρίσι. Ο Ρώμας ενημέρωσε την Κατερίνα για το δύσκολο έργο που η ίδια θα είχε

να επιτελέσει^{33}. Μάλιστα, η δυσκολότερη τάξη ήταν ή έκτη, η οποία είχε μαθητές προχωρημένης ηλικίας, 20-25 ετών.

Στην πορεία της διαμονής της και της εργασίας της στο Ρέθυμνο, η Κατερίνα συνειδητοποίησε ότι πράγματι ήταν δύσκολο να διδάσκει σε τόσο μεγάλες τάξεις, και ιδιαίτερα στην έκτη, οι μαθητές της οποίας ουσιαστικά δεν την άφηναν να κάνει μάθημα με τη φασαρία τους. Μάλιστα, οι μαθητές της τής έβγαλαν και παρατσούκλι, φωνάζοντάς την "κυρία Ντορεμί". Η κατάσταση ωστόσο έφτασε σε πολύ επικίνδυνο σημείο, όταν μια μέρα δύο μαθητές μάλωσαν μέσα στην τάξη, και έβγαλαν τα όπλα και άρχισαν να πυροβολούν. Σε κάποιες δύσκολες στιγμές μέσα στην έκτη τάξη, η Κατερίνα παρατήρησε ότι ένας από τους μαθητές της έκτης, την υποστήριζε απέναντι στους συμμαθητές του. Στην πορεία τον γνώρισε καλύτερα. Επρόκειτο για τον εικοσιπεντάχρονο Λευτέρη, γιο ευκατάστατου εμπόρου του Ρεθύμνου.

Μια μέρα, η Κατερίνα δέχτηκε προσβολή από τον κ. Καρδερινάκη στην ταβέρνα όπου έτρωγε. Αλλά ο Λευτέρης, με κάποιους συμμαθητές του, ενεπλάκησαν σε άγριο καβγά με τον Καρδερινάκη και την παρέα του, προκειμένου να υπερασπίσουν τη δασκάλα τους, και ο Λευτέρης τραυματίστηκε. Ωστόσο πρόλαβε και την κάλεσε στο χωριό του, έξω από το Ρέθυμνο, στο σπίτι του αγαπημένου του παππού.

Η Κατερίνα μια Κυριακή επισκέφθηκε το χωριό του Λευτέρη συγκινήθηκε από την αγάπη και τη φιλοξενία του παππού και της γιαγιάς του, αλλά και όλου του χωριού. Μάλιστα, τότε γνώρισε και την Σάλλυ, μια Αγγλίδα ζωγράφο που ερχόταν και διέμενε περιοδικά εκεί, και η οποία γνώριζε αρκετά καλά τα ελληνικά. Η Σάλλυ έγινε καλή φίλη της Κατερίνας, και την υποστήριξε μέχρι την αποχώριση της τελευταίας από την Κρήτη.

Με το Λευτέρη η Κατερίνα συνδέθηκε αισθηματικά, και μάλιστα αρραβωνιάστηκαν κρυφά, χωρίς να το ξέρει η μητέρα της, η οποία είχε τη γνώμη ότι η Κατερίνα θα έπρεπε να παντρευτεί έναν άντρα της ανώτερης τάξης. Αλλά αργότερα η Κατερίνα και ο Λευτέρης συνειδητοποίησαν ότι ούτε ο πατέρας του Λευτέρη ήθελε αυτό τον γάμο. Η αιτία ήταν ο γνωστός, πια, κ. Καρδερινάκης, ο οποίος είχε πει τα χειρότερα ψέματα για την Κατερίνα στον πατέρα του Λευτέρη. Μάλιστα, ο πατέρας του Λευτέρη, αντιδρώντας, επιχείρησε να φέρει το γιο του προ τετελεσμένου γεγονότος, αρραβωνιάζοντάς τον με την κόρη ενός φίλου του εμπόρου. Ωστόσο, ο Λευτέρης αρνήθηκε κατηγορηματικά να

33 κάθε τάξη αποτελούνταν από 100 με 150 μαθητές! Βλ. *Κυρία Ντορεμί, Αιλίκα Νάκου*.

αρραβωνιαστεί την άλλη κοπέλα, και ο πατέρας του τον καταράστηκε. Για το λόγο αυτό, ο Λευτέρης θα πήγαινε για λίγο καιρό να μείνει με τον παππού του στο χωριό του μέχρι να ηρεμήσουν τα πράγματα, αφήνοντας την Κατερίνα στο Ρέθυμνο.

Εν τω μεταξύ, οι ψεύτικες κακές φήμες για την Κατερίνα αυξάνονταν και διαδίδονταν στη μικρή και άκρως συντηρητική πόλη του Ρεθύμνου. Ωστόσο, το γεγονός που έστρεψε όλη την πόλη εναντίον της ήταν το ακόλουθο: στην Κατερίνα ανατέθηκε να διδάσκει και στο Γυμνάσιο θηλέων. Μια μέρα, ο διευθυντής του γυμνασίου αυτού της ανέθεσε να πάρει τις κοπέλες εκδρομή. Η Κατερίνα αποφάσισε να τις πάρει σε ένα όμορφο λόφο, πάνω στον οποίο βρισκόταν ένα φρούριο, και ζούσαν κάποιες κακοντυμένες γυναίκες, που η Κατερίνα νόμιζε ότι ήταν φυλακισμένες. Όμως, στην πραγματικότητα, οι γυναίκες αυτές εργάζονταν στον οίκο ανοχής που βρισκόταν εκεί. Κανείς, ούτε οι μαθήτριά της δεν την ενημέρωσαν ότι πήγαιναν εκδρομή σε ένα άκρως κακόφημο μέρος. Όταν επέστρεψαν από την εκδρομή, ευθύς την κάλεσαν οι δύο γυμνασιάρχες. Ο κ. Ρώμας προσπάθησε να την υπερασπιστεί, αλλά ο διευθυντής του Γυμνασίου θηλέων ήταν έξω φρενών. Τελικά, ο κ. Ρώμας, συμβούλεψε την Κατερίνα να μεταβεί αμέσως το επόμενο πρωί στα Χανιά, προκειμένου να ενημερώσει η ίδια τον Επιθεωρητή εκπαίδευσης, και να του εξηγήσει τι έγινε, πριν προλάβουν οι Ρεθυμνιώτες να την κατηγορήσουν πρώτοι, και πριν προλάβουν να της κάνουν, ενδεχομένως, κάποιο κακό.

Η Κατερίνα πράγματι, αφού έστειλε γράμμα στη φίλη της Σάλλυ και στο Λευτέρη, ο οποίος ήταν στο χωριό του παππού του, έσπευσε στα Χανιά. Εκεί ενημέρωσε τον Επιθεωρητή, ο οποίος επίσης γνώριζε τον πατέρα της Κατερίνας. Ο Επιθεωρητής επίσης πήρε το μέρος της, και της φέρθηκε ευγενικά και φιλόξενα. Ωστόσο, τελικά, βλέποντας το μένος των Ρεθυμνιωτών, την συμβούλεψε να μην ξαναγυρίσει για κάποιο διάστημα στο Ρέθυμνο, αλλά να πάρει άδεια για λόγους υγείας, και να πάει στη μητέρα της στην Αθήνα. Εκεί, σύμφωνα με τη συμβουλή του, η Κατερίνα θα μπορούσε να προσπαθήσει να πάρει μετάθεση. Η Κατερίνα αναγκαστικά συμφώνησε, και ετοιμάστηκε για να αναχωρήσει. Πριν αναχωρήσει, την επισκέφτηκε η φίλη της Σάλλυ, και αργότερα ο Ηρακλής. Λίγο πριν αναχωρήσει το πλοίο της, ήλθαν να την αποχαιρετήσουν και λίγοι μαθητές της της πρώτης Γυμνασίου, οι οποίοι την αγαπούσαν ιδιαίτερα.

Το βιβλίο τελειώνει με την αναχώρηση της Κατερίνας από την Κρήτη. Η ίδια, όσο ήταν στο Ρέθυμνο, είχε προτείνει στο Λευτέρη να πάνε στην Αθήνα, όπου θα μπορούσαν να παντρευτούν εκεί και να ζήσουν μαζί με

τη μητέρα της. Και όσο σπούδαζε ο Λευτέρης, θα εργαζόταν η ίδια για να ζήσουν.¹ Ωστόσο, στη διάρκεια του μυθιστορήματος, η Κατερίνα ανέφερε ότι, μετά την αναχώρησή της από το νησί, η ίδια δεν επέστρεψε ποτέ, και ότι η σχέση της με το Λευτέρη τελείωσε με την αναχώρησή της.

Άλλα πρόσωπα που λαμβάνουν χώρα στο έργο είναι τα παρακάτω:

Εκτός από το κεντρικό πρόσωπο της Κατερίνας Μακρή, στο βιβλίο παρουσιάζονται και άλλα πρόσωπα και η ιστορία τους. Τα πρόσωπα αυτά διαδραμάτισαν μεγαλύτερο ή μικρότερο ρόλο στην εξέλιξη της πλοκής της ιστορίας. Τα σημαντικότερα είναι τα εξής:

- Ο Λευτέρης: εικοσιπεντάχρονος μαθητής της έκτης γυμνασίου, και μαθητής της Κατερίνας. Ήταν γιος μεγαλέμπορου του Ρεθύμνου. Ωστόσο ο ίδιος δεν συμπαθούσε το επάγγελμα του πατέρα του, αλλά σκόπευε, αφού τελειώσει το Γυμνάσιο, να σπουδάσει αγρονόμος στην Αθήνα ή στο Παρίσι, όπου θα μπορούσε να μάθει καλά και τη γαλλική γλώσσα. Ο ίδιος λάτρευε τον παπού και τη γιαγιά του που έμεναν στο χωριό τους. Συνδέθηκε με την Κατερίνα συναισθηματικά, και αρραβωνιάστηκαν κρυφά από τους γονείς τους. Ήρθε σε σύγκρουση με τον πατέρα και τη μητέρα του, οι οποίοι δεν ήθελαν το γάμο με την Κατερίνα, με αποτέλεσμα ο πατέρας του να τον καταραστεί. Σε μία πατριαρχική και αυστηρή κοινωνία, όπως ήταν το Ρέθυμνο τότε, το να καταραστεί ο πατέρας το γιο του, αποτελούσε συμφορά για τον νέο, αφού ο γιος αποκοπτόταν από την οικογένειά του.
- Η μητέρα της Κατερίνας: είχε γεννηθεί στην Αθήνα και η οικογένειά της ανήκε στην ανώτερη τάξη. Μετά την επιστροφή τους από το Παρίσι στην Ελλάδα, η ίδια έμεινε στην Αθήνα, αφήνοντας την κόρη της να πάει μόνη της στο Ρέθυμνο. Στο βιβλίο δεν εμφανίζεται να συμμετέχει σε διαλόγους, αλλά η Κατερίνα μιλάει πολύ για τη μητέρα της στην εξιστόρησή της. Όσον αφορά στο γάμο, η μητέρα της Κατερίνας είχε παλιές αντιλήψεις. Πίστευε ότι οι κοπέλες από καλές οικογένειες πρέπει να παντρεύονται με μεγαλοαστούς, έστω και με συνοικέσιο, προκειμένου να μπορέσουν να κρατήσουν τη θέση τους στην κοινωνία. Και ότι οι χωριάτες έπρεπε να παντρεύονται αποκλειστικά με χωριάτισσες.

- Ο Ηρακλής: ένας μεγαλόσωμος μουστακαλής Κρητικός, ο οποίος υποδέχτηκε πρώτος την Κατερίνα στην Κρήτη, και την αποχαιρέτησε τελευταίος, όταν αυτή αποχώρησε από την Κρήτη. Στο βιβλίο γίνεται λόγος για την περιπέτεια του Ηρακλή με μία Ζακυνθινιά ψυχοκόρη του γυμνασιάρχη κ. Ρώμα, με την οποία ο Ηρακλής είχε συμφωνήσει να παντρευτούν. Όμως, τελικά, η ψυχοκόρη αυτή προτίμησε και κλέφτηκε με έναν άλλον Κρητικό Πανωχωρίτη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια σοβαρή ένοπλη συμπλοκή του Ηρακλή και των ανθρώπων του με τους Πανωχωρίτες, που είχε ως αποτέλεσμα να σκοτωθούν 3-4 άτομα και να τραυματιστούν πάρα πολλά άλλα. Ο Ηρακλής έχασε την νύφη του και εξαφανίστηκε ντροπιασμένος από το Ρέθυμνο. Αλλά αργότερα η Κατερίνα τον συνάντησε στο σπίτι της Σάλλυ, έχοντας ο ίδιος ξεπεράσει το γεγονός αυτό.
- Η κυρία Μαρίκα, η Μικρασιάτισσα πρόσφυγας, που ασκούσε το επάγγελμα της μοδίστρας, και που νοίκιασε το δωμάτιο στην Κατερίνα. Η κυρία Μαρίκα, χάρη στη δουλειά της, ερχόταν σε επαφή με πολύ κόσμο, μάθαινε όλα τα κουτσομπολιά που κυκλοφορούσαν εις βάρος της Κατερίνας, και της τα μετέφερε, προκειμένου η τελευταία να λαβαίνει τα μέτρα της. Στο τέλος δεν πρόλαβε να αποχαιρετήσει την Κατερίνα εξαιτίας της ξαφνικής αποχώρησης στα Χανιά. Τής έστειλε την βαλίτσα της με τον Ηρακλή.
- Η Σάλλυ Ρόναλς: πανέμορφη Αγγλίδα ζωγράφος, η οποία ήταν παντρεμένη με υπάλληλο της Αγγλικής Πρεσβείας της Αθήνας. Ο σύζυγός της έμενε στην Αθήνα, και η ίδια ερχόταν περιοδικά στο χωριό του παππού του Λευτέρη, όπου είχε νοικιάσει ένα όμορφο σπίτι. Η ίδια συνήθιζε να κυκλοφορεί με μαγιά, γεγονός που έκανε τους Κρητικούς να τη θεωρούν γυναίκα ελαφρών ηθών ή τρελή. Η ίδια έστελνε τα ζωγραφικά της έργα σε εκθέσεις ζωγραφικής στο Λονδίνο, αλλά πήγαινε και η ίδια εκεί κάθε φθινόπωρο, όταν άρχιζαν οι εκθέσεις. Αρκετά από τα έργα της είχαν διακριθεί. Η ίδια είχε τελειώσει τη Σχολή Καλών Τεχνών στο Λονδίνο, και στη συνέχεια εργάστηκε και στο Παρίσι, κοντά σε σημαντικούς

δασκάλους. Εκτός από τη μητρική της γλώσσα, μιλούσε καλά τα Γαλλικά και τα Ελληνικά. Ο γυμνασιάρχης κύριος Ρώμας: ευγενικός άνθρωπος, που υποστήριζε πολύ την Κατερίνα, όσο αυτή έμεινε στην Κρήτη. Καταγόταν από τη Ζάκυνθο, και αγαπούσε τη μουσική.

- Η κυρία Ανδρομάχη: η σύζυγος του κ. Ρώμα. Ήταν κατάκοιτη, εξαιτίας της παχυσαρκίας της. Στα νιάτα της υπήρξε χαρισματική τραγουδίστρια της όπερας, την οποία όμως εγκατέλειψε όταν παντρεύτηκε τον Ρώμα.
- Ο κύριος Καρδερινάκης: το κυριότερο "κακό" πρόσωπο της ιστορίας. Διέδιδε ψέματα για πολύ κόσμο από κακία. Το ίδιο έκανε και για την Κατερίνα, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να στραφεί σχεδόν ολόκληρο το Ρέθυμνο εναντίον της.
- Η δεσποινίς Φρόσω: η καθηγήτρια των Ελληνικών. Κατοικούσε με την οικογένειά της στο Ρέθυμνο, στο οποίο και είχε γεννηθεί. Καταπιεζόταν πολύ από τον πατέρα της, και ονειρευόταν να μπορέσει να φύγει από το Ρέθυμνο, για να μπορεί να ζήσει ελεύθερη από τον πατέρα της και από την τοπική συντηρητική κοινωνία. Διατηρούσε φιλικές σχέσεις με το Γυμνασιάρχη κ. Ρώμα, και επισκεπτόταν τη σύζυγό του, κ. Ανδρομάχη, η οποία ήταν κατάκοιτη. Οι εξελίξεις σχετικά με την Κατερίνα ανάγκασαν τη Φρόσω να διακόψει κάθε σχέση με τη νεαρή καθηγήτρια της μουσικής και των γαλλικών.
- Ο γέρος καθηγητής των γαλλικών: καταγόταν από τη Θεσσαλία, και δεν είχε πάρει ακόμα σύνταξη. Φοβόταν μήπως τον απολύσουν, επειδή δεν ήξερε καλά γαλλικά, και επειδή τη θέση του την είχε πάρει με μέσον.
- Ο μικρός Βασίλης: ένας από τους αγαπημένους μαθητές της Κατερίνας, της πρώτης γυμνασίου. Ο Βασίλης κάποια στιγμή

αρρώστησε από φυματίωση και σταμάτησε να πηγαίνει σχολείο. Τότε στην Κρήτη υπήρχε η συνήθεια τους αρρώστους με φυματίωση (και τα παιδιά) να τους απομονώνουν σε κάποια καλύβα σε κάποιο έρημο μέρος, προκειμένου να μην κολλήσουν τους άλλους. Έτσι έγινε και με το Βασίλη, τον οποίο η οικογένειά του μετεγκατέστησε σε μία απόμερη καλύβα, προκειμένου να μην κολλήσει τα αδέρφια του. Ο Βασίλης θα πέθαινε μόνος του, αλλά

- ύστερα από προσπάθειες της Κατερίνας έγινε εφικτή η μεταφορά του σε σανατόριο της Αθήνας, όπου έγινε καλά, ύστερα από καιρό.
- Ο Επιθεωρητής στα Χανιά: μορφωμένος άνθρωπος της ανώτερης τάξης, με προοδευτικές ιδέες, ο οποίος βοήθησε την Κατερίνα.
- Οι μαθητές της έκτης γυμνασίου: η έκτη είχε και μεγαλύτερους μαθητές ηλικίας 20 έως και 25 ετών, όπως ήταν και ο Λευτέρης. Οι περισσότεροι μαθητές της έκτης έκαναν δύσκολο το έργο της Κατερίνας μέσα στην τάξη, κυρίως κάνοντας φασαρία και πειράζοντας την καθηγήτριά τους. Ωστόσο, όταν η Κατερίνα αρραβωνιάστηκε με τον Λευτέρη, οι μαθητές αυτοί άλλαξαν στάση, και σταμάτησαν να κάνουν φασαρία και να τη δυσκολεύουν κατά τη διδασκαλία. Επειδή, μάλιστα, ο Λευτέρης είχε με το μέρος του τους συμμαθητές του, πολλές φορές οι ίδιοι έριχναν χαστούκια σε μαθητές άλλων τάξεων, όταν μάθαιναν ότι οι τελευταίοι ήταν άτακτοι μέσα στο μάθημα της Κατερίνας.
- Οι εκδιδόμενες γυναίκες στο λόφο: επρόκειτο για γυναίκες που η μοίρα τούς είχε φερθεί άσχημα, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε αυτό το επάγγελμα. Ήταν κακοντυμένες και ατημέλητες, και για αυτό η Κατερίνα δεν είχε καταλάβει την ιδιότητά τους, αλλά νόμιζε για μεγάλο διάστημα ότι ήταν φυλακισμένες. Διότι η ίδια ήξερε ότι οι εκδιδόμενες γυναίκες του Παρισιού ήταν καλοντυμένες και περιποιούνταν τον εαυτό και την εμφάνισή τους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

3.1. Το «Θρασάκι» αρχίζει να εκπαιδεύεται...

Αξίζει να σημειωθεί η εκπαίδευση και οι επιρροές που δέχτηκε ο Νίκος Καζαντζάκης, πηγαίνοντας κόντρα στα πάντα: αφού έκανε το χατίρι του πατέρα του να σπουδάσει Νομικά παίρνοντας με άριστα το πτυχίο, όπου δέσποζε η υπογραφή του Κωστή Παλαμά, τον Δεκέμβρη 1906, έφυγε αμέσως μετά για το Παρίσι για να σπουδάσει φιλοσοφία. Είχε την τύχη να παρακολουθήσει τα μαθήματα του πιο πολυσυζητημένου τότε στοχαστή, του Ερίκ Μπερζόν, του οποίου οι θεωρίες για τη σύνδεση μυστικισμού και επιστήμης, για την ενότητα και τη διαρκή ροή του χωροχρόνου και τη ζωογόνο ορμή (*élan vital*) συντάραξαν τον κόσμο.

Ο Καζαντζάκης διάβασε όλους τους μεγάλους αλλά λάτρεψε αποκλειστικά σχεδόν τον Νίτσε στον οποίο αφιέρωσε και την επί υφηγεσία διατριβή του - και βάλθηκε από τότε να μετοικήσει στη Γερμανία για να έρθει σε επαφή με τη σκέψη των σπουδαίων ποιητών και φιλοσόφων όπως εκείνος.

Στη Βιέννη ήρθε σε επαφή με τη σκέψη του Φρόιντ ενώ ένα έκζεμα που έβγαλε, όταν αδυνατούσε να ανταποκριθεί σεξουαλικά στη συνεύρεση με τις πιο ελεύθερες Αυστριακές, τον οδήγησε στο γραφείο του γιατρού Βίλχελμ Στέκελ, του περιώνυμου «αποστάτη» της Φροϊδικής Σχολής.

Το κλίμα της μεσοπολεμικής Βιέννης τον γοητεύει, θέλγεται από το επαναστατικό πνεύμα του μοντερνισμού που γεννιέται ακριβώς τότε και ξεχνάει προς ώρας τη μακρινή Κρήτη. Για την ακρίβεια μάλλον ψάχνει να βρει τον ιδανικό εκπρόσωπο της Δύσης που θα μπορούσε να συνομιλήσει με τον αγέρωχο ήρωά του από τον Ψηλορείτη και τον βρίσκει το πρόσωπο του Λένιν. Προς την επαναστατική κατεύθυνση της Ρωσίας τον στρέφει σε μεγάλο βαθμό και ο μεγάλος του έρωτας με την κομμουνίστρια Ραχήλ Λιπστάιν-Μινκ. Είναι τότε που στρέφεται και προς τη σκέψη και τη μεγάλη λογοτεχνία των Ρώσων συγγράφοντας μάλιστα -λίγα χρόνια αργότερα- την *Ιστορία της Ρούσικης Λογοτεχνίας*. Ονειρεύεται να εγκατασταθεί στη μεγάλη

Σοβιετική Πατρίδα και μαθαίνει τη γλώσσα. Αυτή η προσπάθεια του να συγκεράσει τη σκέψη των Ρώσων, το επαναστατικό σθένος και τον εσωτερικό στοχασμό με την ελληνική εγκαρτέρηση οδήγησε στην *Ασκητική*, την οποία ξεκίνησε εκείνα τα χρόνια.

Ο Νίκος Καζαντζάκης με τη Ραχήλ Λίπσταϊν (Rahel Lipstein) (ακουμπά στον ώμο του), την Ντίνα Μάτους (Dina Matus) και δύο φίλες τους στο ψαροχώρι Pustchow, κοντά στο Rewald (Γερμανία) στη Βαλτική θάλασσα. Ιούλιος 1923.

Από τη Ρωσία μεταβαίνει στην Τσεχοσλοβακία όπου γράφει εντατικά σε διαφορετικές γλώσσες: στα γαλλικά το μυθιστόρημα το *Moscou a crié* το οποίο στη συνέχεια μετονόμασε σε *Toda Raba*. Η μορφή του ήρωα -Βούδα, Ζορμπά, Καπετάν Μιχάλη- τον βασανίζει έντονα και επανέρχεται σε διάφορες μορφές: «*Ηρώας; Μα ήρώας θα πει πειθαρχία σε ανώτερο από το άτομο ρυθμό. Κι εσύ 'σαι ακόμα όλος ανησυχία και ρεμπελιό. Δεν μπορείς να υποτάξεις το χάος μέσα σου και να δημιουργήσεις τον ακέραιο Λόγο και κλαψουρίζοντας δικαιολογιέσαι "Δεν χωρώ στις φόρμες τις παλιές..."*». Μα προχωρώντας στο στοχασμό ή την πράξη θα μπορούσες να φτάσεις στα σύνορα τα ηρωικά, όπου άνετα θα χωρούν και να δουλεύουν δέκα ψυχές σαν την ψυχή σου. Θα μπορούσες, παίρνοντας μια φορά από τα γνωστά σύμβολα μιας θρησκείας, να ορμήσεις σε δικές σου θεϊκές απόπειρες και να δώσεις

αυτό που ζητάς και δεν το ξέρεις: συγχρονισμένη μορφή στα αιώνια πάθη του Θεού και του ανθρώπου».

Και αυτό ακριβώς έκανε ο ίδιος: ουσιαστικά όλα του τα βιβλία είναι ένας ατελείωτος στοχασμός πάνω στο ηρωικό σθένος, το σημείο εκείνο όπου ο άνθρωπος θα διώξει μακριά ο,τι τον φοβίζει, θα απεκδυθεί από τις εξαρτήσεις, θα αντικρίσει, όπως συνήθισε να λέει, «από ένα κλαράκι την άκρη του σύμπαντος, την ίδια την άβυσσο» και θα γίνει αυτό που ήθελε να είναι από πάντα: περήφανος και λεβέντης. Με άλλα λόγια ένας Ζορμπάς, «αυτός ο τύπος ανθρώπου που αντιπροσωπεύει ένα πνεύμα ζωής» όπως έλεγε ο Νικηφόρος Βρεττάκος ή «ο απόλυτα ελεύθερος άνθρωπος που ζει μέσα στον ίδιο τον συγγραφέα» κατά τον Απόστολο Σαχίνη.

Ο Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά απασχολεί άλλωστε τον συγγραφέα χρόνια πριν από την ολοκλήρωση του, με διάφορα προσχέδια. Άρχισε να το γράφει τα χρόνια της μεγαλύτερης στέρησης και ένδειας, κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, «τις πιο μαύρες μέρες της πείνας ο Νίκος έγραψε το πιο κεφάλτο έργο του», όπως έλεγε η γυναίκα του Ελένη.

Ο Νίκος Καζαντζάκης με τον Άγγελο Σικελιανό, 10/10/1921.

Ο Νίκος Καζαντζάκης με την Ελένη Σαμίου (μετέπειτα Ελένη Ν. Καζαντζάκη)
στο σπίτι τους στην Αίγινα, 1941.

Η ίδια στάθηκε δίπλα του πιστή και σταθερή^{34} και τον συνόδεψε σε όλα, σχεδόν τα ταξίδια, τα οποία δεν έπαψε να κάνει μέχρι τέλους. Ήταν η δεύτερη σύζυγος, μετά τον αποτυχημένο και δύσκολο γάμο με τη Γαλάτεια, την οποία παντρεύτηκε μετά από 25 χρόνια κοινής συμβίωσης ύστερα από παρότρυνση του πολύ καλού του κουμπάρου, συνοδοιπόρου και πιστού φίλου Άγγελου Σικελιανού. Πάντως ο Ζορμπάς που μεταφέρθηκε τελικά στον κινηματογράφο το 1964 από τον Μιχάλη Κακογιάννη τον βοήθησε ώστε να γίνει διάσημος στο εξωτερικό.

Ο αληθινός Ζορμπάς, Γιώργης Ζορμπάς, 1918.

Το βιβλίο ξεκινά από τον Πειραιά όπου ο νεαρός συγγραφέας με το όνομα Αφεντικός αρχίζει να αναπολεί, καθώς περιμένει το πλοίο για την Κρήτη, την τελευταία συνάντησή με τον αγαπημένο του φίλο Σταυριδάκη ο οποίος έτυχε να γνωρίσει έναν ηλικιωμένο ναυτικό τον Αλέξη Ζορμπά. Αυτός είναι που τον είχε πείσει να τον χρησιμοποιήσει ως επιστάτη σε λιγνιτωρυχείο που είχε νοικιάσει ο Αφεντικός σε ένα χωριό της Κρήτης. Εκεί αρχίζει να αναπτύσσεται μια παράδοξη φιλία ανάμεσα στον Ζορμπά και το Αφεντικό με το ορυχείο να μετατρέπεται απλώς σε αφορμή για να αρχίσουν να ξεδιπλώνεται όλο το μεγάλο οπλοστάσιο των ιδεών για τη ζωή και τον θάνατο, την ελευθερία και τον έρωτα.

34 Όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Νίκος Καζαντζάκης: «η ασπίδα της ζωής μου στην οποία χτυπάνε πάνω της τα βέλη» ήταν για εκείνον η Ελένη Ν. Καζαντζάκη.

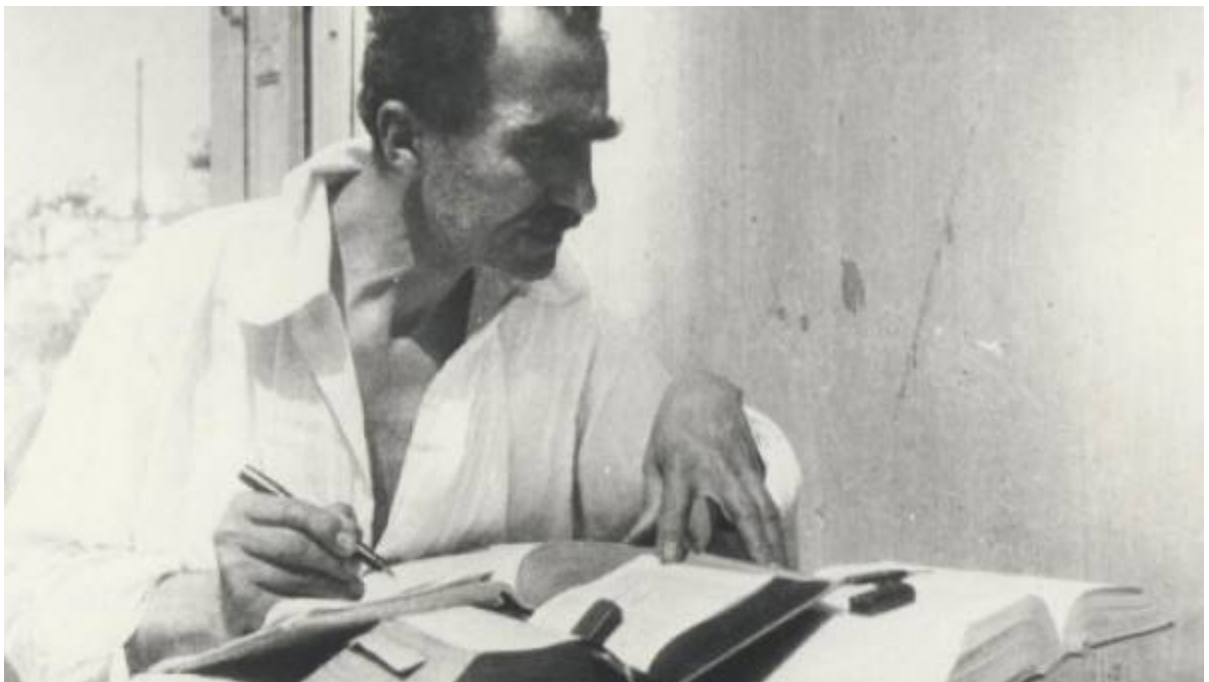

Από την πρεμιέρα στις Κάννες της ταινίας του Ζυλ Ντασέν «Εκείνος που πρέπει να πεθάνει», βασισμένης στο μυθιστόρημα «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται». Ο Νίκος Καζαντζάκης με την Ελένη και ο Ντασέν με τη Μελίνα Μερκούρη. Απρίλιος 1957.

Ωστόσο η μορφή του Ζορμπά έμελλε να τον κάνει διάσημο σε όλο τον πλανήτη - κέρδισε τη φήμη και τις θερμές κριτικές τόσο στη Γαλλία, όπου μεταφράστηκε το 1947, όσο και στην Αμερική. Όπως σχολιάζει σχετικά το βιβλίο του Θανάση Αγαθού *Ο Νίκος Καζαντζάκης στον Κινηματογράφο*, το οποίο αναλύει διεξοδικά τα έργα του Καζαντζάκη που έγιναν με μεγάλη επιτυχία ταινίες και κυκλοφόρησε αυτές τις μέρες από τις εκδόσεις Gutenberg, οι κριτικές στο εξωτερικό για τον Ζορμπά ήταν εξ αρχής ιδιαίτερα θερμές: «*O William Du Bois, στην καθημερινή έκδοση των New York Times, εντοπίζει εκλεκτικές συγγένειες με τα έργα "Οδύσσεια" του Ομήρου, "Καντίντ ή η αισιοδοξία" του Βολταίρου και "Ο Νότιος Άνεμος" του Norman Douglas. Ο Antony West, κριτικός του σημαντικού περιοδικού New Yorker, επαινεί το ύφος και το χιούμορ του Καζαντζάκη και βρίσκει ότι το βιβλίο είναι γεμάτο από τη φωτεινή ομορφιά των ελληνικών νησιών*», γράφει χαρακτηριστικά ο Αγαθός.

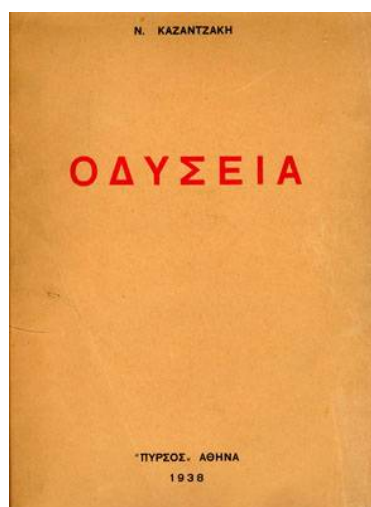
Τα βιβλία του Καζαντζάκη δεν έπαψαν να μεταφράζονται και να γίνονται γνωστά στο εξωτερικό ενώ ο ίδιος θεωρήθηκε τρεις φορές υποψήφιος για Νόμπελ! Στο πολύ εμπεριστατωμένο βιβλίο του Κώστα Αρκουδέα με τον τίτλο *Το χαμένο Νόμπελ-μια αληθινή ιστορία* μαθαίνουμε για όλο τον πόλεμο που υπέστη από τους αντίζηλους και την Εκκλησία οι οποίοι συνασπίστηκαν και κατάφεραν να τον διαβάλουν στη σουηδική επιτροπή ως άθεο, κομμουνιστή, επικίνδυνο και βλάσφημο. Τελικά τιμήθηκε με το Βραβείο Ειρήνης στη Βιέννη το 1956, δηλαδή έναν μόλις χρόνο μετά τη μετάφραση της *Ιλιάδας* και την κυκλοφορία στην Ελλάδα του πολυσυζητημένου *Τελευταίου Πειρασμού* - που έγινε επίσης ταινία από τον Μάρτιν Σκορσέζε, με τη γνωστή επεισοδιακή προβολή στην Ελλάδα.

Εννοείται ότι στη χώρα μας η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έπαψε να κυνηγάει τον Νίκο Καζαντζάκη μέχρι το τέλος, ζητώντας τη δίωξη και τον αφορισμό του - κάτι που δεν έγινε τελικά ύστερα από παρέμβαση του πατριάρχη Αθηναγόρα. Στις κατηγορίες αυτές ο ίδιος ο Καζαντζάκης απαντούσε: «Μου δώσατε μια κατάρα, Άγιοι Πατέρες, σας δίνω μια ευχή: Σας εύχομαι να 'ναι η συνείδησή σας τόσο καθαρή όσο κι η δική μου και να 'στε τόσο ηθικοί και θρήσκοι όσο είμαι εγώ».

Ο Νίκος Καζαντζάκης στη συγγραφή του Γαλλοελληνικού λεξικού. (1941)

Άλλωστε δεν έπαψε ποτέ να κοιτάει πέρα και πάνω από όσα βρίσκονταν γύρω του - άσχετα αν γύρισε κυριολεκτικά όλο τον κόσμο, με τα σημαντικότερα, κατά τη γνώμη μας, έργα του να είναι τα ταξιδιωτικά. Πολλοί βέβαια τον ήθελαν πρώτα και κύρια έναν ποιητή-χορευτή του σύμπαντος όπως ο αγαπημένος του Ζορμπάς και ο Νίτσε. Αυτό έλεγε ο καλός του φίλος Άγγελος Σικελιανός που τον παρομοίαζε με τον Δάντη ή και ο Στυλιανός Αλεξίου ο οποίος επέμενε πως οι 33.000 στίχοι της Οδύσσειας συνομιλούν με τη Θεία Κωμωδία.

Η Οδύσεια του Νίκου Καζαντζάκη. «Πυρσός», Αθήνα, 1938.

Η ιδιόμορφη απόδοσή του ωστόσο γνώρισε και αντιδράσεις και πολύ είδαν το έργο του ως «εξεζητημένο και πληθωρικό» αλλά σίγουρα δεν παύει να είναι ένα κατόρθωμα. Η μετάφραση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας καταδεικνύει την άμεση σχέση που διατηρούσε ο Καζαντζάκης με την ποίηση σε όλη του τη ζωή και σε κάθε της έκφραση -ακόμα και στον τρόπο που αγάπησε τους διαφορετικούς τόπους και πολιτισμούς, από τα μεσαιωνικά κάστρα της Νάξου όπου πήγε σχολείο και περιγράφει όμορφα στο αυτοβιογραφικό *Αναφορά στον Γκρέκο* έως τα πανέμορφα ακρωτήρια και την οργιαστική φύση στη Νότια Γαλλία, τους επιβλητικούς τύπους της Αλάμπρα και τα γεμάτα κερασιές δρομάκια στην Ιαπωνία.

Όμορφοι τόποι, συνώνυμοι ενός περιπετειώδους βίου που έλαβε τέλος ύστερα από ένα μακρινό ταξίδι στην Κίνα το 1957 - άφησε τελικά την

τελευταία του πνοή στο Φράιμπουργκ της Γερμανίας στις 26 Οκτωβρίου του 1957.

Αυτό το θαύμα της πρώτης ματιάς που είχε απέναντι στα πάντα ήταν η ιστορία της ζωής του, όπως κι ο έρωτας για το άγνωστο και οτιδήποτε ελεύθερο: *«Ένας έρωτας σφοδρός διαπερνάει το Σύμπαντο. Είναι σαν τον αιθέρα: σκληρότερος από ατσάλι, μαλακότερος από τον αγέρα. Ανοίγει, διαπερνά τα πάντα, φεύγει, ξεφεύγει. Δεν αναπαύεται στη θερμή λεπτομέρεια, δε σκλαβώνεται στο αγαπημένο σώμα»*. Γι' αυτό και δεν μένει άλλη επιλογή από το «να ζεις τη ζωή των θνητών και να συμπεριφέρεσαι σαν να είσαι αθάνατος». Ίσως τελικά αυτή η λέξη, «αθάνατος», να είναι και η μόνη που ταιριάζει απόλυτα στον Νίκο Καζαντζάκη.

3.2 Η σημαντικότητα της Εκπαίδευσης από την αρχαιότητα ως σήμερα

Στην αρχαία Αθήνα η εκπαίδευση ήταν ιδιωτική. Παιδαγωγοί και παιδοτρίβες δίδασκαν στα παιδιά γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, μουσική και γυμναστική. Ο όρος εκπαίδευση πρωτοεμφανίστηκε το 12ο αιώνα, γύρω στο 1200 μ.Χ., στη Β. Ιταλία, Αγγλία, Ισπανία, Γερμανία, Τσεχία για την αναβάθμιση του εργατικού δυναμικού, μιας και έχουμε και τη βιομηχανική επανάσταση το 18ο αιώνα στην Αγγλία. Η παροχή δωρεάν στοιχειώδους εκπαίδευσης γινόταν από φιλανθρωπικές και θρησκευτικές οργανώσεις, των οποίων ο στόχος ήταν πρωταρχικά ηθικός και των οποίων η αντίληψη για το βαθμό μόρφωσης που ήταν αναγκαίος για τον σκοπό αυτόν, ήταν πολύ περιορισμένος. Σύμφωνα με τον Durkheim οι εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί είναι πάντα αποτέλεσμα και ένδειξη των κοινωνικών μετασχηματισμών και βάσει αυτών πρέπει να ερμηνεύονται. Με άλλα λόγια, η εκπαίδευση αλλάζει καθώς αλλάζει η κοινωνία.

- Αναγέννηση και Διαφωτισμός

Το μοναστήρι της Ναλάντα στην Ινδία αποτέλεσε σημαντικό κέντρο εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα

Διαφοροποιήσεις στη σημασία του όρου εμφανίστηκαν στην εποχή της Αναγέννησης και του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπου η μελέτη της κλασσικής γραμματείας αντικατέστησε την αυστηρή εκπαίδευση στη λογική που κατείχε κεντρική θέση στο σχολαστικισμό του Μεσαίωνα. Τώρα πια δινόταν έμφαση στην ελκυστικότητα της παρουσίασης, την κομψότητα της μορφής και το εκλεπτυσμένο και επεξεργασμένο ύφος και όχι στην ανάπτυξη της δύναμης της λογικής.

Το επίπεδο εκπαίδευσης ανά χώρα, σύμφωνα με στοιχεία του 2007/2008 Δεν είναι δυνατόν να μη σημειώσει κανείς και δύο πολύ βασικούς σταθμούς στην ιστορία της εκπαίδευσης. Ο α' που χρονολογείται στις αρχές του 20ού αιώνα και χαρακτηρίζει τη μετάβαση από το λεγόμενο «παλαιό» στο «νέο» σχολείο (σχολείο εργασίας) επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην εσωτερική μορφή και λειτουργία της εκπαίδευσης, δηλαδή στο περιεχόμενο και τη μεθόδευση της διδασκαλίας καθώς και στη σχέση εκπαιδευτικού και μαθητή. Ο β' σταθμός καλύπτει την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όπου μεταδίδεται το εκάστοτε ισχύον σύστημα γνώσεων και αξιών σε κάθε κοινωνική ομάδα, ασκείται κοινωνικός έλεγχος, ενώ το παιδαγωγικό έργο γίνεται πλέον επάγγελμα και διαμορφώνεται ένα πλέγμα προσδοκιών και νορμών για το φορέα του επαγγελματικού ρόλου.

Συγκεκριμένα, σήμερα, εκπαίδευση με την ευρεία έννοια ονομάζονται όλες οι δραστηριότητες που έχουν σκοπό την επίδραση με συγκεκριμένο τρόπο στη σκέψη, στο χαρακτήρα και στη σωματική αγωγή του ατόμου. Από τεχνικής πλευράς, με τη διαδικασία της εκπαίδευσης αποκτώνται συγκεκριμένες γνώσεις, αναπτύσσονται δεξιότητες και ικανότητες και διαμορφώνονται αξίες (ηθική, ειλικρίνεια, ακεραιότητα χαρακτήρα, αίσθηση του δικαίου, αφοσίωση, επαγγελματισμός, υπευθυνότητα, κτλ). Η εκπαίδευση γίνεται με βάση συγκεκριμένες μεθόδους (θεωρητική διδασκαλία, επίδειξη, ανάθεση εργασιών, πρακτική εξάσκηση, κτλ), σε ένα ειδικά σχεδιασμένο πρόγραμμα, με συγκεκριμένους μαθησιακούς στόχους και είναι οριοθετημένη χρονικά. Η λέξη προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό **ρήμα εκπαιδεύω** που σημαίνει *ανατρέφω* από παιδική ηλικία, *μορφώνω*, *διαπαιδαγωγώ*

Η Εκπαίδευση, είναι η πηγή όλων των ενεργειών μας. Αυτό που κάνουμε είναι αυτό που ξέρουμε και έχουμε μάθει, είτε μέσω οδηγιών είτε μέσω της παρατήρησης και της αφομοίωσης.

Όταν κάνουμε μια προσπάθεια για να μάθουμε, το μυαλό μας πάντα επεξεργάζεται νέες πληροφορίες ή προσπαθεί να αναλύσει τις ομοιότητες, καθώς και τις μικροσκοπικές αποχρώσεις εντός του πλαισίου που καθιστά το θέμα.

Αν αυτή είναι η περίπτωση, τότε ο νους κατέχει σίγουρα τη δυνατότητα να μάθουμε περισσότερα, ωστόσο, είναι εμείς που σταματάμε τους εαυτούς μας από το να επεκτείνουμε τους ορίζοντες της γνώσης μας με αυτό-αμφιβολία ή άλλους κοινωνικούς, συναισθηματικούς, ή οικονομικούς περιορισμούς.

Ενώ οι περισσότεροι πιστεύουν ότι η εκπαίδευση είναι μια αναγκαιότητα, έχουν την τάση να την χρησιμοποιήσουν ως εργαλείο για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου ή προσωπικής σφραγίδας.

Παρ' όλα αυτά, η σημασία της εκπαίδευσης στην κοινωνία είναι απαραίτητη, είναι ο λόγος που η κοινωνία και η γνώση δεν μπορεί να διαχωριστεί ποτέ σε δύο ξεχωριστές οντότητες. Ας μάθουμε περισσότερα για τον ρόλο της εκπαίδευσης στην κοινωνία και πώς αυτή επηρεάζει τη ζωή μας.

- **Η εκπαίδευση είναι αυτό-ενδυνάμωση**

Μια καλή εκπαίδευση μας καθιστά ισχυρούς σε κάθε δεδομένη κατάσταση. Μόνο τότε μπορούμε να διεκδικήσουμε τα δικαιώματά μας ως πολίτες και να επιδιώξουμε βελτίωση στην λειτουργία της διακυβέρνησης και της οικονομίας.

Μόνο όταν ο πολίτης γνωρίζει σχετικά με τις πολιτικές της κυβέρνησης του, μπορεί ο ίδιος να είναι σε θέση να υποστηρίξει ή να διαμαρτυρηθεί για την αλλαγή. Στο σύνολό τους, οι άνθρωποι μπορεί να επιφέρουν ανάπτυξη μόνο όταν ξέρουν πότε η βελτίωση είναι απαραίτητη για το γενικότερο καλό της ανθρωπότητας.

Η Εκπαίδευση αποτελεί ένα όπλα να κατανοήσουμε καλύτερα τον εαυτό μας, να συνειδητοποιήσετε το δυναμικό και τις ιδιότητές μας ως ανθρώπινο ον. Αυτό μας βοηθά να αξιοποιήσουμε τα ταλέντα μας, έτσι ώστε να μπορούμε να είμαστε σε θέση να ακονίσουμε τις ικανότητές μας.

- **Εκπαίδευση και ακαδημαϊκά προσόντα**

Μια άλλη σημασία της εκπαίδευσης είναι ότι μας βοηθά να αποκτήσουμε επαρκή ακαδημαϊκά προσόντα, ώστε να είμαστε σε θέση να πάρουμε κατάλληλη απασχόληση σε μεταγενέστερο στάδιο. Μια αξιοπρεπή απασχόληση θα πρέπει να συνδυάζετε με αμοιβή ή μισθό, μέσω του οποίου μπορείτε να διαχειριστούμε τα προσωπικά μας έξοδα. Ενώ κερδίζουμε για τον εαυτό μας, μπορούμε σταδιακά έτσι να αρχίσουμε να συνειδητοποιούμε την πραγματική αξία του χρήματος και πόσο δύσκολο είναι να το κερδίσουμε καθώς επίσης να μπορέσουμε να το επενδύουμε κατάλληλα.

- **Εκπαίδευση και αποδοτικότητα εργασίας**

Αυτός είναι ο λόγος όπου η περαιτέρω εκπαίδευση σε Πανεπιστήμιο είναι πολύ σημαντική μετά από το λύκειο. Όταν ο εργοδότης βρίσκεται αντιμέτωπος με τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε υποψήφιο με ιδιαίτερα προσόντα και σε ένα όχι τόσο μορφωμένο, θα πάει πιθανότατα στο ειδικευμένο πρόσωπο, μορφωμένο.

Ο λόγος είναι ότι, ο μορφωμένος υποψήφιος δεν θα απαιτήσει πολύ επένδυση σε χρόνο και χρήμα του εργοδότη. Η εταιρεία δεν θα χρειάζεται να διδάξει σ' αυτόν τους διάφορους τρόπους της λειτουργίας και της εκτέλεσης των καθηκόντων του στην εργασία. Αντίθετα, ένας αρχάριος / ερασιτέχνης θα πρέπει να διδάσκεται τα πάντα από το μηδέν, το οποίο πολλοί εργοδότες συνήθως δεν είναι διατεθειμένοι να κάνουν.

Το ίδιο ισχύει και για τους ανθρώπους που επιδιώκουν την τριτοβάθμια εκπαίδευση για να πάρουν μεταπτυχιακά, ενώ εργάζονται. Αυτοί οι άνθρωποι συνεχώς βελτιώνουν το προφίλ τους και τις γνώσεις τους, έτσι ώστε να πάνε πιο ψηλά στην ανταγωνιστική σκάλα, εμπλουτίζουν το βιογραφικό τους

Η τακτική εκπαίδευση και μελέτη, δίνει στους ανθρώπους όλων των ηλικιακών ομάδων κάτι σημαντικό. Τους βοηθά να σκέφτονται και να χρησιμοποιούν τις αδρανείς ώρες τους, να κάνουν κάτι παραγωγικό και που να αξίζει τον κόπο. Η εκπαίδευση δεν χρειάζεται να είναι καθαρά ακαδημαϊκό θέμα, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει την ανάγνωση για αναψυχή ή ως ένα πάθος για τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, την τέχνη, την πολιτική, την οικονομία, ή ακόμη και την επιστημονική έρευνα.

Δεν υπάρχει όριο, σε όλα αυτά που μπορείτε να διδάξετε τον εαυτό σας, απλά να θέλετε να μάθετε και να αναπτυχθείτε ως άτομο.

Η εκπαίδευση διαδραματίζει συνεχή ρόλο σε όλους τους τομείς της ζωής μας. Ο λόγος είναι, ότι αν είμαστε ενήμεροι για τα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα μιας απόφασης, τότε θα έχουμε καλύτερη κρίση εν ολίγοις θα είμαστε σε θέση να παίρνουμε μέρος σε διάφορα θέματα, να εκφράζουμε την άποψή μας μπορώντας να επιχειρηματολογήσουμε.

- **Σκοποί της εκπαίδευσης**

1. Να εφοδιάσει τους ανθρώπους με τις βασικές δεξιότητες (π.χ. ανάγνωση, γραφή, αριθμητική) που τους χρειάζονται: α) για να πάρουν τη θέση τους στην κοινωνία και β) να αναζητήσουν περισσότερη γνώση.
2. Να τους εφοδιάζει με επαγγελματική κατάρτιση που θα τους βοηθήσει να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα της ζωής.
3. Να τους ξυπνήσει το ενδιαφέρον και την αγάπη για γνώσεις.
4. Να τους κάνει να αποκτήσουν κριτική σκέψη.
5. Να τους φέρει σε επαφή με την κουλτούρα και τα επιτεύγματα του ανθρώπου και να τους εξασκήσει, ώστε να τα εκτιμούν.
6. Η ηθική εξύψωση του ατόμου, η ανάπτυξη ηθικής συνείδησης και ήθους.

Οι σκοποί αυτοί δείχνουν ότι η εκπαίδευση είναι μια διαδικασία ουδέτερη και αυτόνομη{35}, που δεν έχει καμία σχέση με το δογματισμό

35 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο D.J. O'Connor

και τους αυταρχικούς τρόπους διδασκαλίας και που αποβλέπει στην ανάπτυξη των αναλυτικών και συνθετικών ικανοτήτων του ατόμου. Αλλά είναι αδύνατο να επιτευχθεί αυτό, όταν η εκπαίδευση είναι ξεκομμένη από τον κοινωνικό της περίγυρο. Το άτομο είναι ανάγκη να θεωρήσει τον εαυτό του σαν αναπόσπαστο μέλος της κοινωνίας και σε αυτά τα πλαίσια να μορφωθεί, επειδή οι συνθήκες για την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας μπορούν να δημιουργηθούν μόνο μέσα σε μια κοινωνία χωρίς ανταγωνισμούς και κοινωνικές διακρίσεις.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η παιδεία και η εκπαίδευση δεν είναι ταυτόσημοι όροι. Η εκπαίδευση είναι θεσμός της πολιτείας με συγκεκριμένους μαθησιακούς στόχους και περιεχόμενο και έχει καθορισμένη χρονική διάρκεια. Αντίθετα η παιδεία δεν περιορίζεται σε κάποια συγκεκριμένη ηλικία. Επεκτείνεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, αφού ποτέ δε σταματά να δέχεται επιδράσεις, ερεθίσματα από το περιβάλλον στο οποίο ζει. Η έννοια «παιδεία» είναι πλατύτερη από την έννοια «εκπαίδευση».

• Εκπαίδευση και παιδιά

Η εκπαίδευση ανά τους αιώνες διαδραμάτιζε ζωτικό ρόλο στην εξέλιξη των παιδιών. Είναι ο θεμέλιος λίθος που χτίζει η μάθηση. Η εκπαίδευση των παιδιών στο σπίτι, έχει τις ρίζες της από την αρχαιότητα ακόμα, όπου ο δάσκαλος αναλάμβανε την εκπαίδευση των παιδιών, σε οικογένειες που είχαν την οικονομική δυνατότητα, και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα απαρτιζόταν από ανάγνωση, γραφή, μουσική και τη λογική (σημ. μαθηματικά). Η εκπαίδευση στο σπίτι είχε στόχο τη μόρφωση των παιδιών, στα αγόρια ώστε να ανελιχθούν μετέπειτα σε αξιόλογος πολίτες και στα κορίτσια ώστε να γίνουν σωστές σύζυγοι και μητέρες. Σήμερα σαφώς, τα πράγματα έχουν αλλάξει και για την εκπαίδευση στο σπίτι, που αποτελεί πλέον καθημερινότητα πολλών οικογενειών και αναζητούν έναν αξιόλογο επαγγελματία (Δάσκαλο, Καθηγητή μαθηματικών, ξένων γλωσσών, φυσικής, χημείας, φιλολογικών κ.α.) για να προσφέρει βοήθεια στα παιδιά τους. Στην Αμερική για παράδειγμα, η εκπαίδευση των παιδιών στο σπίτι αποτελεί μια καθημερινή πραγματικότητα σε πολλές Πολιτείες που οι γονείς βάσει κριτηρίων επιλέγουν να μην ακολουθήσει το παιδί τους μια σχολική ζωή αλλά να έχει εξολοκλήρου καθηγητές στο σπίτι και θα ακολουθεί το δικό τους πρόγραμμα διδασκαλίας.

Φυσικά, στη χώρα μας κάτι από τα παραπάνω δεν ισχύει, αλλά η εκπαίδευση των παιδιών στο σπίτι αποτελεί εξίσου μια πραγματικότητα, όμως ως επιπλέον βοήθεια μετά το σχολείο. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω

ενός επαγγελματία (Δάσκαλο, Καθηγητή μαθηματικών, ξένων γλωσσών, φυσικής, χημείας, φιλολογικών κ.α.) που αναλόγως των αναγκών του μαθητή μπορεί να το βοηθά καθημερινά ή να το απασχολεί πολλές φορές μέσα στη βδομάδα. Η εκπαίδευση των παιδιών στο σπίτι, ποικίλλει ανάλογα με αυτό που ζητάνε οι γονείς και που χρειάζεται βοήθεια το παιδί ή αν θέλει να μάθει κάτι επιπλέον. Έτσι, η κατ'οίκον εκπαίδευση μπορεί να περιλαμβάνει την απλή μελέτη και προετοιμασία του παιδιού για την επόμενη μέρα, την προετοιμασία για τις εξετάσεις αλλά και για την εκμάθηση μιας γλώσσας ή ενός μουσικού οργάνου.

Δίνοντας βάση στην οικογένεια και τις ανάγκες της, πρώτο μας μέλημα για την εκπαίδευση του παιδιού μας είναι η σωστή αναζήτηση του ειδικού που ψάχνουμε (Δάσκαλο, Καθηγητή μαθηματικών, ξένων γλωσσών, φυσικής, χημείας, φιλολογικών κ.α.). καθώς και παιδαγωγών που θα βοηθήσουν στη σωστή εκπαίδευση των παιδιών.

- **Εκπαίδευση στην Ελλάδα**

Η εκπαίδευση στην Ελλάδα χωρίζεται κυρίως σε τρία επίπεδα, ονομασμένα πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, με ένα επιπρόσθετο μεταδευτεροβάθμιο επίπεδο στο οποίο παρέχεται επαγγελματική εκπαίδευση. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση χωρίζεται στο νηπιαγωγείο, το οποίο διαρκεί ένα με δύο χρόνια, και στο δημοτικό σχολείο, το οποίο εκτείνεται σε έξι χρόνια (ηλικίες 6 ως 12 ετών). Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελείται από δύο βαθμίδες. Πρώτα είναι το Γυμνάσιο, ένα υποχρεωτικό σχολείο διάρκειας τριών ετών, μετά από το οποίο οι μαθητές μπορούν να παρακολουθήσουν είτε το Λύκειο είτε επαγγελματική εκπαίδευση. Η ανώτερη τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται από τα Πανεπιστήμια και Πολυτεχνεία, τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ, 1983 ως σήμερα) και τις Ακαδημίες, οι οποίες κυρίως καλύπτουν τον στρατό και τον κλήρο. Τα προπτυχιακά προγράμματα σπουδών τυπικά κρατούν για τέσσερα χρόνια (πέντε στα πολυτεχνεία και σε κάποιες τεχνικές ή καλλιτεχνικές σχολές, έξι στις ιατρικές σχολές), ενώ τα μεταπτυχιακά διαρκούν από ένα ως δύο χρόνια, και τα διδακτορικά από τρία ως έξι χρόνια.

Όλες οι σχολές, ανεξαρτήτως επιπέδου, επιβλέπονται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το Υπουργείο ασκεί συγκεντρωτικό έλεγχο στις κρατικές σχολές, με την διαμόρφωση του προγράμματος σπουδών, τον διορισμό του προσωπικού και τον έλεγχο της χρηματοδότησης. Οι ιδιωτικές σχολές επίσης εμπίπτουν στον έλεγχο του Υπουργείου, το οποίο ασκεί εποπτικό έλεγχο σε αυτές. Σε τοπικό επίπεδο, ο εποπτικός ρόλος του Υπουργείου ασκείται διαμέσου των Περιφερειακών Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίες λειτουργούν σε κάθε νομό. Τα τριτοβάθμια ιδρύματα είναι ονομαστικά αυτόνομα, αλλά το Υπουργείο είναι υπεύθυνο για την χρηματοδότησή τους, και την κατανομή των μαθητών στα προπτυχιακά προγράμματα σπουδών. Η Ελληνική κυβέρνηση αναγνωρίζει μόνο τα πτυχιακά προγράμματα που προσφέρονται από τα κρατικά πανεπιστήμια. Υπάρχουν αρκετά ιδιωτικά πανεπιστήμια και κολέγια που προσφέρουν πτυχιακά προγράμματα που επικυρώνονται και επιβλέπονται από Αμερικανικά, Βρετανικά και άλλα Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Η Ελληνική κυβέρνηση πιέζεται να αναγνωρίσει αυτά τα υπερπόντια προγράμματα.

Όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης καλύπτονται και από ιδιωτικές και από δημόσιες σχολές. Οι κρατικές σχολές και τα πανεπιστήμια δεν χρεώνουν δίδακτρα και τα συγράμματα παρέχονται δωρεάν σε όλους τους μαθητές και φοιτητές. Υπάρχει επίσης ένας αριθμός εκπαιδευτηρίων τα οποία λειτουργούν παράλληλα με την κρατική εκπαίδευση και παρέχουν συμπληρωματικά μαθήματα. Αυτά τα εκπαιδευτήρια χωρίζονται σε δυο κατηγορίες ανάλογα με το είδος των υπηρεσιών που προσφέρουν. Τα Κέντρα Ξένων Γλωσσών που παρέχουν μαθήματα ξένων γλωσσών και τα φροντιστήρια μέσης εκπαίδευσης που παρέχουν συμπληρωματικά μαθήματα για αδύναμους μαθητές καθώς και προγράμματα μαθημάτων τα οποία είναι προπαρασκευαστικά για τις ανταγωνιστικές πανελλήνιες εξετάσεις. Οι περισσότεροι από τους μαθητές τυπικά παρακολουθούν τέτοιες τάξεις (και εξετάσεις) στα φροντιστήρια το μεσημέρι και το απόγευμα, επιπρόσθετα των κανονικών σχολικών μαθημάτων.

- **Τελευταίες έρευνες γύρω από τη σχολική Εκπαίδευση**

Οι τελευταίες έρευνες γύρω από τη σχολική εκπαίδευση στις νεαρές ηλικίες, δείχνουν το πόσο σημαντική και καθοριστική είναι για την ανάπτυξη του παιδιού στη μετέπειτα ζωή του. Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί ότι παιδιά που είχαν αυξημένες κοινωνικές δεξιότητες σε πολύ νεαρή ηλικία – κάτι που παρατηρείται στο σχολείο – είχαν μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής σε πανεπιστημιακή εκπαίδευση και υψηλότερα εισοδήματα στην επαγγελματική τους ζωή. Οι κοινωνικές δεξιότητες, δεν είναι όμως κάτι που μαθαίνεται σε μία σχολική αίθουσα, απαιτούν τη συναναστροφή, τη συμμετοχή σε δραστηριότητες με άλλους και τη διάθεση για συλλογική προσπάθεια. Παρομοίως, άλλες πτυχές της προσωπικότητάς μας που διαμορφώνονται σε πολύ μικρή ηλικία όπως η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, η κατανόηση των άλλων, η διάθεση να μοιραζόμαστε, η συνεργασία, η αλληλοβοήθεια, η φιλική συμπεριφορά, είναι καθοριστικές στη λάξευση του αυριανού μας εαυτού και όσο καλύτερα τις βιώσουμε σε νεαρή ηλικία, τόσο καλύτερες θα είναι οι βάσεις που θα χτίσουμε για ένα λαμπρό μέλλον.

Η παγκόσμια εκπαιδευτική κοινότητα και οι κυβερνήσεις έχουν αρχίσει να το αντιλαμβάνονται αυτό και ξεκινούν να επενδύουν περισσότερο ώστε η ποιότητα της εκπαίδευσης να βελτιώνεται ολοένα και περισσότερο προς αυτή την κατεύθυνση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πρωτοβουλία της πολιτείας του Μισούρι στις ΗΠΑ να επιβάλλει έναν έμμεσο φόρο 50 σεντς σε προϊόντα καπνού τα οποία προορίζονται για την ενίσχυση της σχολικής εκπαίδευσης σε νεαρές ηλικίες.

Τα παιδιά όταν είναι μικρά, λειτουργούν σαν σφουγγάρια απορροφώντας πληροφορίες, εμπειρίες και στοιχεία για τον κόσμο γύρω τους με ταχύτατους ρυθμούς – αυτό όμως συμβαίνει ταυτόχρονα χωρίς να έχουν την ικανότητα να φιλτράρουν τις γνώσεις και τις πληροφορίες που παίρνουν από κάποιο συμπεριφορικό φίλτρο, μιας και δεν έχουν αναπτύξει ακόμα την προσωπικότητά τους. Γι' αυτό και υπάρχει κίνδυνος, αν τα ερεθίσματα που παίρνουν δεν είναι αυτά που θα έπρεπε να παίρνουν, να επηρεάζονται ανεπανόρθωτα στη μετέπειτα ζωή τους. Οι νεαρές ηλικίες είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες και θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται από τους εκπαιδευτές αλλά και από την οικογένεια αναλόγως.

Η αυξανόμενη ανάγκη για πρακτική εκπαίδευση των παιδιών και η αδυναμία των γονιών να συμμετέχουν ενεργά σε αυτή λόγω έλλειψης χρόνου, δημιούργησε μία ολόκληρη βιομηχανία ηλεκτρονικών εφαρμογών που απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας. Οι επιλογές είναι πλέον αμέτρητες και πολλές από αυτές είναι ιδιαίτερα ποιοτικές. Δεδομένου ότι η χρήση τους από εκπαιδευτές και γονείς είναι σε λογικά πλαίσια, οι ηλεκτρονικές εφαρμογές είναι άλλος ένας τρόπος για να γίνει η εκπαίδευση των παιδιών ακόμα πιο συναρπαστική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο «ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ» ΤΟΝ ΔΑΣΚΑΛΟ

4.1 Η «Νέα Παιδαγωγική» του Νίκου Καζαντζάκη

Περίληψη

Τα συναισθήματα του νεαρού Ν. Καζαντζάκη τη μέρα που πρόκειται να πάει για πρώτη φορά στο σχολείο είναι ανάμεικτα. Από τη μια νιώθει χαρούμενος και ανυπόμονος να βιώσει αυτή την πρωτόγνωρη εμπειρία, καπό την άλλη αισθάνεται φόβο για το άγνωστο του σχολείου. Η ευχή της μάνας του και η παρουσία του πατέρα του τού δίνει την αίσθηση της στήριξης και της προστασίας.

Πλησιάζοντας όλο και περισσότερο στο σχολείο, ο φόβος και η αγωνία κορυφώνονται. Ο δάσκαλος φάνηκε στο κατώφλι κρατώντας μια μακριά βίτσα, το "κορυφαίο παιδαγωγικό εργαλείο". Άσχημος και αυστηρός ης προς τη μορφή. Οι συστάσεις ακολούθησαν με το δάσκαλο, ο οποίος καθυσύχασε τον καπετάν Μιχάλη, ότι ο γιος του θα λάμβανε την καλύτερη παιδαγωγική με τη βοήθεια της «βίτσας». Ο Διευθυντής του σχολείου είχε έρθει με σπουδές από την Αθήνα και υιοθετούσε τη «Νέα Παιδαγωγική». Κάθε φορά που κάποιος μαθητής έκανε φασαρία τους ξεκούμπωνε τα παντελονάκια και ξεκινούσε τις βουρδουλιές, τα χτυπήματα με τη βίτσα μέχρι να βγει αίμα.

Κάποια μέρα, ο νεαρός Ν. Καζαντζάκης σήκωσε το χέρι του, για να ρωτήσει το δάσκαλο σχετικά με την ύπαρξη της «Νέας Παιδαγωγικής»

(Πού είναι, κυρ δάσκαλε, ρώτησα, η Νέα Παιδαγωγική; γιατί δεν έρχεται στο σχολείο;).

Στο άκουσμα αυτής της απορίας ο δάσκαλος αφήνιασε. Τον αποκάλεσε αυθάδη, τον διέταξε να ξεκουμπώσει το παντελόνι του και ξεκίνησε την εφαρμογή της «Νέας Παιδαγωγικής», τα χτυπήματα, τις βουρδουλιές. Πέρα από τη βάνανση παιδαγωγική συμπεριφορά του, ο δάσκαλος ήταν και πονηρός, λέγοντας στους μαθητές του να φέρουν μαζί τους αυγά ή βούτυρο, προκειμένου να καταλάβουν «καλύτερα» πώς ανακάλυψε ο Χριστόφορος Κολόμβος την Αμερική.

Βασική ιδέα του κειμένου είναι οι οδυνηρές εμπειρίες του Ν. Καζαντζάκη από αυταρχικές παιδαγωγικές αντιλήψεις και πρακτικές που ανήκουν πλέον στο παρελθόν.

Ακολουθώς, αναφέρεται ακριβώς το απόσπασμα{36}:

Με τα μαγικά πάντα μάτια, με το πολύβουο, γεμάτο μέλι και μέλισσες μυαλό, μ' ένα κόκκινο μάλλινο σκούφο στο κεφάλι και τσαρουχάκια με κόκκινες φούντες στα πόδια, ένα πρωί κίνησα, μισό χαρούμενος, μισό αλαφιασμένος, και με κρατούσε ο πατέρας μου από το χέρι. Η μητέρα μου είχε δώσει ένα κλωνί βασιλικό να τον μυρίζομαι, λέει, να παίρνω κουράγιο, και μου κρέμασε το χρυσό σταυρουλάκι της βάφτισής μου στο λαιμό.

— Με την ευχή του Θεού και με την ευχή μου..., μουρμούρισε και με κοίταζε με καμάρι.

Ήμουν σαν ένα μικρό καταστολισμένο σφαγάρι κι ένιωθα μέσα μου περφάνια και φόβο· μα το χέρι μου ήταν σφηνωμένο βαθιά μέσα στη φούχτα του πατέρα μου κι αντρείευόμουν. Πηγαίναμε, πηγαίναμε, περάσαμε τα στενά σοκάκια, φτάσαμε στην εκκλησιά του Αϊ-Μηνά, στρίψαμε, μπήκαμε σ' ένα παλιό χτίρι, με μια φαρδιάν αυλή, με τέσσερις μεγάλες κάμαρες στις γωνιές κι ένα κατασκονισμένο πλατάνι στη μέση. Κοντοστάθηκα, δείλιασα· το χέρι μου άρχισε να τρέμει μέσα στη μεγάλη ξεστή φούχτα.

Ο πατέρας μου έσκυψε, άγγιξε τα μαλλιά μου, με χάδεψε· τινάχτηκα· ποτέ δε θυμόμουν να μ' έχει χαδέψει· σήκωσα τα μάτια και τον κοίταξα τρομαγμένος. Είδε πως τρόμαξα, τράβηξε πίσω το χέρι του:

— Εδώ θα μάθεις γράμματα, είπε, να γίνεις άνθρωπος· κάμε το σταυρό σου.

Ο δάσκαλος πρόβαλε στο κατώφλι· κρατούσε μια μακριά βίτσα και μου φάνηκε άγριος, με μεγάλα δόντια, και κάρφωσα τα μάτια μου στην κορφή του κεφαλιού του να δω αν έχει κέρατα· μα δεν είδα, γιατί φορούσε καπέλο.

— Ετούτος είναι ο γιος μου, του 'πε ο πατέρας μου.

36 Ν. Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*

Ξέμπλεξε το χέρι μου από τη φούχτα του και με παρέδωσε στο δάσκαλο.

— Το κρέας δικό σου, του 'πε, τα κόκαλα δικά μου· μην τον λυπάσαι, δέρνε τον, κάμε τον άνθρωπο.

— Έγνοια σου, καπετάν Μιχάλη· έχω εδώ το εργαλείο που κάνει τους ανθρώπους, είπε ο δάσκαλος κι έδειξε τη βίτσα.

Από το Δημοτικό Σκολεϊό απομένει ακόμα στη θύμησή μου ένας σωρός παιδικά κεφάλια, κολλητά το ένα πλάι στο άλλο, σαν κρανία· τα πιο πολλά θα 'χουν γίνει κρανία. Μα απάνω από τα κεφάλια αυτά απομένουν μέσα μου αθάνατοι οι τέσσερις δασκάλοι.

[...]

Στην Τετάρτη Τάξη βασίλευε και κυβερνούσε ο Διευθυντής του Δημοτικού. Κοντοπίθαρος, μ' ένα γενάκι σφηνωτό, με γκρίζα πάντα θυμωμένα μάτια, στραβοπόδης. «Δε θωράς, μωρέ, τα πόδια του», λέγαμε ο ένας στον άλλο σιγά να μη μας ακούσει, «δε θωράς, μωρέ, πώς τυλιγαδίζουν τα πόδια του; και πώς βήχει; Δεν είναι Κρητικός». Μας είχε έρθει σπουδασμένος από την Αθήνα κι είχε φέρει, λέει, μαζί του τη Νέα Παιδαγωγική. Θαρρούσαμε πως θα 'ταν καμιά νέα γυναίκα και την έλεγαν Παιδαγωγική· μα όταν τον αντικρίσαμε για πρώτη φορά ήταν ολομόναχος· η Παιδαγωγική έλειπε, θα 'ταν σπίτι. Κρατούσε ένα μικρό στριφτό βούρδουλα, μας έβαλε στη γραμμή κι άρχισε να βγάζει λόγο. Έπρεπε, λέει, ό,τι μαθαίναμε να το βλέπαμε και να το αγγίζαμε ή να το ζωγραφίζαμε σ' ένα χαρτί γεμάτο κουκκίδες. Και τα μάτια μας τέσσερα· αταξίες δε θέλει, μήτε γέλια, μήτε φωνές στο διάλειμμα· και σταυρό τα χέρια. Και στο δρόμο, όταν δούμε παπά, να του φιλούμε το χέρι. «Τα μάτια σας τέσσερα, κακομοίρηδες, γιατί αλλιώς, κοιτάχτε εδώ!», είπε και μας έδειξε το βούρδουλα. «Δε λέω λόγια, θα δείτε έργα!» Κι αλήθεια είδαμε· όταν κάναμε καμιά αταξία ή όταν δεν ήταν στα κέφια του, μας ξεκούμπωνε, μας κατέβαζε τα πανταλονάκια και μας έδερνε κατάσαρκα με το βούρδουλα· κι όταν βαριόταν να ξεκουμπώσει, μας έδινε βουρδουλίες στ' αυτιά, ωσότου έβγαινε αίμα.

Μια μέρα έδεσα κόμπο την καρδιά μου, σήκωσα το δάχτυλο:

— Πού είναι, κυρ δάσκαλε, ρώτησα, η Νέα Παιδαγωγική; γιατί δεν έρχεται στο σχολειό;

Μαθητές Δημοτικού Σχολείου (αρχές 20ού αι.)

Τινάχτηκε από την έδρα, ξεκρέμασε από τον τοίχο το βούρδουλα.

— Έλα εδώ, αυθάδη, φώναξε, ξεκούμπωσε το πανταλόνι σου.

Βαριόταν να το ξεκουμπώσει μόνος του.

— Να, να, να, άρχισε να βαράει και να μουγκρίζει.

Είχε ιδρώσει, σταμάτησε.

— Να η Νέα Παιδαγωγική, είπε, κι άλλη φορά σκασμός!

Ήταν όμως και πονηρούτσικος ο σύζυγος της Νέας Παιδαγωγικής. Μια μέρα μας λέει: «Αύριο θα σας μιλήσω για το Χριστόφορο Κολόμβο, πώς ανακάλυψε την Αμερική. Μα για να καταλάβετε καλύτερα, να κρατάει καθένας σας κι από ένα αυγό· όποιος δεν έχει αυγό, ας φέρει βούτυρο!».

Παράδειγμα προς αποφυγήν

Η «Νέα Παιδαγωγική» έρχεται σε αντίθεση με παλαιότερες μεθόδους οι οποίες στηρίζονταν σε έναν εγκεφαλικό τρόπο προσέγγισης της γνώσης. Δηλαδή τα παιδιά αποκτούσαν νέες γνώσεις, αποστηθίζοντας κομμάτια του βιβλίου χωρίς καλά καλά να καταλαβαίνουν τι διαβάζουν.

Αυτή η μέθοδος στις μέρες μας θεωρείται εντελώς απαράδεκτη.

Επιπλέον, στηρίζονταν στην εντελώς αυταρχική και καταπιεστική συμπεριφορά του δασκάλου απέναντι στους μαθητές, χωρίς ίχνος κατανόησης ή ευαισθησίας απέναντι στην ηλικία τους και τις παιδικές ζαβολιές τους. Συχνά μάλιστα ο δάσκαλος τιμωρούσε τους μαθητές ή τους έδινε ξύλο.

Από τη μια μεριά βλέπουμε την τρυφερή και ευαίσθητη στάση της μάνας, η οποία προσπαθεί να εμψυχώσει και να στηρίξει το μικρό παιδί στην καινούρια εμπειρία της ζωής του (πρώτη μέρα στο Δημοτικό Σχολείο) κρεμώντας στο λαιμό του το χρυσό σταυρουλάκι της βάφτισης και δίνοντάς του να μυρίζει ένα κλωνί βασιλικό.

Από την άλλη μεριά, βλέπουμε την αυστηρή και ψυχρή στάση του πατέρα του. Ο πατέρας παρουσιάζεται δυναμικός και σοβαρός, αλλά ποτέ δεν έχει δείξει στο παρελθόν την παραμικρή τρυφερότητα στο γιο του. Έτσι, όταν τον χαϊδεύει για πρώτη φορά, την ημέρα που τον συνοδεύει στο σχολείο, ο μικρός μένει έκπληκτος και απορεί. Η ξαφνική και απρόσμενη κίνηση τρυφερότητας του πατέρα αντί να τον αποφορτίσει (= να τον χαλαρώσει) τον τρομάζει και τον κάνει να αισθανθεί σύγχυση, διότι κάτι τέτοιο δεν έχει ξανασυμβεί.

Πρόκειται για μία παλαιότερη αντίληψη αγωγής σύμφωνα με την οποία οι γονείς (και ιδιαίτερα ο πατέρας) αποφεύγουν τις εκδηλώσεις αγάπης και τρυφερότητας απέναντι στα παιδιά τους, τα κρατούν σε απόσταση και τους επιβάλλουν πειθαρχία. Έχουμε ένα μοντέλο πατριαρχικής οικογένειας, όπου ο πατέρας είναι ο απόλυτος κυρίαρχος και εξουσιαστής όλων. Τα συναισθήματα του παιδιού είναι ανάμεικτα. Από τη μια μεριά νιώθει χαρούμενος και περήφανος που πηγαίνει στο σχολείο, από την άλλη νιώθει φόβο για το άγνωστο, αγωνία, ανασφάλεια με την επισημότητα της προετοιμασίας. Η μάνα τον στηρίζει συναισθηματικά ενώ ο πατέρας του προξενεί φόβο και σύγχυση. Ιδιαίτερα δε όταν δίνει στον δάσκαλο την ελευθερία να δίνει στον παιδί του ξύλο.

4.2 Η δασκάλα κυρία Ντορεμί

Το μυθιστόρημα αυτό, όπως εξηγήσαμε παραπάνω είναι μια αυτοβιογραφία γραμμένη σε πρώτο πρόσωπο. Κεντρικό πρόσωπο είναι η Κατερίνα Μακρή, η ίδια η συγγραφέας, μοναχοκόρη πλούσιων γονιών, που όμως ξέπεσαν οικονομικά. Η Κατερίνα, στο διάστημα του μεσοπολέμου επιστρέφει από το Παρίσι όπου ζούσε και διορίζεται καθηγήτρια Γαλλικών σε ένα γυμνάσιο του Ρεθύμνου. Επειδή όμως αναγκάζεται να διδάξει και μουσική, τα παιδιά τη φωνάζουν Κυρία Ντορεμί. Αφηγείται με πολύ χιούμορ τις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην κλειστή κοινωνία της πόλης αυτής, τις σχέσεις της με τους μαθητές και τους τρόπους με τους οποίους τους έκανε να εκτιμήσουν την ίδια αλλά και να αγαπήσουν τα μαθήματα που δίδασκε, τις σχέσεις της με τους γονείς, που δεν την αποδέχτηκαν και την αντιμετώπισή της από τους συναδέλφους της και τους ανωτέρους της (Γυμνασιάρχη και Επιθεωρητή).

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της καθηγήτριας ως προς την εξωτερική^{37} της εμφάνιση τόσο από το Γυμνασιάρχη, μόλις την

37 ...«μα όπως είστε και κοντούλα, φαίνεστε πιο μικρή», Λ. Νάκου, *κυρία Ντορεμί*, σ.15

πρωτοσυναντά επειδή είναι πολύ μικρόσωμη, όσο και μέσα από την εντύπωση{38} που προκαλεί στον πρώτο άνθρωπο που τη βλέπει. Αλλά και λίγο αργότερα σε συζήτηση με το Γυμνασιάρχη, ο ίδιος χωρίς να θέλει να την πληγώσει{39} της λέει ότι δεν είναι γεννημένη να γίνει δασκάλα.

Αυτή η καθηγήτρια θα πρέπει να διδάξει το μάθημα των Γαλλικών σε πολυάριθμα τμήματα ατίθασων και ζωηρών παιδιών. Τόσο ο γυμνασιάρχης όσο και οι συνάδελφοί της δεν πιστεύουν πως θα τα καταφέρει. Ο συνάδελφός της καθηγητής των Γαλλικών μάλιστα, που «υπόφερνε από άσθμα» και ήθελε να βγει στη σύνταξη «αλλά δεν είχε κλείσει ακόμα τον καιρό του και τον βαστούσαν», δεν τη βλέπει με καλό μάτι, γιατί όπως η ίδια έχει καταλάβει, φοβόταν πως θα γινόταν αιτία να χάσει τη θέση του ή την υπόληψή του.

Η Κατερίνα όμως οπλισμένη με αγάπη τόσο προς τα παιδιά όσο και για το μάθημα που διδάσκει, τους διαψεύδει. Έρχεται να γκρεμίσει το στερεότυπο του εκπαιδευτικού εκείνης της εποχής, που περιγράφεται από το γυμνασιάρχη και που ήθελε το δάσκαλο «αγέλαστο, σοβαρό, κατσούφη». Μάλιστα οι συνάδελφοί της πίστευαν πως για να επιβληθεί ο καθηγητής στην τάξη, είναι ανάγκη να τον σέβονται και να τον φοβούνται οι μαθητές. Η ίδια δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον της για τα παιδιά, τους μιλάει στο συναίσθημά τους κι αυτά καταλαβαίνουν πως κάτι διαφορετικό συμβαίνει με αυτή την καθηγήτρια.

Η Κατερίνα είναι ο τύπος της δασκάλας που πλησιάζει τους μαθητές, συμπάσχει μαζί τους. Προσπαθεί να κερδίσει την αγάπη τους μέσα από

38 ... «Α, μωρέ, φάσκελα που θέλει το Υπουργείο, ... Κοίτα τι μας στέλνει! Πότε γέρους δίχως δόντια, πότε κοπελίτσες που μου φτάνουν ως το γόνατο!», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.26

39 ... «Τι να σας πω κόρη μου! Δε θέλω να σας πληγώσω, μα δεν είστε πλασμένη για δασκάλα... Φαίνεστε μικροκαμωμένη, είστε και λίγο γελαστούλα, γι αυτό σας παίρνουν τον αέρα....»,
Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.121

τη δική της αγάπη προς αυτούς. Μερικές φορές όμως δεν τα καταφέρνει. Αλλά και πάλι δεν αποθαρρύνεται, δεν αλλάζει στάση. Ακόμα έρχεται και σε σύγκρουση με τους κατοίκους προκειμένου να πράξει αυτό που της επιτάσσει η ψυχή της. Είναι η εκπαιδευτικός η οποία επιλέγει να αγνοήσει τις αρχές του τόπου και να προσπαθήσει να ζήσει ανεξάρτητα από τις συνήθειες και τη θέληση των ανθρώπων του. Βέβαια δεν το έκανε από πρόθεση και διάθεση σύγκρουσης με το κατεστημένο αλλά από άγνοια και υπακούοντας μόνο στα αισθήματά της.

Μέσα από τα μάτια της Κατερίνας έχουμε την περιγραφή του Γυμνασιάρχη{40} που δείχνει άνθρωπο που δείχνει έναν άνθρωπο συνεργάσιμο και όχι από κείνους τους προϊσταμένους που τυραννούν το προσωπικό τους με σχολαστικισμούς. Περιγράφει όμως και δύο γυναίκες συναδέλφους της, την καθηγήτρια των Ελληνικών, η οποία ήταν όμορφη σαν αρχαία Ελληνίδα {41} και την καθηγήτρια της γυμναστικής{}42, η οποία ήταν πιο κοντά στο δικό της σωματότυπο. Τους άντρες{43} συναδέλφους της, Κρητικούς τους βλέπει ψηλούς και αγέρωχους.

Δεν απολαμβάνει όμως της εκτίμησης των Ρεθυμνιωτών, οι οποίοι δεν τη βλέπουν με καλό μάτι. Δεν εγκρίνουν πολλές από τις ενέργειές της και τις παρέες της, τόσο μέσα στο σχολείο όσο κι έξω από αυτό. Ακόμα κι όταν επισκέπτεται έναν άρρωστο από φυματίωση μαθητή της, την κατηγορούν πως βάζει σε κίνδυνο και την υγεία των υπόλοιπων παιδιών.

40 «...ένα μεσόκοπο κύριο, ευγενικό, λεπτό και κοντούλη, με χρυσά γυαλιά και φρεσκοζυρισμένο. Όλη του η εμφάνιση έδειχνε πολιτισμένον άνθρωπο», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.23

41 «...έμοιαζε με κάτι μορφές που βλέπει κανείς στ' αρχαία νομίσματα των Μυκηνών ή στα μωσαϊκά των Ετρούσκων. Είχε πεταχτά μαύρα μάτια, μύτη στενή, χείλη χοντρά, μαλλιά μαύρα και κατσαρά που πλαισίωναν ένα πρόσωπο αδύνατο, σχεδόν μαυριδερό. Ήταν λεπτή και κοντούλα, μα καλοκαμωμένη», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.

42 «... κοντούλα και πολύ λεπτή...», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.51

43 «ψηλούς, καλοκαμωμένους μ' ένα ύφος αγέρωχο και μαύρα φλογερά μάτια», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.59

Η οργή τους όμως κορυφώνεται όταν τα φτιάχνει με έναν μαθητή της, το Λευτέρη, παρά το ότι είναι μεγαλύτερός της σε ηλικία. Τελικά αναγκάζεται να φύγει από το νησί με προτροπή του Επιθεωρητή τον οποίο επισκέφτηκε, ύστερα από συμβουλή του Γυμνασιάρχη.

Τόσο ο Γυμνασιάρχης όσο και ο Επιθεωρητής αποκλίνουν από το στερεότυπο όσων υπηρετούσαν σε τέτοιες θέσεις. Συνήθως σ' αυτές τις θέσεις ήταν άνθρωποι σκληροί, που ενέπνεαν φόβο σε καθηγητές και μαθητές, αντιπαθητικοί, πολλές φορές αυστηροί σε σημείο αδικίας, τιμωροί, με αντιπαιδαγωγική θα λέγαμε συμπεριφορά. Έτσι ακριβώς περιγράφει^{44} ο τωρινός γυμνασιάρχης και τον δικό του γυμνασιάρχη όταν πρωτοδιορίστηκε. Αυτοί εδώ όμως ήταν άνθρωποι ευγενικοί, καταδεκτικοί, καλλιεργημένοι, με κατανόηση και συναδελφικότητα. Δεν τα βάζουν όμως με την τοπική κοινωνία παρά το ότι υποστηρίζουν την Κατερίνα. Δε θέλουν να έρθουν σε ρήξη με το κατεστημένο. Συμβιβάζονται με τον τρόπο ζωής της τοπικής κοινωνίας, με τις αρχές της, για να ζουν κι εκείνοι ήσυχοι.

Όμως όσο συνεργάσιμοι ήταν οι προϊστάμενοί της, τόσο καχύποπτοι και με σκεπτικισμό, από το φόβο σύγκρισης, ήταν οι συνάδελφοί της, άλλοι από τους οποίους την αντιμετώπιζαν με ζήλεια που κατόρθωσε να δαμάσει αυτά τα ατίθασα παιδιά και άλλοι με διαβολή.

Ο τύπος του εκπαιδευτικού που παρουσιάζεται σε αυτό το μυθιστόρημα και που εκπροσωπεί η Κατερίνα, είναι εκείνος που προσπαθεί να υπηρετήσει το λειτούργημά του με ευσυνειδησία, ανεξάρτητα από τις δυσχέρειες που συναντά. Είναι αυτός που εφευρίσκει τρόπους προσέγγισης των ατίθασων μαθητών, αυτός που προχωρά με γνώμονα την αγάπη και την προσφορά σε όλους. Και όλα αυτά με την

44 ...«Είχαμε κει γυμνασιάρχη ένα γεροφωνακλά, έναν απαίσιο, που τσάκιζε τα παιδιά στο ξύλο», », Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.59

πολιτεία να μη συμμετέχει στην αξιοπρεπή αμοιβή του. Αυτό τεκμηριώνεται μέσα από τον παππού{45} του Λευτέρη, ο οποίος δεν επιθυμεί με τίποτα να τον δει δάσκαλο.

Ο άλλος τύπος του εκπαιδευτικού, μέσα όμως από τα μάτια της Κατερίνας και κατ' επέκταση της συγγραφέως, είναι ο αδιάφορος. Αυτός εκπροσωπείται από τον καθηγητή των γαλλικών, ο οποίος δεν πολυσκοτίζεται για το αν θα μάθουν οι μαθητές του γαλλικά. Τώρα μάλιστα που κόντευε να πάρει και σύνταξη. Ίσως και ο ίδιος να μην είχε αξίες{46}. Όπως καταλαβαίνουμε η προσφορά ενός τέτοιου ανθρώπου θα ήταν ανάλογη και καμιά σύγκριση δεν μπορεί να γίνει με την προσφορά της Κατερίνας.

Φωτ. από την ελληνική σειρά «κυρία Ντορεμί», που προβαλλόταν στην ΕΡΤ το 1983

45 «Βρε, δε θέλω να σε κάνω δάσκαλο, να ψοφήσεις της πείνας!», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ.43

46 «..... τον καιρό εκείνο, τον παλιό, για να γίνεις καθηγητής των Γαλλικών αρκούσε να ήξερες λίγα «γαλλικούλια», να γνώριζες κανέναν υπουργό, να 'χες τα «μέσα» κι ευθύς σε διόριζαν.», Λ. Νάκου, κυρία Ντορεμί, σ. 48

4.3 Ο ρόλος του δασκάλου σήμερα

Σήμερα ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι πολύ πιο σύνθετος απ' ό,τι στις προηγούμενες εποχές. Οι συμμίξεις των πολιτισμών και κυρίως το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, οι οικονομικοί πρόσφυγες, οι διαρκείς τεχνολογικές και επιστημονικές επαναστάσεις, οι ριζοσπαστικές παραγωγικές ανακατατάξεις επηρεάζουν αποφασιστικά το παιδαγωγικό παιχνίδι και φυσικά την εικόνα του εκπαιδευτικού.

Δεν είναι μοναδική κύρια ευθύνη του εκπαιδευτικού η μετάδοση γνώσεων και η ανάπτυξη κάποιων βασικών δεξιοτήτων στους μαθητές. Πρέπει:

- α) Να μάθει τον μαθητή να ξεχωρίζει τη γνώση από την πληροφόρηση και να προάγει τις γνώσεις που συνορεύουν με τους δύσβατους τόπους της σοφίας και της αρετής.
- β) Να μάθει το παιδί να μαθαίνει μόνο του.
- γ) Να οργανώνει την εξωσχολική γνώση.
- δ) Να αναπτύξει την πολιτισμική όψη του σχολείου.

Το σχολείο πρέπει να μιλήσει για όλα τα ζητήματα, γιατί από τα μορφωτικά εφόδια που παρέχει στους μαθητές θα κριθεί το αν ο αυριανός πολίτης θα μπορεί να γευθεί όλα τα αγαθά του πολιτισμού και να συμμετέχει στις κοινωνικές εξελίξεις. Επομένως, η ενδυνάμωση του παιδαγωγικού ρόλου του εκπαιδευτικού είναι καθοριστική. Απαιτείται προς τούτο η ανάπτυξη της επαγγελματικής συνείδησης και υπευθυνότητας των εκπαιδευτικών. Και εδώ πρέπει να αναφερθεί: η καθιέρωση της παιδαγωγικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών, η διαμόρφωση άρτιου δικτύου επιμόρφωσης, η ουσιαστική οικονομική αναβάθμιση και η βελτίωση των εργασιακών συνθηκών του εκπαιδευτικού. Υπάρχουν σοβαρά προβλήματα ανορθολογισμού που διατρέχουν το εκπαιδευτικό μας σύστημα και που διαπερνούν και το ρόλο του εκπαιδευτικού. α) Το παιδαγωγικό έλλειμμα που παρατηρείται στους κόλπους της οικογένειας και το οποίο μεταφέρεται στο σχολείο. β) Η χρησιμοθηρική αντιμετώπιση του σχολείου από την κοινωνία, όπου η έννοια του «χρήσιμου» περιορίζεται στην επαγγελματική εξέλιξη των νέων. γ) Το, πέραν κάθε ορίου, φαινόμενο της παραπαιδείας. Εδώ πρέπει, φυσικά, να προσθέσουμε και το γεγονός της έλλειψης αξιολόγησης του

εκπαιδευτικού έργου και του εκπαιδευτικού. Και αυτή η παρένθεση πρέπει να κλείσει. Η αξιολόγηση πρέπει να συνδεθεί συστηματικά με την προσπάθεια βελτίωσης του εκπαιδευτικού συστήματος.

Ο εκπαιδευτικός διατρέχει τον κίνδυνο να «υπαλληλοποιηθεί»^{47}. Πρέπει, λοιπόν, να είναι διαρκώς ανατρεπτικός σε κάθε αδρανειακή τάση, να καινοτομεί και να ανατροφοδοτεί, με καινούργια ευρήματα τις εμπειρίες του.

Οφείλει να ανοίγει μόνος του δρόμους στους ευρείς ορίζοντες της μάθησης.

Και αυτό μπορεί να γίνει: α)μετασχηματίζοντας τη διδακτική μεθοδολογία β)αναπτύσσοντας ερευνητικές δραστηριότητες με τους μαθητές του γ) παίρνοντας πρωτοβουλίες ευρύτερου μορφωτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, δ) ανακαλύπτοντας διαφοροποιημένες παιδαγωγικές μεθόδους που θα απευθύνονται πιο αποτελεσματικά σε κάθε επιμέρους ομάδα μαθητών και έτσι θα αντιμετωπίζει ως ένα βαθμό το φαινόμενο της σχολικής αποτυχίας και της κοινωνικής ανισότητας και ε) τροφοδοτώντας τα ερωτήματα, τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες των νέων με την υιοθέτηση μιας κουλτούρας στοχαστικού δασκάλου.

Ο εκπαιδευτικός είναι ως ένα βαθμό διανοούμενος. Ακριβώς γιατί επιχειρεί να διαμορφώσει συνειδήσεις, να εξανθρωπίσει τον άνθρωπο, να καλλιεργήσει την εικόνα του χειραφετημένου πολίτη. Γι' αυτό, πριν από το όποιο επιστημονικό αντικείμενο και τη μετάδοση των σχετικών γνώσεων, είναι υποχρεωμένος να διαπαιδαγωγεί σε ένα ανθρωπιστικό σύστημα αξιών: αλληλεγγύης, σεβασμού, κοινωνικής δικαιοσύνης και πνευματικής ελευθερίας.

47 Ν. Τσούλιας, *Ο ρόλος του Εκπαιδευτικού*

4.3.1 Τρόποι διδασκαλίας

Πρέπει πρώτα και πάνω απ' όλα να επαναπροσδιορισθεί ο ρόλος του σχολείου ως ενός ιδρύματος όπου η γνώση μεταδίδεται μέσω της διδασκαλίας από γνώστες διδάσκοντες προς “ευήκοους” μαθητές, που θα πρέπει, δηλαδή, να έχουν πεισθεί (μέσα από αυτό το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα) ότι προσέρχονται εκεί για την κτήση της βέλτιστης ποσότητας γνώσης.

Πολλοί ενήλικες θυμούνται, πολλά χρόνια μετά την αποφοίτησή τους, κάποιους εκπαιδευτικούς, που τους είχε κάνει εντύπωση η ευρύτητα των γνώσεών τους και ο τρόπος με τον οποίον μετέδιδαν στους μαθητές το μάθημα, σε τρόπο ώστε, τόσα χρόνια μετά, να θυμούνται ακόμα και λεπτομέρειες των παραδόσεων, που τους έχουν για πάντα εντυπωθεί στη μνήμη τους.

Δεν είναι λίγοι δε, εκείνοι που κάποιος τέτοιος δάσκαλος/καθηγητής υπήρξε η αιτία για να σφραγισθεί η ζωή τους για πάντα, με το να καταστεί το έναυσμα και ο καθοδηγητής τους για τις επιλογές τους στις σπουδές και τη σταδιοδρομία τους. Για την επίτευξη αυτού του ρόλου, το σχολείο θα πρέπει, βεβαίως, να διαθέτει σε υψηλό ποσοστό τους κατάλληλους διδάσκοντες.

Άλλωστε το κριτήριο για το χαρακτηρισμό κάποιου σχολείου ως καλού – σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο αναφοράς – είναι (ή έστω θα πρέπει να είναι) η αναλογία καλών εκπαιδευτικών επί του συνόλου του εκπαιδευτικού προσωπικού του συγκεκριμένου σχολείου στη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου αναφοράς.

Με τη σειρά τους οι κατάλληλοι εκπαιδευτικοί είναι δυνατόν να προέλθουν μόνο από ένα κατάλληλο εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή από κατάλληλα σχολεία. Ολοκληρώνεται έτσι, ο απαιτούμενος παραγωγικός κύκλος της εκπαίδευσης.

Με βάση τα παραπάνω, σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα, που θα συνίσταται από σχολεία, όπου ο εκπαιδευτικός χρόνος θα αναλώνεται:

- στη διδασκαλία, τη μετάδοση δηλαδή της γνώσης
- στον προσανατολισμό των μαθητών προς την κτήση γνώσης σε βέλτιστο βαθμό δεν μπορεί να “χωράνε” σχολεία όπου χωρίς προηγουμένως να μεταδοθεί η γνώση, χωρίς δηλαδή να υπάρξει διδασκαλία από κατάλληλους να το πράξουν διδάσκοντες, θα ζητείται από τους μαθητές η εξέταση του γνωστικού τους επιπέδου.

Αυτός ο τύπος σχολείου, σχολείου-εξεταστικού κέντρου και όχι εκπαιδευτικού ιδρύματος, είναι, δυστυχώς, ο τύπος σχολείου που προσιδιάζει στα περισσότερα σημερινά σχολεία. Ο “πεπλανημένος” {48} αυτός ρόλος των σημερινών σχολείων, επιτείνεται, μεταξύ άλλων, και από την κακή νοοτροπία, ως επί το πλείστον ανεπαρκών εκπαιδευτικών, που μοναδική τους φροντίδα φαίνεται να είναι η κακώς νοούμενη και παρεξηγημένη, τυπική εφαρμογή εγκυκλίων του Υπουργείου Παιδείας σχετικά με το πλήθος τεστς και διαγωνισμάτων που ορίζεται ότι πρέπει να διεξάγονται εντός του διδακτικού έτους.

Εν ολίγοις, δεν φαίνεται να είναι αντιληπτό, από τέτοιους εκπαιδευτικούς, το γεγονός ότι για να εξετασθούν μαθητές για το γνωστικό τους επίπεδο, θα πρέπει πρώτα να έχουν τύχει επιμελούς διδασκαλίας των προς εξέταση γνώσεων.

Εμπλουτισμός/Βελτίωση των μεθόδων διδασκαλίας

Με δεδομένο, σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, ένα σχολείο με ρόλο την εκπαίδευση μέσω επιμελούς διδασκαλίας, είναι φυσικό να αναζητά κανείς διαρκώς τον εμπλουτισμό και τη βελτίωση των μεθόδων, μέσω των οποίων επιτελείται ο συνεπαγόμενος σκοπός.

48 Αντώνης Δερνέλλης, *Μεταρρύθμιση στην παιδεία*.

Κριτήρια αναζήτησης μεθόδων διδασκαλίας:

- οι δυνατότητες της τεχνολογικής προόδου
- οι δυνατότητες μίας ευρύτερης αντίληψης του χώρου διδασκαλίας
Η βελτιστοποίηση στη διδασκαλία και εν τέλει στη μάθηση, σύμφωνα με όλους τους μελετητές και μεθοδολόγους της Παιδαγωγικής, επιτυγχάνεται με τη χρήση των τεχνολογικά, πλέον, προηγμένων εποπτικών μέσων διδασκαλίας, γιατί αυτά συντελούν στη δημιουργία σαφών παραστάσεων στους μαθητές. Πράγματι,
- η διδασκαλία με τη βοήθεια εποπτικών μέσων, ιδίως μαθημάτων όπως, η Φυσική, η Μελέτη Περιβάλλοντος, η Ιστορία, τα Θρησκευτικά κτλ, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις ενέργειες του δασκάλου και των μαθητών
- τα εποπτικά μέσα δημιουργούν στους μαθητές τα κατάλληλα κίνητρα για δραστηριοποίηση και ενεργή συμμετοχή την ώρα του μαθήματος, τους αφυπνίζουν, ενισχύοντας παράλληλα τις προσπάθειές τους για γνώση
- τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας διευκολύνουν την ενεργητική μάθηση, την ομαδο-συνεργατική διδασκαλία και τη βιωματική προσέγγιση της γνώσης.

Η κατάλληλη εκπαίδευση και όπου απαιτείται η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών μπορεί επίσης να τους καλλιεργήσει την αντίληψη ότι με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών τους δίνεται η δυνατότητα να εφαρμόσουν νέες μεθόδους και διδακτικές πρακτικές.

➤ Χρήση νέων χώρων για διδασκαλία

Η χρήση νέων χώρων για διδασκαλία, όπως για παράδειγμα μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι, χώροι εργασίας κτλ, μπορούν να διευκολύνουν τη σύνδεση του μορφωτικού περιεχομένου με θέματα της πραγματικής ζωής των μαθητών. Αυτού του είδους οι συνδέσεις λειτουργούν αμφίδρομα.

Η διδασκαλία στους κλασσικούς χώρους των σχολείων μπορεί με αυτόν τον τρόπο να εμπλουτισθεί με εμπειρίες της καθημερινής ζωής. Έτσι οι μαθητές – αλλά και οι εκπαιδευτικοί που θα μπουν σε διαδικασία μελέτης της σύνδεσης των σχολικών γνώσεων με την πραγματική ζωή – θα αποκτήσουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και κίνητρα για μάθηση.

Μία αποτελεσματική μέθοδος, προς την κατεύθυνση αυτή, θα μπορούσε να περιλαμβάνει τα παρακάτω βήματα:

- ο εκπαιδευτικός θέτει ένα ζήτημα προς επεξεργασία και συζήτηση
- στη συνέχεια, δίνεται στους μαθητές η δυνατότητα μελέτης του θέματος, μέσω της επί τόπου επίσκεψης σε έναν αντίστοιχο χώρο (μουσείο κτλ)
- οι μαθητές συλλέγουν με διάφορους τρόπους (σημειώσεις, φωτογραφίες, βίντεο, έτοιμες μπροσούρες κτλ) σχετικό με το θέμα υλικό από το χώρο που επισκέφθηκαν
- οι μαθητές επανέρχονται στη σχολική τάξη επεξεργάζονται το υλικό που συνέλεξαν και γίνονται παρουσιάσεις και συζήτηση επί του θέματος

➤ **Η διδασκαλία μέσω αιτιολόγησης ως αποτελεσματικότερη μέθοδος μάθησης**

Όσον αφορά κυρίως στα μαθήματα θετικής κατεύθυνσης, αλλά και σε άλλα μαθήματα για τα οποία απαιτείται αλγοριθμική προσέγγιση (π.χ. κανόνες γραμματικής – συντακτικού), θα ήταν βοηθητικό προς τους μαθητές και θα τους αναβάθμιζε το γνωσιακό τους επίπεδο, αν η διδασκαλία αυτών των μαθημάτων γινόταν μέσω της ανάπτυξης επιχειρημάτων και τεκμηρίωσης απόψεων και λύσεων. Με αυτόν τον τρόπο διδασκαλίας, οι μαθητές:

- εμβαθύνουν τις γνώσεις τους
- η αιτιολόγηση, που γίνεται με τη διδασκαλία μέσα στην τάξη, καθίσταται κτήμα όλων και αφήνουν όλοι την τάξη χωρίς απορίες, δηλαδή χωρίς την ανάγκη να βοηθηθούν περαιτέρω εξωσχολικά.

➤ **Διδασκαλία μέσω απ' ευθείας συνδέσεων με επιστημονικά κέντρα**

Η εφαρμογή αυθεντικών επιστημονικών εργαλείων και πρακτικών στη διδασκαλία, όπως για παράδειγμα, απ' ευθείας συνδέσεις (online) με επιστημονικά κέντρα, ερευνητικά εργαστήρια, αστεροσκοπεία κτλ, την ώρα που πραγματοποιούνται πειράματα ή επιστημονικές επεξεργασίες,

θα βοηθούσε μαθητές και εκπαιδευτικούς: · να δομήσουν ερευνητικές δεξιότητες

- να βελτιώσουν την κατανόηση εννοιών
- να αυξήσουν το ενδιαφέρον και τα κίνητρα για γνώση.

Η δυνατότητα τέτοιων επαφών, όχι μόνο είναι σήμερα εφικτή εύκολα και φθηνά (ενδεχόμενο μικρό κόστος πρόσβασης) ή ακόμα και εντελώς δωρεάν, μέσω του διαδικτύου αλλά και σε τέτοιου είδους απ' ευθείας συνδέσεις είναι δυνατόν τα επιστημονικά κέντρα να δώσουν τη δυνατότητα στους μαθητές να τηλεχειριστούν εξειδικευμένο εξοπλισμό, όπως εργαστηριακές συσκευές, ρομποτικά μηχανήματα, τηλεσκόπια κτλ.

Είναι προφανές, βεβαίως, η αναβάθμιση της γνώσης που δίνεται με αυτόν το βιωματικό τρόπο διδασκαλίας. Για παράδειγμα, μπορεί ο καθένας να αντιληφθεί την εμπειρία των μαθητών μίας σχολικής τάξης στην Ελλάδα, που θα τους δοθεί η δυνατότητα να τηλεχειριστούν ένα τηλεσκόπιο, που είναι εγκαταστημένο π.χ. κάπου στη Ν. Αμερική, πραγματοποιώντας αστρονομικές παρατηρήσεις στο νυκτερινό ουρανό (λόγω διαφοράς ώρας), κατά τη διάρκεια μίας τυπικής μέρας στο σχολείο τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Η αξία του «καλού» δασκάλου

5.1 Έρευνα του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ {49}

Είναι γνωστή η δραστική επιρροή των δασκάλων στη μετέπειτα πορεία των μαθητών και των μαθητριών τους, είτε με αρνητική είτε με θετική χροιά. Στην πράξη, οι ίδιοι οι βαθμοί των εκπαιδευομένων ή οι αποδόσεις τους στα διαγωνίσματα αποτυπώνουν τον πολύμορφο αντίκτυπο των διδασκόντων και δεν αποτελούν απλώς μία από τις προδιαγραφές της διδασκαλίας.

Από την άλλη πλευρά, πάντως, δεν μπορεί κανένας να θεωρήσει δεδομένο ότι οι χαρισματικοί δάσκαλοι και καθηγητές, ανεξαρτήτως πώς αυτό μετριέται και αξιολογείται, θα μεταφρασθούν σε μία καλύτερη ζωή για τους μαθητές τους. Οι πανεπιστημιακοί Ρατζ Τσέτι και Τζον Φρίντμαν του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ και ο Τζόνα Ροκόφ του Πανεπιστημίου Κολούμπια σε τελευταία τους εργασία παρουσιάζουν ορισμένα στατιστικά στοιχεία, τα οποία στοιχειοθετούν πως η αξία των καλών δασκάλων αποτιμάται σε χρυσό.

Τα σχολεία συνήθως αποτιμούν την ποιότητα των διδασκόντων τους με κριτήριο την «προστιθέμενη αξία», δηλαδή τον αντίκτυπο ενός δεδομένου δασκάλου ή καθηγητή στις βαθμολογίες των μαθητών του στα διαγωνίσματα. Οι γνώμες διίστανται. Οι διαφωνούντες παραδέχονται πως οι μαθητές με συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον είτε από πλούσιες οικογένειες είτε με γονείς, που παρακολουθούν περισσότερο την πρόοδό τους ξεδιπλώνουν την προσωπικότητά τους στην τάξη, όταν έχουν καλύτερους δασκάλους. Εάν συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε οι διδάσκοντες, που έχουν άριστες επιδόσεις ως προς την προστιθέμενη αξία τους, μπορεί απλώς να απευθύνονται σε προνομιούχα παιδιά. Οι πανεπιστημιακοί Τσέτι, Φρίντμαν και Ροκόφ προσπαθούν να διευθετήσουν αυτήν τη διαμάχη, χρησιμοποιώντας εκτεταμένα στοιχεία από μία μεγάλη αστική περιοχή και τα αντίστοιχα σχολεία της, την οποία, πάντως, δεν κατονομάζουν.

Καλύπτουν μία εικοσαετία και αφορούν περισσότερους από 2,5 εκατομμύρια μαθητές, δείχνοντας τα διδασκόμενα μαθήματα και τους βαθμούς των μαθητών τους από την τρίτη μέχρι την όγδοη τάξη (8-14 ετών).

49 <http://www.kathimerini.gr/503247/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/h-a3ia-twn-kalwn-daskalwn-apotimatai-se-xryso>

Οι ερευνητές εντρύφησαν σε όγκους δεδομένων για να υπολογίσουν την επίδραση κάθε δασκάλου στις επιδόσεις των μαθητών του, προσαρμόζοντάς τα στις δημογραφικές αλλαγές και στους βαθμούς προηγούμενων διαγωνισμάτων.

Υιοθετώντας μία ελεύθερη προκαταλήψεων προσέγγιση, οι επιστήμονες έφθασαν σε μερικά πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα: όπως το ότι η ποιότητα των δασκάλων έχει μεγάλες διαφοροποιήσεις, κυρίως εντός του ίδιου σχολείου και όχι από το ένα στο άλλο. Με άλλα λόγια, όχι μόνο οι ίδιοι οι δάσκαλοι και οι δασκάλες είναι που μετράνε, αλλά και οι άριστοι από αυτούς δεν συχνάζουν σε κάποια συγκεκριμένα σχολεία. Στα σχολεία, τώρα, οι καλύτεροι μαθητές συνήθως αντιστοιχούν σε ελαφρώς καλύτερους δασκάλους.

Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι καλύτεροι διδάσκοντες συνδέονται με τις αυξημένες πιθανότητες ενός παιδιού να συνεχίσει την πορεία του στο πανεπιστήμιο, να παρακολουθήσει το καλύτερο πανεπιστήμιο και να έχει υψηλότερες αμοιβές μετέπειτα.

Τέλος, επισημαίνουν πως, εάν αντικαταστήσεις ένα δάσκαλο ή μια δασκάλα από την τελευταία βαθμίδα αξιολόγησης με έναν άλλο ή μία άλλη μέσης ποιοτικής απόδοσης, τότε το συλλογικό εισόδημα της κάθε τάξης στη διάρκεια μιας ολόκληρης ζωής θα αυξηθεί κατά 1,4 εκατ. δολάρια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η καθοριστική σημασία που καταλαμβάνει, στα πλαίσια της θεματολογίας των Νίκου Καζαντζάκη και Λιλίκας Νάκου, το θέμα της εκπαίδευσης οφείλεται στα ιδιαίτερα γνωρίσματα των δυο αυτών προσωπικοτήτων, έτσι όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα από τα βιώματά τους και από τα φιλολογικά και φιλοσοφικά τους ενδιαφέροντα/κοσμοθεωρίες.

Από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εγκυκλικής του εκπαίδευσης, ο Νίκος Καζαντζάκης είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με το «φράγκικο» πολιτισμό: όπως αναφέραμε παραπάνω, έπειτα από την έναρξη της κρητικής επανάστασης, ο πατέρας του, ο θρυλικός Καπετάν Μιχάλης, προκειμένου να προφυλάξει τη γυναίκα του και τα παιδιά του από τη δίνη του πολέμου, τους φυγαδεύει στη Νάξο, όπου το μικρό *θρασάκι* μυείται στα πρώτα γράμματα από τους φραγκισκανούς καλογέρους. Το πρώτο αυτό αποτύπωμα θα μείνει ανεξίτηλα χαραγμένο στο πνεύμα του Καζαντζάκη, προβάλλοντάς τον προς προβληματισμούς, οι οποίοι ελάμβαναν μεν τα πρώτα τους ερεθίσματα από την ελληνική ιστορική και πνευματική πραγματικότητα, αφετέρου όμως έδειχναν έντονη τάση προς μια διεύρυνση των προοπτικών, υπερβαίνοντας ευθύς εξ αρχής τα σύνορα της πατρίδας του για να κερδίσουν τα ανοικτά πελάγη της ευρωπαϊκής παράδοσης, η οποία άλλωστε εκκινούσε από στέρεες κλασικιστικές βάσεις, τουλάχιστον όσον αφορά στις φιλολογικές σπουδές και τη φιλοσοφική σκέψη. Με μια λέξη, ο Καζαντζάκης βρέθηκε από νεαρή ηλικία εφοδιασμένος με τα καταλληλότερα εργαλεία για να επιτελέσει μια εποικοδομητική σύγκριση/σύνθεση μεταξύ της ελληνικής και κρητικής παράδοσης και των νέων σύγχρονων διεργασιών που ελάμβαναν χώρα στην καρδιά των ευρωπαϊκών διανοητικών κύκλων. Τρανταχτό παράδειγμα μεταξύ άλλων, η Διδακτορική του Διατριβή, *Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη φιλοσοφία του δικαίου και της φιλοσοφίας* (1909).

Παρόμοιες, μολονότι κινούμενες από διαφορετικές περιστασιακές αφορμές, θα είναι οι εμπειρίες τις οποίες θα βιώσει λίγες δεκαετίες αργότερα η Λιλίκα Νάκου. Για λόγους ως επί το πλείστον οικογενειακούς, θα εγκατασταθεί στη Γενεύη, όπου θα καταρτιστεί σε ένα περιβάλλον γαλλικής κατά κύριο λόγο κατεύθυνσης με ιδιαίτερη έμφαση στον εκπαιδευτικό προσανατολισμό της συγκεκριμένης περιρρέουσας, σε αντικείμενα όπως η μουσική, η λογοτεχνία, η διδασκαλία της μουσικής και γενικότερα η παιδαγωγική. Ολόκληρο το έργο της, άλλωστε, διαπερνάται από την διδακτική πνοή, την οποία δεν άργησε να μεταλαμπαδεύσει στα μικρά ελληνόπουλα αφού επέστρεψε στην Ελλάδα. Η ιδιαίτερη κλίση της Νάκου προς την ανατροφή παιδιών, τα μητρικά της ένστικτα στη γενικότερη προσέγγιση που επεφύλασσε σε

σχολιαρόπαιδα και μη, θα μπορούσε να αποτελέσει ακόμη και ένα ξεχωριστό υπο-είδος, σε περίοπτη θέση στα πλαίσια της νεοελληνικής αλλά και της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Άξια μνείας προς επίρρωση αυτών των απόψεων είναι όχι μόνο το σπουδαίο *Παραστρατημένοι*, ή τα επίσης αξιόλογα *Η κυρία Ντορεμί* και *Ξεπάρθηνη*, αλλά και έργα των οποίων το κεντρικό θέμα περιστρέφεται γύρω από περιεχόμενα που άπτονται της επίκαιρης πραγματικότητας κρίσιμων ιστορικών συμβάντων της εποχής της. *Η κόλαση των παιδιών* είναι ένα από αυτά και ίσως αυτό στο οποίο η συγγραφέας εκδηλώνει με τον πιο αχαλίνωτο τρόπο τα μητρικά της αισθήματα και την αντιμετώπιση όλο ανθρωπιά που κατά τη νοοτροπία και την ανατροφή της θα έπρεπε να επιφυλαχθεί στα μικρά παιδιά.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα γνωρίσματά τους, οι δυο συγγραφείς εξυψώνονται σε αυθεντίες, όχι μόνο στους γνωστότερους τομείς, στους οποίους είθισται να ενταχθούν με γνώμονα τα δεδομένα της κυρίως φιλολογικής κριτικής παράδοσης, αλλά ακόμη και από τη σκοπιά του παιδαγωγικού ενδιαφέροντος που αποκτά σημαντικό μέρος της εργογραφίας τους. Είναι ακριβώς αυτός ο διευρυμένος ορίζοντας στον οποίο απλώνουν τη ματιά τους, που καθιστά τα βιβλία τους και κυρίως τη διηγηματογραφία τους, υπό την ευρύτερη έννοια, ιδιαίτερα αγαπητά από μικρούς και μεγάλους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2014
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο καπετάν Μιχάλης*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2010
- Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2014
- Νίκος Καζαντζάκης, *Στα παλάτια της Κνωσού*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2007
- Νίκος Καζαντζάκης, *Μέγας Αλέξανδρος*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2007
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο τελευταίος πειρασμός*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2008
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2010
- Νίκος Καζαντζάκης, *Όφεις και κρίνο*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2012
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2014
- Νίκος Καζαντζάκης, *Ο φτωχούλης του Θεού*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 2005

- Ελένη Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης Ο ασυμβίβαστος*, Εκδόσεις «Καζαντζάκη», Αθήνα, 1975
- Παντελής Πρεβελάκης, *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, Εκδόσεις «Ελένης Ν. Καζαντζάκη», Αθήνα, 1984
- Λιλίκα Νάκου, *κυρία Ντορεμί*, Εκδόσεις «Δωρικός», Αθήνα, 1997
- Λιλίκα Νάκου, *Οι παραστρατημένοι*, Εκδόσεις «Εστία», Αθήνα, 2009
- Λιλίκα Νάκου, *Η ξεπάρθενη*, Εκδόσεις «Δωρικός», Αθήνα, 1982
- Λιλίκα Νάκου, *Ναυσικά*, Εκδόσεις «Δωρικός», Αθήνα, 1953
- Λιλίκα Νάκου, *η ιστορία της παρθενίας της δεσποινίδας τάδε*, Εκδόσεις «Δωρικός», Αθήνα, 1985
- Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, «Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης», Αθήνα, 1980
- Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Εκδόσεις «Οδυσσέας», Αθήνα, 2003
- Μ. Καραγάτσης, *Πώς γράφεται ένα μυθιστόρημα*, Εκδόσεις «ΤΑ ΝΕΑ», Αθήνα, 2018

- Βασίλης Βασιλικός, *Περί Λογοτεχνίας και άλλων δαιμονίων. 60 χρόνια γραφής και ανάγνωσης 1952-2012*, Εκδόσεις «Gutenderg», Αθήνα, 2014
- Γιώργος Θεοδοκάς, *Αναζητώντας τη διαύγεια Δοκίμια για τη Νεότερη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία*, Εκδόσεις «Εστία», Αθήνα, 2005
- Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα, 2013
- Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις «Νεφέλη», Αθήνα 1996
- Νάσος Βαγενάς, *Πεζογράφος ή ποιητής; . Στο αφιέρωμα «Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957). 50 χρόνια από τον θάνατό του», ένθετο Νέες Εποχές, εφ. Το Βήμα της Κυριακής, 11 Νοεμ. 2007,*
- <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CF%8D%CE%BB%CE%B7:%CE%9A%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%B1>